

AFRICANIA

İNÖNÜ UNIVERSITY INTERNATIONAL JOURNAL OF AFRICAN STUDIES

Cilt/Volume: 1 Sayı/Number:2

AFRICANIA

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ ULUSLARARASI AFRIKA ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

İNÖNÜ UNIVERSITY INTERNATIONAL JOURNAL OF AFRICAN STUDIES

Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 2, (Temmuz / July 2021)
(e-ISSN: 2757-8925)

Yayımcı | Publisher

**İnönü Üniversitesi Afrika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (İNÜAFAM)
adına**

On Behalf of İnönü University Center for African Studies

İsmail SÖYLEMEZ

Yazı İşleri Müdürü | Managing Editor

Halil İbrahim KOÇ

Mizanpaj – Tasarım | Layout – Design

Beyza Betül EKİCİ

Africana, uluslararası hakemli bir dergidir. Altı ayda bir yayımlanır.
Dergide yayımlanan yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.

İletişim Adresi | Correspondence

İnönü Üniversitesi Afrika Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (İNÜAFAM)
Bulgurlu Mahallesi, İnönü Üniversitesi Merkez Kampüsü, 44210, Battalgazi /Malatya

Telefon: (0422) 377 49 01

E-Posta: africana@inonu.edu.tr

Web: inonu.edu.tr/inuafam/menu/11151/africana

Çevrimiçi (Online) Yayın Tarih | Online Release Date

30 Temmuz/July 2021

EDİTÖR KURULU | EDITORIAL BOARD

Baş Editör | Editor in Chef

Osman KARACAN | İnönü Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-8250-1981

Editörler | Editors

İbrahim MULUSHWA | CeNRİS/Etiyopya

ORCID ID: 0000-0002-2755-6418

Murat KAYACAN | İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0003-2131-0692

Mustafa Yunus GÜMÜŞ | Türkiye

ORCID ID: 0000-0003-2432-2955

Süleyman EKİCİ | İnönü Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-8477-000X

Kasım SALIFU | Gana

ORCID ID: 0000-0002-3522-8983

Editör Yardımcıları | Assistant Editors

Halil İbrahim KOÇ | İnönü Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-9536-762

Beyza Betül EKİCİ | Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-7872-1583

Bülent YAŞAR | İnönü Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-8990-4991

Alan Editörleri | Section Editors

Cihan DABAN | Selçuk Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-2890-2415

E. Zeynep DABAN | Necmettin Erbakan Üniversitesi/Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-8811-9193

Esmâ KARADAĞ | Cape Town Üniversitesi /Güney Afrika

ORCID ID: 0000-0002-3516-7260

Fatma YILDIZ | Cape Town Üniversitesi / Güney Afrika

ORCID ID: 0000-0002-8392-5142

Gözde SÖĞÜTLÜ | İstanbul Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-5263-0886

Zekeriya AKDAĞ | İnönü Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-0866-603X

Dil Editörleri | Language Editors

Harun BEKİROĞLU | İnönü Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-6815-8312

İsmail SÖYLEMEZ | İnönü Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-7000-3686

Kenan TOPRAK | Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-8634-1823

Ümit YAKAR | İnönü Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-2317-5159

Zahide PARLAR | İnönü Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-4616-9579

Osman ŞAHİN | İnönü Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0003-2959-241X

YAYIN KURULU | EDITORIAL BOARD

Dr. Abdurrahman ALİ	Samara University Ethiopia
Dr. Ahmet KAVAS	Dakar BE Türkiye Senegal
Dr. Askia Nasir KABARA	Kano University of Science and Tecnology Nigeria
Dr. Elem EYRİCE TEPECİKLİOĞLU	Yaşar Üniversitesi Türkiye
Dr. Enver ARPA	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Türkiye
Dr. Gökhan TUNCEL	İnönü Üniversitesi Türkiye
Dr. Harun BEKİROĞLU	İnönü Üniversitesi Türkiye
Dr. İrfan NEZİROĞLU	Hartum BE/Türkiye Sudan
Dr. Jama Musa JAMA	Redsea Cultur Foundation Somaliland Somalia
Dr. Kasim SALİFU	Ghana
Dr. Mayada KEMALLEDDİN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Türkiye
Dr. Mbaye LO	Duke University USA
Dr. Mohamed El- Moctar El-SHINQITI	Hamad Bin Khalifa University Qatar
Dr. Mohamed Jama MADAR	Hargeisa University Somaliland Somalia
Dr. Mohamoud Yusuf MUSE	Hargeisa University Somaliland Somalia
Dr. Muddathir ABDEL-RAHİM	International University of Africa Sudan
Dr. Muhammed HARON	Bostwana University/Sellenbosch University South Africa
Dr. Muhammed OSMAN	International University of Africa Sudan
Dr. Murat KAYACAN	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Türkiye
Dr. Mustafa Yunus GÜMÜŞ	Türkiye
Dr. Mürsel BAYRAM	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Türkiye
Dr. Neslihan DERİN	İnönü Üniversitesi Türkiye
Dr. Osman KARACAN	İnönü Üniversitesi Türkiye
Dr. Recep KARABULUT	İnönü Üniversitesi Türkiye
Dr. Selim ARGUN	Diyanet İşleri Başkanlığı Türkiye
Dr. Süleyman EKİCİ	İnönü Üniversitesi Türkiye
Dr. Usame EŞKAR	International University of Africa Sudan
Dr. Zahide PARLAR	İnönü Üniversitesi Türkiye
Dr. Zekeriya AKDAĞ	İnönü Üniversitesi Türkiye

DANIŞMA KURULU | BOARD OF ADVISORY

Prof. Dr. Ahmet KIZILAY	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Yasin AKTAY	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Talip KÜÇÜKCAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet UYSAL	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Hakkı SUÇİN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ali GÜZELYÜZ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCİ	Siirt Üniversitesi
Prof. Dr. Abdulkadir BAHARÇİÇEK	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KUBAT	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Sabri TÜRKMEN	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Suna AĞILDERE	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Fikret BİRDİŞLİ	İnönü Üniversitesi

SAYI HAKEMLERİ | REFEREES OF THE ISSUE

Elem EYRİCE TEPECİKLIÖĞLU , Yaşar Üni.	Mirpenç AKŞİT , İğdır Üniversitesi
İsmail ERMAĞAN , İstanbul Medeniyet Üni.	Emin ÇELEBİ , İnönü Üniversitesi
Ebru OĞURLU , Lefke Avrupa Üniversitesi	Kasım SALİFU , Independent Researcher
Mürsel BAYRAM , Ankara Sosyal Bilimler Üni.	M. Hüseyin MERCAN , Marmara Üniversitesi
Habip DEMİR , Hitit Üniversitesi	Enver ARPA , Ankara Sosyal Bilimler Üni.
Gülşen YAĞIR AHMETOĞLU , Kırıkkale Üni.	Murat SEZİK , İnönü Üniversitesi

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

•

Araştırma Makaleleri | Research Articles

Covid-19 Döneminde Türkiye-Afrika Sağlık İşbirliği

Turkey-Africa Cooperation In The Covid-19 Era

Ebru OĞURLU

(1-15)

•

Yoksulluk Kısılcacındaki Afrika'da Tarım Politikalarının Geliştirilmesinde Selem'in Rolü

The Role Of Salam In Developing Agricultural Policies In Africa – The Country In The Poverty Clamp

Uğur ÇOBAN

(16-27)

•

Nijerya'ya Őiliđin Girişi ve Yayılmasında/Gelişiminde İran'ın Rolü

The Role Of Iran In The Entry And Spread/Development Of Shiism In Nigeria

Kenan TOPRAK

(28-50)

•

Sudan's National Unity: The Peace And Integration In The Transition

Sudan'da Ulusal Birlik: Geçiş Döneminde Barış ve Entegrasyon

Serhat ORAKÇI

(51-68)

•

Küreselleşme Çağında Güney Afrika'nın Ubuntu Ruhunu

South Africa's Ubuntu Spirit In The Age Of Globalisation

Esmâ KARADAĞ

(69-79)

•

Burkina Faso'da Thomas Sankara Dönemi (1983-1987): Postkolonyal Teori Çerçevesinden Bir Değerlendirme

Burkina Faso Under Thomas Sankara (1983-1987): An Assessment Within The Frame Of Postcolonial Theory

Hatice Zehra BÜYÜKTAVŞAN

(80-95)

COVID-19 DÖNEMİNDE TÜRKİYE-AFRİKA SAĞLIK İŞBİRLİĞİ¹

TURKEY-AFRICA COOPERATION IN THE COVID-19 ERA

Yıl 1, Sayı 2, ss.01-15.

Year 1, Issue 2, pp.01-15.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 26.04.2021

Submitted: 26.04.2021

Kabul Tarihi: 07.05.2021

Accepted: 07.05.2021

Atıf Bilgisi / Reference Information

Oğurlu, E. (2021). Covid-19 Döneminde Türkiye-Afrika Sağlık İşbirliği, *Africana-İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, 1 (2) , 01-15.

Ebru OĞURLU

Prof. Dr, KKTC, Lefke Avrupa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
eogurlu@eul.edu.tr, eogurlu@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0003-0538-5985

Öz

Aralık 2019 tarihinde küresel sağlık için ciddi bir tehdit kaynağı olarak ortaya çıkan COVID-19 hastalığı çok kısa bir sürede tüm dünyaya yayılmış ve 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmiştir. Afrika kıtası COVID-19'la diğer bölgelere nispeten daha geç tanışmış olmasına rağmen pandemiden en ağır şekilde etkilenecek kıta olması beklenmektedir. Afrika Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri verilerine göre 17 Mayıs 2021 tarihi itibarıyla Afrika'da COVID-19'a yakalananların sayısı 4.692.520 kişiyi bulmuştur.² Tüm salgın hastalıklar ulusal ve bölgesel çözümlerin yanında küresel koordinasyon da gerektirdiğinden, mevcut şartlarda sağlık sistemleri oldukça kırılgan olan Afrika kıtası için COVID-19 ile mücadelede etkin ve küresel bir sağlık yönetişimi hayati önemdedir. Söz konusu yönetişimin işaretleri küresel/bölgesel aktörler tarafından halihazırda verilmiştir. Bu aktörlerden biri de bölge ile uzun tarihi geçmişe sahip Türkiye'dir. Kıta ülkeleri ile ilişkilerinde insani diplomasi ilkelerini önceleyen Türkiye; kıta ülkeleri ile ilişkilerinde sağlık alanına özel bir önem vermiş ve bu yaklaşımını COVID-19 pandemisi sürecinde de göstermiştir. Türkiye, küresel yönetişimin etkili bir üyesi olarak, gerek devlet kurum ve kuruluşları gerek özel sektör ve gönüllü kuruluşları eliyle, tarihsel sorumluluğunun da bilincıyla, Afrika kıtasındaki ülkelerin pandemiyle mücadelesinde etkin bir rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yönetişim, COVID-19, Pandemi, Afrika, Dünya Sağlık Örgütü

Abstract

COVID-19, caused by the novel corona virus SARS-COV-2, first appeared in Wuhan in December 2019. It was declared as a pandemic by the World Health Organisation on 11 March 2020 after its spread all over the world quickly. Africa has been expected to be most severely affected by the pandemic, although it reached to the continent later than any other regions in the world. As of 17 May 2021, total number of confirmed cases rose to 4.692.520 in Africa.³ Since all epidemics require

¹Bu çalışma Lefke Avrupa Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir. Desteklerinden ötürü Lefke Avrupa Üniversitesi Rektörlüğü'ne ve Lefke Avrupa Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Komisyonu'na en derin teşekkürü bir borç bilirim.

² <https://africacdc.org/covid-19/>

³ <https://africacdc.org/covid-19/>

global cooperation along with national/regional efforts, an efficient global health governance is vital for Africa where the health system is already fragile. The signals of such a global governance have already been presented by various global and regional actors. One of them is Turkey having historical ties with the region. The humanitarian basis of Turkish-African relations and the sincerity of Turkey towards Africa have differentiated Turkey from all other actors regarding their approaches towards the African continent. Since the beginning, Turkey has given a special attention to health in its relations with the African countries. This attitude of Turkey can be recognised during COVID-19 era as well. As an effective member of the global governance, Turkey has been playing a crucial role in fighting of the African countries against COVID-19 pandemic not only through its public institutions and private sector but also its voluntary organisations.

Keywords: Governance, COVID-19, Pandemic, Africa, World Health Organisation

Structured Abstract

COVID-19, caused by the novel corona virus SARS-COV-2, first appeared in Wuhan in December 2019. After three months, it was declared as a pandemic by the World Health Organisation due to its quick spread around the world. Although pandemic has reached African continent later than most of the other regions in the world, the continent has been expected to be the most severely affected by its consequences. The African continent has been struggling with the contagious diseases and epidemic diseases for centuries. This fact makes the continental states more experienced than the others in their efforts to cope with those diseases. At the same time, however, when such diseases or pandemic emerge, African countries take the lead among the most vulnerable ones basically due to their malfunctioning health governance systems and poor living conditions. In addition, the global efforts and measures do not take into consideration the demographic, economic, political and socio-cultural differences among the regions. Thus, *sui generis* conditions of the African continent hinder the successful implementation of those global measures regionally.

Since all epidemics require global cooperation, an efficient global health governance is vital for Africa to cope with the disastrous impacts of the COVID-19 pandemic. If not managed, the pandemic will have serious consequences for the entire continent. In addition, the effects of the COVID-19 pandemic would not be limited to the field of health but would affect all areas of life from politics to arts, from economy to security. Therefore, combating the pandemic requires the development of effective, comprehensive, multi-faceted and multi-actor health governance at the global level. The signals of such a global governance have already been presented by various global and regional actors and one of them is Turkey having historical ties with the region. The humanitarian basis of Turkish-African relations and the sincerity of Turkey towards the region have differentiated Turkey from all other actors in terms of their approaches towards the African continent. Since the beginning, Turkey has prioritised health in its relations with the African states and this tendency of Turkey has been continuing during COVID-19 era. Turkey has been assisting African countries in their fight against COVID-19 pandemic through different channels including its public and private sector institutions as well as voluntary organisations. In that sense, using literature review as its methodology, this study has two objectives. One of them is to discuss the pressures of the COVID-19 pandemic on the health systems across the African continent within the scope of their health governance weaknesses. The second objective is to present Turkish supports and aids to the African continent in health sector generally and during the COVID-19 era particularly. Based on those objectives, this study argues that the need for the necessary steps to establish an effective health governance in Africa has become much more obvious than ever before with the global spread of the COVID-19. While arguing it, this emphasises the role of Turkey among other international actors for the development of an effective health governance system in Africa.

Although the concept of governance has become one of the frequently discussed concepts in the field of social sciences since the 1980s, it has not been possible to find a commonly agreed definition on it. What is commonly accepted is its implications as a cooperative network set up among different stakeholders from the states to sub-state/supra-state authorities, from the international and non-governmental organizations to the private sector to manage their common relations. Public policies are at the top of those common relations and referring to public policies, governance is recognised as a complex network management in which all

3 | Ebru OĞURLU

stakeholders are voluntarily included in the process of formulating public policies and fulfilling public services. The globalisation of some of the public goods, on the other hand, has led to the emergence of governance attempts at the global level. Considering its externalities and cross-border spreading effects, health is among those globalised public goods. Its management requires an effective global health governance which means global monitoring, control and management of transboundary health problems and the effective distribution of health services around the world. As the specific cases, the emergence of the threats of pandemic, epidemic or contagious diseases require a process of international coordination and cooperation among the local, regional and global actors.

The current COVID-19 pandemic has revealed the weaknesses of the health governance in the globe as a whole and in the African countries specifically. Although it is not possible to conceptualise the African continent as a homogeneous structure, all continental states face similar challenges in their health governance systems. Those challenges include insufficient and poor-quality healthcare, insufficient human and institutional capacity, poor management and corruption, insufficient health infrastructure, limited funds and restricted financial support. In addition, increasing rate of urbanisation without required infrastructure, poverty, unemployment, food security, armed conflicts and inequality also affect the efficiency in health services, even if they are not directly related to the health sector. Thus, African continent has become the region where the weakness of the health sector has become the most visible in terms of its adequacy and capacity to cope with the impacts of COVID-19 pandemic. What is urgent for Africa is the establishment of an effective health governance across the continent by the help of a joint effort and global support. Africa's fight against COVID-19 has to be supported by the entire international community within the framework of the global governance and cooperation.

As a member of this community, Turkey has been emphasizing the importance of a multilateral and comprehensive cooperation in combating the pandemic and has taken the lead in providing all kinds of support to the African countries. In its long-lasting relations with Africa, Turkey has always put the human dimension at the centre. Since the beginning, Turkey has always prioritised health referring to its direct impacts on the life of the individuals as well as indirect impacts on such issues as poverty, development, economic and societal growth. This attitude of Turkey has been continuing during the COVID-19 era when Turkey has been acting at the forefront of the international community in support of the development of an effective health governance in Africa.

Giriş

İlk olarak Aralık 2019 tarihinde Çin'in Wuhan eyaletinde görülen yeni tip korona virüs (SARS-COV-2) ve virüsün sebep olduğu COVID-19 hastalığı o tarihten itibaren büyük bir hızla dünya genelinde yayılmaktadır. Virüs ile diğer bölgelere kıyasla daha geç tanışan Afrika'da ilk vaka 14 Şubat 2020'de Mısır'da gözlenmiştir. Afrika kıtası yüzyıllardır bulaşıcı hastalıklarla mücadele içindedir ve bu konuda dünyanın diğer coğrafyalarına göre daha tecrübelidir. Hastalıklara yapılması gereken müdahaleler, alınması gereken önlemler gibi konularda kıtadaki ülkelerin bilgi birikimi mevcuttur. Ancak kıta genelindeki kötü yaşam koşullarından dolayı Afrika ülkeleri bu tip salgın ve bulaşıcı hastalıklar baş gösterdiğinde hastalıklarla mücadele bağlamında en kırılgan ve çaresiz ülkelerin de başında gelmektedir. Bu kapsamda, 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi ilan edilen COVID-19'a geç yakalanmış olmasını bir avantaja çevirecek gücü olmayan Afrika ülkeleri kıta genelinde hâkim olan sağlık hizmetleri yönetiminde gözlenen yetersizlik neticesinde pandemi karşısında çaresiz kalmıştır. Üstelik doğrudan sağlık sistemi ile ilgili olmasa da yoksulluk, kötü beslenme, yetersiz hijyen şartları gibi faktörler de pandeminin hızlanarak yayılmasına neden olmaktadır. DSÖ liderliğinde küresel çapta ilan edilen uluslararası önlemler ve uyarılar ülkeler ve bölgeler arasındaki demografik, ekonomik, politik ve sosyo-kültürel farklılıkları dikkate almadığı için Afrika kıtasının kendine özgü sorunları bu önlemlerin kıtada başarılı bir şekilde uygulanmasını zorlaştırmaktadır.

Yönetilememesi halinde, COVID-19 pandemisi tüm Afrika kıtası için ciddi sonuçlar doğuracaktır. Üstelik, COVID-19 pandemisinin etkileri sadece sağlık alanı ile sınırlı kalmayıp siyasetten sanata ekonomiden güvenliğe hayatın her alanını etkilemektedir. Bu sebeple, pandemi ile mücadele de etkin, kapsamlı, çok-yönlü ve çok-aktörlü sağlık hizmetleri yönetişiminin geliştirilmesini gerektirmektedir. Bu kapsamda, bu çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır. Çalışma, öncelikle Afrika kıtası genelinde COVID-19 pandemisinin sağlık sistemi üzerinde yarattığı baskıları kıta ülkelerinin sağlık sistemindeki yönetişim zafiyeti kapsamında tartışmayı hedeflemektedir. Bu çalışmanın diğer amacı ise kıta ülkeleri ile uzun bir tarihi geçmişe sahip olan Türkiye'nin Afrika kıtasına sağlık alanında yapmakta olduğu yardım ve destekleri özellikle COVID-19 pandemisi sonrasında gözlenen somut örneklerle ortaya koymaktır. Bu amaçlar çerçevesinde, çalışmanın ilk bölümünde genelde yönetişim özelde ise sağlık sektöründe yönetişim kavramları incelenecektir. İkinci bölümde Afrika kıtasındaki sağlık yönetişimi COVID-19 özelinde değerlendirilecektir. Yaşanan pandemi karşısında etkin ve etkili bir yönetişim anlayışının uluslararası aktörlerle ve paydaşlarla işbirliği içinde gerçekleştirilebileceği gerçeğinden hareketle çalışmanın son bölümünde Afrika ülkelerinin sağlık alanındaki yönetişim çabalarının kuvvetlendirilmesi adına Türkiye'nin kıtaya desteği değerlendirilecektir. Hem yazılı basın hem de elektronik medya kaynaklarını kapsayacak şekilde yapılan literatür taramasına dayanan bu çalışma Afrika'da sağlık hizmetlerinin etkin yönetişimi anlamında zaten atılması gerekli olan adımlara duyulan ihtiyacın COVID-19 ile bir kez daha hissedildiğini ileri sürmekte ve küresel yönetişim kavramına atıfla bu süreçte uluslararası aktörlerin önemine dikkat çekmektedir.

1. Yönetişim Kavramı ve Sağlık Hizmetlerinde Yönetişim

Yönetişim kavramı özellikle 1980'lerden itibaren sosyal bilimler alanında sıklıkla tartışılan kavramlardan biri olmasına rağmen kavram üzerinde herkes tarafından kabul edilen ortak bir tanım bulunamamıştır (Bevir, 2011; Hale & Held, 2011, Pierre, 2000). Bunun en temel nedeni yönetişim kavramının anlamının, yapılan araştırmanın disiplini, alanı, teorik yapısı gibi farklı değişkenlere bağlı olarak değişmesidir. Yönetişim üzerine ortak kabul gören tek nokta kavramın, devletlerle birlikte devlet-altı ve devlet üstü otoriteler, sivil toplum örgütleri, uluslararası kurumlar/kuruluşlar, özel sektör gibi farklı paydaşların ortak ilişkilerini düzenlemek adına oluşturdukları bir işbirliği ağı olmasıdır (Mendoza & Vernis, 2008, s. 392; Hughes, 2013, s. 226).

Söz konusu ortak ilişkilerin başında ise kamu politikaları gelmektedir. Bu kapsamda yönetişim, kamu politikalarının oluşturulması ve kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi süreçlerinde, klasik anlamda hükümet olmadan tüm paydaşların sürece gönüllü olarak dahil edildiği çok aktörlü, çok katmanlı karmaşık bir ağ yönetimi ve bu yönetim çerçevesinde gerçekleşen etkileşim ve iletişim sürecidir (Ysa vd., 2014, s. 10; Kuhlmann vd., 2015, ss. 3-19). Bu süreçte, "hükümet düzeyindeki yani makro düzeydeki regülasyon gücü daha orta düzeydeki ağ sistemi örgütlenmesine ve bu hizmetten etkilenen paydaşlara ve uzmanlara doğru kaydırılmaktadır" (Memişoğlu ve Kalkan, 2016, s. 651). Böylece, tüm paydaşların, hizmetlerin üretilmesinde ve örgütlenmesinde yer almaları ve bu süreçlere doğrudan katkıda bulunmaları mümkün olmaktadır. Özellikle kamu politikalarının oluşturulması sürecinde farklı paydaşların temsilini mümkün kılmasıyla önceki dönemlerden farklılaşan bu anlayış bazı "kamu mallarının küreselleştiği" (World Health Organisation, 2012, s. 45) günümüz dünyasında küresel yönetişim tartışmalarını da beraberinde getirmektedir.

Küresel kamusal mallar, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 1999 yılında yapılan bir çalışmada "tüketiminde dışlamanın ve rekabetin olmadığı; faydalarının ve zararlarının tüm toplumlara, ülkelere ve nesillere yayıldığı mallar olarak kabul edilmektedir" (Kaul vd., 1999, ss. 2-19). Bu kapsamda, sınır aşarak bulaşma, tüm ülkelere yayılma gibi doğrudan dışsalıklar nedeniyle sağlık da küresel bir kamu malıdır ve yönetimi de küresel bir anlayışı zorunlu kılmaktadır (Yılmaz & Yaraşır, 2011, ss. 9-10). Kamu çıkarlarını maksimize edecek bir yönetim sürecini ifade eden iyi yönetişim küresel sağlık söz konusu olduğunda sınır aşan sağlık sorunlarının küresel takibi, kontrolü ve yönetimi ile sağlık hizmetlerinin etkili dağıtımını ifade etmektedir (Lewis & Petterson, 2009, s. 2). Diğer bir deyişle normal şartlar altında ulusal

ve yerel otoriteler tarafından sağlanması sağlık hizmetleri COVID-19 gibi pandemiler ve/veya diğer salgın ve bulaşıcı hastalıklar esnasında “sağlığın dış politikaya eklenmesini zorunlu kılmakta” ve yerel, bölgesel ve küresel aktörler arasında koordinasyon ve uluslararası işbirliği sürecini gerektirmektedir (Mooketsane & Phirinyane, 2015, s. 345; World Health Organisation, 2012, s. 45, 88). Sağlık sektörü kapsamında söz konusu işbirliği evrensel sağlık hizmetlerini, ihtiyacı olan halklara ulaştırabilmek ve sağlık sistemlerindeki kaliteyi, etkinliği ve etkililiği iyileştirmek için önemlidir (Barbazza & Tellos, 2014, s. 5).

Uzun yıllardır ciddi sağlık sorunları ile mücadele eden Afrika ülkeleri son olarak COVID-19 pandemisi ile bir kez daha büyük bir krizle karşı karşıya gelmiştir. Afrika’da sağlık hizmetlerinin etkin yönetimi anlamında zaten atılması gerekli olan adımlara duyulan ihtiyaç COVID-19 ile tekrar hissedilmiştir. 2014 yılındaki EBOLA salgını sınırlı mali kaynak ve insan gücüyle küresel bir tehdit haline gelen bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele etmenin neredeyse imkânsız olduğunu göstermiştir. Afrika kıtasından homojen bir yapı olarak söz etmek mümkün olmasa da kıta ülkelerinin sağlık hizmetlerinde yönetim kapsamında karşı karşıya kaldığı yetersiz ve kalitesiz sağlık hizmeti, sağlık personeli yetersizliği ve kurumsal kapasite yetersizliği, kötü yönetim ve yolsuzluk, yetersiz sağlık alt yapısı, sınırlı fon ve mali destek gibi ortak sorunları mevcuttur. Bunun yanında sağlık sektörü ile doğrudan ilgili olmasa da yoksulluk, işsizlik, gıda güvenliği, silahlı çatışmalar, eşitsizlik de sağlık hizmetlerindeki verimliliği etkilemektedir (Mooketsane & Phirinyane, 2015, s. 346). Söz konusu sorunlar, bir sonraki bölümde tartışıldığı gibi, Afrika kıtasında COVID-19 pandemisi ile mücadelede geliştirilmesi gereken etkili bir sağlık yönetimini engellemektedir.

2. COVID-19 ve Afrika Kıtasında Sağlık Yönetimi

Afrika ekonomileri son çeyrek yüzyıllık periyotta büyüme trendine girmiş olmasına rağmen pandeminin kıta ülkelerine yaratmış olduğu maliyet Afrika’yı ekonomik durgunluğa sürüklemektedir. Dünya genelinde alınan tedbirlerin etkisi ile büyük bir ekonomik gerileme içine giren Afrika ülkeleri hem düşen ihracat ve ticaret gelirleri ile hem de artan işsizlik rakamları ile yüz yüze kalmıştır. Afrika Kalkınma Bankası, Afrika’daki ekonomik faaliyetlerin COVID-19 pandemisi nedeniyle oldukça kısıtlandığını açıkça ortaya koymaktadır. Mevcut koşullar altında yapılan revizyonlar neticesinde, 2021 yılı için tahmin edilen %4.1’lik büyüme oranı (2020 boyunca yaşanan %2.1’lik küçülme neticesinde) %3.4’e çekilmiştir. Daha da önemlisi, pandeminin yaratmış olduğu belirsizlik ortamında ekonomi hem iç hem de dış tehditlere her zamankinden daha açık hale gelmiştir (African Development Bank, 2021, s. 8). Söz konusu ekonomik sorunlar aynı zamanda siyasi ve sosyal sıkıntılara ve sağlık hizmetlerinin sunumunda zafiyete sebebiyet verdiğinden kıta genelinde COVID-19 kaynaklı vaka sayılarının da hızla artmasına sebep olmaktadır. 2020 yılında 2.7 milyon civarında Afrikalı COVID-19’a maruz kalmışken virüsün bulaşıcılık oranı daha da yüksek mutasyonlarının ortaya çıkması ise kıta genelinde 2021 yılı için duyulan endişeyi artırmaktadır (Africa Center for Strategic Studies, 2021).

Yaşanmakta olan COVID-19 pandemisi, Afrika sağlık sistemindeki sorunları ve kıtadaki sağlık sektörünün pandemi boyutuna ulaşmış bir salgınla baş etme kapasitesindeki yetersizliklerini tüm çıplaklığıyla ortaya koymuştur (African Development Bank, 2020, s. 11). Afrika Stratejik Çalışmalar Merkezi tarafından yapılan bir çalışma, COVID-19’un Afrika kıtası genelinde hızla yayılmasına neden olan faktörleri açıkça göstermektedir. Bu çalışmaya göre, pandeminin kıtada yayılması şehirleşme oranı, şehirlerde yaşayan nüfus, nüfusun genel yaş dağılımı, hükümetlerin şeffaflığı, basın özgürlüğü, süregiden çatışmaların yoğunluğu ve kamu sağlığı sistemindeki yetersizlikler gelmektedir (Africa Center for Strategic Studies, 2020). Söz konusu faktörlerin her biri sağlık yönetiminin farklı unsurlarıdır ve ülkelerin ve bölgelerin sağlık sistemlerinin etkinliğinin ve başarısının içinde buldukları daha geniş kurumsal sistemle ilintili olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle kıtadaki sosyal, siyasi ve ekonomik sorunların çözülmemesi hastalıklarla mücadeleyi güçlendirememektedir (İpek & Kaçar, 2020, s. 283). COVID-19 pandemisi ile bir kez daha gündeme gelen Afrika’da sağlık yönetimi krizinin farklı bileşenleri mevcuttur. Söz konusu bileşenler aşağıdaki bölümlerde tartışılmaktadır.

2.1. Sağlık Sistemindeki Yetersizlikler

COVID-19 pandemisi ile mücadelede en önemli konuların başında aynı zamanda sağlık sektörü yönetişiminin önemli bileşenlerinden biri olan sağlık sistemi kapasitesi gelmektedir. Afrika kıtasındaki ülkeler sağlık hizmetleri açısından dünya ortalamasının oldukça altındadır. 2010-2018 yılları arasındaki verilere göre Sahraaltı Afrika'da her bin kişiye 0.2 doktor ve 1.8 hastane yatağı düşmektedir (United Nations Economic Commission for Africa, 2020b, s. 12). Sadece 10 Afrika ülkesinde evrensel değerlere uygun ve ücretsiz sağlık hizmeti verilmektedir. Sağlık hizmetlerinin kapsayıcılığı açısından dünya ortalaması %64 iken bu oran Afrika için %54'tür. Daha önemlisi söz konusu kriter açısından dünyadaki en kötü on ülkeden dokuz Afrika kıtasında yer almaktadır (Mo Ibrahim Foundation, 2020, s. 13). Diğer taraftan, Afrika kıtası ülkeleri halen AIDS, tüberküloz, sıtma gibi salgın hastalıklarla mücadele etmektedir ve bu sebeple kıta genelinde yaşayan nüfusun bağışıklığı oldukça zayıf bir durumdadır. 2016 yılında yapılan Bulaşıcı Hastalık Zafiyet İndeksi (*Infectious Disease Vulnerability Index*) çalışmasına göre bulaşıcı hastalıklara en savunmasız ve en kırılgan 25 ülkenin 22'si Afrika kıtasındadır (Rand Corporation, 2016, s. 25).

COVID-19 özelinde ise temel hizmetler olarak kabul edilebilecek test kapasitesi, tanı ve laboratuvar merkezlerinin ihtiyacı karşılayamaması ve yoğun bakım ünitesi, vantilatör, oksijen destek üniteleri, sağlık personeli için koruyucu ekipman yetersizliği tüm kıtanın yaşadığı sorunlardır (European Parliament - European Parliamentary Research Service, 2020). Afrika genelinde 1.000.000 kişiye 685 test düşerken aynı oran Avrupa ülkeleri için 23.000 civarındadır (Hourled vd., 2020). Afrika ülkeleri genelinde 100.000 kişiye 1 yoğun bakım yatağı ve vantilatör düşerken Nijerya, Etiyopya gibi nüfusu kalabalık ülkelerde bu sayı birin bile altına düşmektedir (European Parliament - European Parliamentary Research Service, 2020). Çoğu Afrika ülkesinde sağlık personeli, yoğun bakım hemşiresi ve anestezi uzmanı yetersizliği bulunmaktadır. Bu şartlar altında ölümcül bir virüs ve pandeminin zaten yetersiz olan sağlık sistemi üzerinde etkisi yıkıcı olacaktır.

2.2. Mali Kaynak Yetersizliği

Afrika kıtası genelinde sağlık hizmetlerine ayrılan mali kaynak oldukça sınırlıdır. Kıta ülkelerinde, hükümetlerin sağlık için ayırdıkları kaynak ortalama olarak Gayri Safi Yurt İçi Hasıllarının %5 ila %6'sına denk gelmektedir. Diğer taraftan, dünya nüfusunun yaklaşık %16'sına sahip olan Afrika kıtası, küresel hastalıkların en sıklıkla görüldüğü bölgelerin başında gelmesine rağmen dünya çapında sağlık için harcanan toplam 9.7 trilyon doların %2'sinin de altında bir paya sahiptir (United Nations Economic Commission for Africa, 2020b, s. 12).

2.3. Genel Altyapı Sorunları

Afrika genelinde etkili bir sağlık yönetişiminin geliştirilmesini engelleyen bir başka faktör ise elektrik, iletişim, su gibi hem günlük hayatı olumsuz etkileyen hem de hastalıkların teşhis ve raporlanma süreçlerinde aksamaları neden olan genel alt yapı sorunlarıdır. Altyapı sorunlarının temelinde yatan kalabalık nüfus da COVID-19'la mücadelenin en etkin yolları olarak ilan edilen sosyal mesafe ve hijyen koşullarının yerine getirilmesini neredeyse imkânsızlaştırmaktadır (Mo Ibrahim Foundation, 2020, ss. 8-9) Afrika kıtasında nüfusun %42'sinin temel bir su kaynağına erişimi yokken nüfusun 72'si genel temizlik ve hijyen şartlarından yoksundur (Renzaho, 2020, s. 7). Küresel sağlık takibinin başlıca göstergelerinden bir olan su ve sabunla el yıkama, Afrika nüfusunun sadece %15'i için geçerlidir (World Health Organisation). Afrika kıtası genelinde, nüfusun %40'ı şehirlerde yaşarken şehirlerde yaşayan nüfusun %72'si oldukça yoksul alanlarda, %55'i ise aşırı kalabalık ve güvensiz gecekondu bölgelerinde yaşamaktadır (Hommann & Lall, 2019, s. 3). Bu nüfus'un %66'sının internet erişimi yoktur, %20'si kötü beslenmektedir (European Parliament - European Parliamentary Research Service, 2020).

Altyapı sorunları kapsamında, Afrika ülkelerinde gözlenen bir başka engel ise sağlıklı ve güvenilir veri eksikliği ve istatistiksel zafiyettir. Hastalıkların yayılımı, önleyici bakım, bağışıklama oranları ve

görülmeye sıklığı, bulaşıcı hastalıkların yaygınlığı vb. gibi kategorileri içeren sağlık veri oranlarında 2015 yılından itibaren bir düşüş söz konusudur (Mo Ibrahim Foundation, 2020, s. 18). Sağlıksız veriler karşısında sağlıklı bir sistem oluşturulması ise mümkün gözükmemektedir.

2.4. Silahlı Çatışmalar

Yıllardır silahlı çatışmalardan muztarip olan Afrika genelinde halen devam etmekte olan terörist eylemler, organize suçlar, kaçakçılık faaliyetleri ile silahlı eylemler kıta genelinde COVID-19 ile mücadele için elzem olan etkili bir sağlık yönetişimi önündeki engellerden bir diğeridir (United Nations Economic Commission for Africa, 2020b, s. 19). Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri António Guterres'in 23 Mart'ta COVID-19 ile mücadele adına küresel ateşkes çağrısı ile Afrika Birliği Komisyon Başkanı Musa Faki Muhammed'in benzer yöndeki çağrılarını kıta ülkelerinin bir kısmında⁴ karşılık bulmuş olsa da bu yöndeki çağrılara uymayan ve çatışmaların devam ettiği ülkeler de mevcuttur. Güney Sudan ve Sudan'da silahlı gruplar tek taraflı ve geçici ateşkes ilan etmiş olsa da her an çatışmaların şiddetlenmesi ihtimali söz konusudur. Orta Afrika Cumhuriyeti ateşkes çağrısına uymamıştır. Libya'da çatışmalar, Kamerun'da şiddet devam etmektedir. Somali'de Al-Shabaab saldırılarını, Boko Haram sivil ve askeri hedeflere karşı eylemlerini devam ettirmektedir. Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Etiyopya çatışmalarını devam ettiği diğer ülkelerdir (Renzaho, 2020, s. 7). Söz konusu çatışmalar sağlık hizmetlerini ve gıda güvenliğini sekteye uğratabilecek; zaten zor şartlar altında olan göçmen, mülteci ve yerinden edilmiş insan topluluklarını daha da güvensiz duruma düşürebilecektir. Ayrıca, çatışma ortamlarının getirdiği artan hareketlilik neticesinde hastalığın yayılma oranının artması pandemi ile mücadelede devlet otoritesini zayıflatmaktadır.

Yukarıda tartışılan nedenlerden dolayı COVID-19 ile mücadele Afrika genelinde olumsuz bir tablo çizmektedir. Bu durumun etkileri ise genel sağlık sistemi yanında çok farklı alanlarda da hissedilmektedir. Öncelikle, COVID-19 pandemisi ülkelerin maruz kaldığı ekonomik sorunları küreselleştirmiştir (Smith, 2020). Pandeminin yayılımını engellemek için ülkelerin uyguladığı sınır kapatma, izolasyon, karantina, uçuşların durdurulması ve iş yerlerinin kapatılması gibi önlemler tüm ülkeler gibi Afrika ekonomilerini de vurmuştur. Petrol fiyatlarının düşmesi ile birlikte özellikle petrol ithal eden ülkelerin durumu daha da ağırlaşmıştır. Birleşmiş Milletler Afrika Ekonomik Komisyonu'nun hazırladığı rapora göre Afrika'nın içinde bulunduğu büyüme trendinin son 30 yıllık dönemde ilk defa tersine döneceği tahmin edilmektedir. Bunun yanında küresel ekonomik yavaşlama neticesinde gıda ve medikal malzemelerdeki arz yetersizliğinden kaynaklanacak fiyat artışlarının neden olacağı enflasyon ve sağlık sektöründe yapılacak harcamalar neticesinde yaşanması muhtemel bütçe açığı da yapılan tahminler arasındadır (United Nations Economic Commission for Africa, 2020a, ss. 8-22). Ülkelerdeki bozulan ekonomik göstergelere istihdam sorununun da eklenmesi büyük olasılıktır. Ticaretin durması ve ihracatta yaşanan duraksamalar istihdam oranlarında düşmeye neden olacak ve hem bireysel hem de ulusal ölçekte gelir kaybını beraberinde getirecektir. Söz konusu ekonomik sorunlar; siyasi, sosyal ve toplumsal gerilimleri körükleyecek ve toplumsal kutuplaşmayı keskinleştirecek kapasitededir.

Yönetimsel açıdan, devletlerin salgınlara karşı geliştirecekleri devlet politikaları salgınlardan kendisinden daha belirleyicidir (de Waal, 2020, s. 6). Ekonomik sorunların yanında devlet otoritelerinin neden olduğu baskıcı politikalar, adaletsiz uygulamalar, sıkı kontrol önlemleri sosyal gerilimi artırmakta ve devleti çözüm üretmez duruma düşürebilmektedir. Devletlerin salgınla mücadele adına uygulamak durumunda kaldığı karantina, sınır kapatma, zorunlu sağlık taraması gibi kısıtlayıcı politikalar halk arasında bir hoşnutsuzluk doğurmaktadır. Ayrıca bu gibi olağanüstü durumlarda devlet otoritelerinin sahip olduğu güç ve yetki bu gücün hukuk sınırları dışında kullanılmasına ve istismar edilmesine neden olabilmektedir. Sağlık sektörü ile sınırlı olmak üzere verilen acil müdahale gücü/yetkisi başka alanlardaki keyfi uygulamalar için kullanılabilir. Tüm ülkeler ve bölgeler için söz konusu olan bu sorunların Afrika

⁴ Angola, Burkina Faso, Fildişi, Gine, Kenya, Mali, Fas, Namibya, Nijer, Nijerya, Senegal, Güney Afrika, Sudan, Zambiya, Zimbabve

özelinde ortadan kalkmasının en etkili yolu ise ortak bir çaba ve küresel bir destekle kıta genelinde etkin ve etkili bir sağlık yönetişiminin oluşturulmasıdır.

3. COVID-19'la Mücadele İçin Afrika'ya Küresel Destek ve Türkiye'nin Rolü

DSÖ Afrika Bölge Ofisi pandemi ile mücadele tedbirlerinin önemsenmemesi ve uygulanmaması durumunda, pandeminin ilk senesinde 29 ila 44 milyon Afikalının enfekte olacağı, 83.000 ila 190.000 kişinin de hayatını kaybedeceği tahmininde bulunmuştur (World Health Organisation, 2020). Bu rakamın etkili tüm sistem için oldukça ciddi sonuçlar doğuracaktır. Afrika ülkeleri ise temel sağlık hizmetlerini ve fonksiyonlarını yerine getirmek için ihtiyacı olan kaynaklardan yoksundur (de Waal, 2020, s. 8). Bu sebeple, mevcut şartları ve sağlık sektöründeki sorunlarından ötürü kıta ülkeleri COVID-19 ile mücadelesinde dış desteğe bağımlıdır (United Nations Economic Commission for Africa, 2020a, ss. 23-33). Tüm salgınlar ve pandemilerin ulusal ve bölgesel işbirliği modellerini kapsayacak şekilde küresel bir yönetim anlayışını gerektirdiği gibi Afrika'nın COVID-19'la mücadelesi de küresel yönetim ve işbirliği çerçevesinde tüm uluslararası toplum tarafından desteklenmek zorundadır.

BM Genel Sekreteri António Guterres COVID-19 ile mücadelenin tek yolunun küresel bir yaklaşım olduğunu belirterek 25 Mart 2020'de *Küresel İnsani Yardım Planı*'nı devreye sokmuştur. Bu plan çerçevesinde Afrika dahil dünyanın farklı bölgelerindeki en kırılgan ülkelere sağlanacak desteğin önemine vurgu yapan Guterres, plan kapsamında sağlanacak desteklerin laboratuvar donanımları ile tıbbi malzeme tedariki, kamp ve yerleşim yerlerinde kurulacak el yıkama istasyonları, virüslü ilgili bilgiler ve virüsten korunma konusunda düzenlenecek bilgilendirme kampanyaları ve Afrika, Asya ve Latin Amerika gibi bölgelerde insani yardım çalışanlarının ve malzemelerinin en çok ihtiyaç duyulan yerlere iletilebilmesi için kurulacak hava köprüleri ve üsleri gibi pek çok farklı uygulamaları içereceğini belirtmiştir (UNDP Türkiye, 2020). Bu kapsamda, ilk olarak çoğu Afrika'da bulunan öncelikli ülkelere COVID-19 ile mücadelede kullanılmak üzere 2 milyar dolar fon ilan edilmiş, bu miktar Mayıs 2020'de 6.7 milyar dolara çıkarılmıştır (United Nations Economic Commission for Africa, 2020b, s. 24). DSÖ, Dünya Gıda Programı, Afrika Birliği ve Afrika Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri tarafından yürütülen Dayanışma Uçuşları tüm Afrika ülkelerine acil ihtiyaç duyulan sağlık malzemelerini ulaştırmaktadır. Bunun yanında, Dünya Bankası kıta ülkelerine tıbbi malzeme sağlamış; sivil toplum kuruluşları, yardım dernekleri, fon kuruluşları ve kalkınma bankaları Afrika ülkelerine yardım etmek adına ekonomik girişimlerde bulunmuştur (Cornish, 2020). Bu yardımlar; zaruri mallar için gerekli olan arz zincirinin devam ettirilmesine, eldiven ve maske gibi kişisel koruyucu ekipmanların sağlanmasına katkı sağlayacaktır (Nkengasong & Mankoula, 2020). Bill & Melinda Gates Vakfı (2020), acil müdahale merkezlerinin etkili gözetim ve temas takiplerinin ve kıta genelinde izolasyonun kuvvetlendirilmesi için 20 milyon dolar taahhütte bulunmuştur.

Küresel ölçekteki bu yardım ve destek girişimlerine ilave olarak kıta genelinde bölgesel girişimler de mevcuttur. 2017 yılında EBOLA salgını ertesinde kurulan ve halk sağlığı hizmetlerini iyileştirmek adına gözetim, acil müdahale ve bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için gerekli adımları atmaya yükümlü olan Afrika Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri COVID-19 pandemisinin ortaya çıkması ile birlikte Ocak 2020 tarihinde çalışmalarına başlamış ortak bir kıta stratejisi geliştirmiştir. Afrika Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri ve Afrika Birliği tarafından 5 Şubat 2020 tarihinde oluşturulan COVID-19 Görev Gücü (*Africa Taskforce for Coronavirus*) ile ekipman, eğitim, kamu sağlığı gibi alanlarda danışma faaliyetlerini desteklemesi öngörülen ve 26 Mart 2020 tarihinde Afrika Birliği tarafından açıklanan COVID-19'a Karşı Kıtasal Dayanışma Fonu (*Continental Solidarity anti-COVID-19 Fund*) pandemi ile mücadele için geliştirilen diğer girişimlerdir. Jack Ma Vakfı Afrika Birliği'nin 55 devletine sağlık malzemelerinin tedarikinde destekte bulunmuştur (Loembé vd., 2020, s. 1001). Afrika kıtası ülkeleri yukarıda kısaca belirtilen küresel ve bölgesel destek ve girişimlerin yanında dost ve müttefik ülkelerle ikili ilişkileri neticesinde kendilerine sunulan yardımları da büyük bir memnuniyetle karşılamaktadır. Bu kapsamda akla gelen ilk örneklerden biri son yıllarda bölgede etkisini artıran ve bölge ülkeleri ile işbirliği sürecinde sağlık sektörüne ilk günlerden itibaren özel bir önem veren Türkiye'dir.

3.1. Sağlık Alanında Türkiye-Afrika İşbirliği

Oldukça uzun bir tarihe geçmişe sahip olan Türkiye-Afrika ilişkilerinde, genel olarak küresel güçler tarafından bölgeye karşı geliştirilen sömürü ve işgal politikası aksine, insani boyut her zaman için ön planda olmuş ve bu çerçevede kalkınma, eğitim ve sağlık alanlarına öncelik verilmiştir. Bu ilişkilerdeki temel dönüm noktalarından birisi 1998 yılında Türkiye tarafından kabul edilen ve ilişkileri siyasi/diplomatik, ekonomik ve sosyal-kültürel olmak üzere farklı kanallardan geliştirmeyi hedefleyen Afrika Eylem Planı olmuştur. 2005 yılında ilan edilen Afrika Yılı ile ivme kazanan ikili ilişkiler neticesinde Türkiye, 2005 yılında Afrika Birliği'nde gözlemci statüsü kazanmış, 2008 yılında Afrika'nın stratejik ortağı kabul edilmiştir. 2013 yılında kabul edilen Afrika Ortaklık Politikası karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi için yeni fırsatlar sunmuş ve bu kapsamda Türkiye teorik anlamda eşitlik ve karşılıklılık ilkelerine dayandırdığı Afrika politikasını kurumsal ve toplumsal çerçevede uygulama fırsatını yakalamıştır.⁵

Bu süre zarfında, Türkiye'nin Afrika'daki büyükelçilik sayısı 42'ye ulaşmıştır. Hem karşılıklı üst düzey ziyaretler hem de iki taraf arasında artan ticaret hacmi, dış yardım ve kalkınma yardımı miktarları karşılıklı ilişkilerin gelişimini göstermesi bakımından önemlidir. Türk Maarif Vakfı kıta genelinde 144 eğitim kurumu ve 17 öğrenci yurdu işletmektedir. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ise kıtadaki temsilcilik sayısını 22'ye çıkarmıştır (Çavuşoğlu, 2020). Tüm bu girişimler neticesinde, önemli bir stratejik ortak haline gelen Türkiye hem bölge ülkeleri ile diplomatik ilişkilerini geliştirmeyi hem de Afrika kıtasının kalkınmasına destek olmayı amaçlamaktadır. Türkiye'nin bu politikasındaki en önemli dayanağı ise kıtaya karşı kullanabileceği zengin yumuşak güç kaynaklarıdır.

Bu kaynakların başında sağlık alanında Türkiye'nin bölgeye sunabileceği imkânlar gelmektedir. Türkiye en başından itibaren hem doğrudan sağlığın önemine hem de sağlığın yoksulluk, kalkınma, ekonomik ve toplumsal büyüme gibi konulara etkisine atfen (Tepebaş, 2010, s. 38) sağlık alanını Afrika kıtasına yönelik yürüttüğü politikasının temel taşlarından biri olarak inşa etmiştir (Kavas & Tepebaş, 2007; Tepebaş, 2009). Böylece Türkiye hem Afrika kıtasındaki ülkelerin yaşamakta olduğu sağlık sorunlarının çözümünde rol oynamakta hem de bir model ülke olarak kendi devlet geleceği kapsamında sağlık alanındaki bilgi, deneyim ve kazanımlarını kıta ülkelerine aktarmaktadır. Bu kapsamda Türkiye, yaklaşık 20 Afrika ülkesi ile sağlık işbirliği anlaşması imzalamış; Afrika kıtasındaki ülkelere bir taraftan tıbbi cihaz ve malzeme yardımında bulunmuş; diğer taraftan işletme imkânı sağladığı hastaneler ve sağlık kuruluşları ile destekte bulunmuştur (Ataman, 2016, s. 330). Türk doktorlar, Sağlık Bakanlığı ve TİKA işbirliği ile sivil toplum kuruluşları tarafından organize edilen sağlık taramalarına katılmıştır (Çomak, 2011, ss. 213-214). Yine Türkiye'nin desteğiyle Sudan, Somali ve Etiyopya'da bölge ülkelerinde hastaneler ve sağlık kuruluşları kurulmuş; Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu ve Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi gibi kurumlar tarafından Afrika'nın sağlık sorunlarına yönelik konferanslar düzenlenmiştir (Boztaş, 2018, s. 451). Son yıllarda Türkiye'den kıtaya yapılan sağlık yardımlarının sayısı ve kalitesi artmıştır. Türkiye, bu girişimleri neticesinde, Afrika kıtasında sağlık alanındaki görünürlüğünü ve tanınırlığını artırmakta ve Afrika ülkelerinde sağlık sektörünün gelişmesi için öncü bir rol oynamaktadır.

3.2. COVID-19 Pandemisi ile Mücadelede Afrika'ya Türkiye Desteği

Türkiye COVID-19 pandemisinin ilk aylarında 70'den fazla ülkeye yardım paketi göndermiştir. Yardım alan ülkeler arasında Türkiye ile sahip olduğu tarihi ve kültürel bağları ve son zamanlarda gelişen ikili ekonomik ilişkileri neticesinde Afrika ülkeleri ön plana çıkmıştır (Güngör, 2021). Öyle ki pandemi ile mücadele için küresel dayanışmanın şart olduğu bilinciyle hareket eden Türkiye, Afrika kıtasına tıbbi ve insani yardım gönderen ilk ülkeler arasında yer almıştır. Türkiye'nin, Afrika'da etkin bir sağlık yönetişimi oluşturmak için bölge ülkelerine sağladığı destek pandeminin sonraki dönemlerinde de devam etmektedir (Sarı, 2020). Türkiye, sadece Sağlık Bakanlığı ve devlet makamları tarafından değil Afrika'da bulunan

⁵ Türkiye-Afrika ilişkilerinin kısa bir geçmişi için bkz. Ebru Oğurlu, "Türk Dış Politikası'nda Afrika Açılımı, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(5), 2017, s. 47-62.

gönüllü kuruluşlar ve özel sektör eliyle de Afrika'nın ihtiyaç duyduğu her türlü yardımı sağlamaya devam etmektedir. Afrika ülkeleri tarafından oluşturulan ulusal fonlara bağış yapmakta; aynı zamanda gıda ve sağlık malzemeleri tedarikinde de rol oynamaktadırlar (Çuvalcı, 2020). Bölgede bulunan Türk firmaları da kendi üretim tesislerinde maske ve koruyucu malzemeleri üretmeye başlamıştır. Tüm bu aktörler arasında en etkili olanı ise başta sağlık taramaları olmak üzere ilaç ve tıbbi malzeme temini, hastane inşaatları, yerel hastanelerin tadilatı, sağlık organizasyonlarının ulaşım giderleri olmak üzere birçok farklı girişime öncülük eden Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'dır (TİKA).

Afrika'nın Türk dış politikasındaki öneminin artmasına paralel olarak bölgeye ayrı bir önem veren ve bölgede kendi ofislerini açan TİKA sağlık alanı özelinde de desteğini her daim sürdürmüştür. Kıta genelinde sağlık üzerine eğitimler veren ve sağlık merkezleri inşa eden TİKA, bu tesislere teknik ekipman, donanım ve uzman desteğinde de bulunmaktadır (Eyrice Tepeciklioğlu, 2018, s. 93; Hazar, 2016, ss. 254-255). 2020 yılı için hazırladığı Performans Programı'nda TİKA, Afrika kıtası ülkelerinde eğitim, sağlık, temiz suya erişim, çevre, üretim, kurumsal kapasitelerin geliştirilmesi alanlarında bölge ülkelerinin kalkınma süreçlerinin destekleneceğini; bölgede gözlenen insani krizlerde acil ve insani yardım faaliyetlerinin sağlanacağını açıkça belirtmiştir. 2020 yılı başından itibaren dünyayı saran COVID-19 pandemisi ile TİKA'nın bölgeye yönelik desteği de farklı bir boyut kazanmıştır. TİKA, pandeminin başından itibaren pandemi ile mücadelede çok taraflı ve kapsamlı bir işbirliğinin önemine vurgu yapmaktadır. Son on yıldır özellikle kalkınma ve insani yardım faaliyetlerinde en dikkat çeken aktörlerin başında gelmesinden ve bölgeye yönelik yardım faaliyetlerinde diğer aktörlerle işbirliği ve koordinasyon konularında da önemli görevler üstlenmesinden dolayı aşağıdaki bölümde, TİKA'nın Afrika ülkelerine sağladığı destek ve yardımlar ayrıntılı olarak sunulmaktadır.⁶

Tika'nın kıta özelinde sağlık alanında sağladığı destekler bağlamında TİKA tarafından yürütülen Acil Tıp Kapasite Artırma Programı (ATKAP) vasıtasıyla Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde ve hastanelerde görevli 13 uzman hekim tarafından Afrikalı doktorlara COVID-19 ile ilgili kapsamlı bilgilerin verildiği bir uzaktan eğitim programı dikkat çekmektedir. Verilen eğitimin yanında en yaygın yardım türü olarak erzak dağıtımı ile maske, biyolojik tehlike tulumu, tek kullanımlık koruyucu kıyafet, önlük, koruyucu gözlük, eldiven, antiseptik gibi hijyen ve koruyucu malzemeler ile tıbbi ürünlerin temini öne çıkmaktadır. Diğer taraftan, özel olarak ülke bazında geliştirilen destekler de söz konusudur. Gambiya'ya COVID-19'la mücadelesinde yardımcı olmak amacıyla gıda yardımı yapılmış, sıhhi malzeme bağışında bulunulmuş ve COVID-19'un yayılmasını önleme amaçlı el yıkama istasyonları sağlanmıştır. Burkina Faso'ya sabun, çamaşır suyu ve toz deterjan ihtiva eden hijyen malzemeleri ulaştırılmıştır. Güney Afrika ülkesi olan Esvatini Krallığı'na maske üretiminde kullanılmak üzere dikiş makinesi desteğinde bulunulmuştur. Afrika kıtasında COVID-19 salgınından en çok etkilenen ülkelerin başında gelen Güney Afrika Cumhuriyeti'ne gıda, tıbbi malzeme ve maske desteğinde bulunulmuştur. Güney Afrika Cumhuriyeti toprakları ile çevrili Lesotho Krallığı'nda sağlık hizmeti veren kuruluşlara ve hastanelere hijyen ve tıbbi yardım malzemeleri temin edilmiştir. Aynı şekilde Çad, Gine, Tunus ve Cibuti de TİKA tarafından sağlanan gıda yardım paketlerinden yararlanmışlardır. Yine salgınla mücadele kapsamında Cibuti'de görev yapan Türk Kızılay personelinin yararlandırılması amacıyla bir destek projesi gerçekleştirilmiş ve sabun, dezenfektan, koruyucu gözlük eldiven gibi hijyen ve koruyucu materyaller sağlanmıştır. Salgınla mücadele adına tecrit politikaları ile oldukça zor duruma düşen Uganda'ya hem gıda paketleri dağıtılmış hem de ülkenin Sağlık Bakanlığı'na destek çalışmaları devam ettirilmiştir. TİKA'nın Mozambik'e desteği ise Hijyen Bilincinin Artırılması Projesi kapsamında gerçekleştirilmiş; sağlanan hijyen malzemelerinin yanında COVID-19'dan korunmak için uyulması gereken kurallar konusunda halkın bilinçlendirilmesi amacıyla eğitim de verilmiştir. TİKA'nın Afrika ülkelerine salgınla mücadelede destek kapsamında diğer ülkelerden farklı bir uygulaması da Namibya'ya yönelik geliştirilmiştir. Namibya Cumhurbaşkanı'nın uluslararası işbirliği yapan ortaklara ve paydaşlara yaptığı destek çağrısını yanıtız bırakmayan TİKA Windhoek Polis

⁶ Konunun güncelliğini koruması nedeniyle yazımın bu bölümündeki bilgiler TİKA'nın internet sitesinde konu ile ilgili tüm haberler taranarak elde edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. www.tika.gov.tr.

Merkezi'ne temizlik ve kırtasiye malzemesi yardımıyla bulunmuştur. Sağlık alanındaki desteklere pandemi öncesinde başlanan Somaliland'ın acil yardım talebine cevaben TİKA ülkeye temizlik ve hijyen malzemeleri desteğinde bulunarak ülkenin COVID-19 ile mücadelesine de katkı sağlamıştır. TİKA toplumsal sorumluluğunun da bilinciyle Gine'de engelli ve yetim ailelere, hastaneler ve sağlık kuruluşlarına hijyen ve sarf malzeme yardımıyla bulunmuştur.

Türkiye'nin Afrika ülkelerine sağlamış olduğu ve hem Sahra altı Afrika hem de Kuzey Afrika ülkelerinin faydalandığı bu yardımlar uzun yıllardır Afrika ile sürdürülen stratejik ortaklığının zaruri bir neticesidir. Türkiye, aynı zamanda, bu desteği ile BM tarafından ilan edilen ve küresel yönetim anlayışının uygulaması olarak kabul edilebilecek olan BM Küresel İnsani Yardım Planı çerçevesinde Afrika ülkeleri için yapılan yardım çağrılara cevap verdiğini de göstermektedir.

Sonuç

Bulaşıcı hastalıklar ve salgınlar sadece sağlık değil ekonomi, siyaset, güvenlik ve geniş anlamda kurumsal yapı dâhil olmak üzere yönetimin tüm katmanlarını etkilemekte ve yönetim zafiyetine neden olabilmektedir. Bu kapsamda, COVID-19 pandemisi de özünde biyolojik bir krizin küresel düzlemde siyasi, ekonomik, sosyal ve sosyolojik krize dönüşmesine neden olmuştur. Dünya genelinde ortaya çıkan bu çok-yönlü ve beklenmedik kriz ortamı tüm dünya ülkelerini etkisi altına alırken olağan zamanlarda bile yoksulluk, kötü beslenme, yetersiz ve kısıtlı sağlık hizmeti gibi olumsuz koşullardan dolayı sağlık yönetiminde ciddi zafiyet yaşayan Afrika ülkelerini iyice savunmasız bırakmıştır.

Kıtanın COVID-19 pandemisinden etkilenmesi kaçınılmazdır. Ancak etkinin derecesi pandeminin yönetimi ve kontrolüne bağlı olarak değişecektir. Her zaman için uluslararası işbirliği ve yardımlaşma ihtiyacı içinde olan Afrika ülkelerinin, günümüz olağanüstü şartlarında dış yardıma ve desteğe olan ihtiyacı her zamankinden fazladır. Kendi başına bu ölçekte bir salgınla başa çıkması imkânsız olan Afrika kıtasına küresel destek zaruri ve hayati önemdedir. Sağlık sistemi ve hizmetleri konusunda ciddi engellerle karşı karşıya olan Afrika ülkelerindeki sorunlar pandemi ile birlikte katlanarak büyümekte ve içinden geçilen olağanüstü zamanlarda uluslararası dayanışmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Bu kapsamda, uluslararası aktörlerin etkin ve etkili bir küresel sağlık yönetişimini uygulamaya koyması Afrika ülkeleri için hayati önemdedir.

Küresel çapta gerçekleştirilebilecek hızlı ve etkili destek ve eylemler Afrika ülkelerinin pandemi ile mücadele gücünü artıracaktır. Bu kapsamda öne çıkan ülkelerin başında kıta ile uzun tarihsel bağlarla sahip, kıta ülkelerine karşı her daim insani boyutun önemine vurgu yapan ve samimiyeti ile diğer uluslararası aktörlerden ayrılan Türkiye gelmektedir. Türkiye, diğer uluslararası aktörlerden farklı olarak, Afrika politikasını karşılıklılık ve eşitlik ilkeleri üzerine kurmuş ve uyguladığı politikanın merkezine de insanı koymuştur. Bu kapsamda, Türkiye'nin bölgedeki önceliklerinden biri temel insani ihtiyaçların karşılanmasıdır. Söz konusu ihtiyaçların başında ise sağlık hizmetleri gelmektedir. Özellikle son yıllarda bölgede etkisini artıran ve sağlık alanında bölgeye destek olan Türkiye'nin COVID-19 pandemisi karşısında sağlık sistemindeki kırılma bir kez daha açığa çıkan Afrika'ya yönelik uygulamaları Türkiye'nin bölgede kalıcı olmak istemesinin ciddi bir göstergesidir.

COVID-19 pandemisinin bir kez daha gösterdiği gibi Afrika ülkeleri sağlık alanında uluslararası işbirliğine ve desteğe gereksinim duymaktadır. Türkiye de bu aktörlerden biri olarak sağlık alanında kendi tecrübelerini ve imkânlarını bölge ülkelerine aktararak hem bölgenin kendi sağlık sisteminin geliştirilmesine hem de kriz zamanlarında acil ihtiyaçlarının sağlanmasına katkı sunmaktadır. Bir sonraki adım olarak sadece COVID-19'la değil her türlü salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadelede güçlerini artırmak adına Afrika ülkeleri ile zaten var olan bu işbirliğini daha da ileri aşamalara taşımak ve kıta ülkelerinin sağlık sistemlerini ve altyapılarını iyileştirmek Türkiye ve Afrika ülkeleri arasındaki işbirliğini kuvvetlendirecektir.

Kaynakça

- Africa Center for Strategic Studies (2020, 3 Nisan). *Mapping Risk Factors for the Spread of COVID-19 in Africa*, 20 Eylül 2020 tarihinde <https://africacenter.org/spotlight/mapping-risk-factors-spread-covid-19-africa>.
- Africa Center for Strategic Studies (2021, 5 Ocak). *Analyzing Africa's Second Wave of COVID-19*, 30 Ocak 2021 tarihinde <https://africacenter.org/spotlight/analyzing-africas-second-wave-of-covid-19/>.
- African Development Bank (2020, 07 Temmuz). *African Economic Outlook 2020 - Supplement*, 20 Eylül 2020 tarihinde <https://www.afdb.org/en/documents/african-economic-outlook-2021>.
- African Development Bank (2021, 12 Mart). *African Economic Outlook 2021*, 20 Mart 2021 tarihinde <https://www.afdb.org/en/documents/african-economic-outlook-2021>.
- Ataman, H. (2016). Afrika Kıtası: Sağlık, Kadın Sağlığı, Türkiye ile Sağlık Turizmi. Ermağan, İ. (Ed.). *Dünya Siyasetinde Afrika - 3* (311-336). Nobel Yayıncılık.
- Barbaza, E. & Juan E. T. (2014, Mayıs). A Review of Health Governance: Definitions, Dimensions and Tools to Govern. *Health Policy*, 116(1), 1-11.
- Bill & Melinda Gates Foundation (2020, Şubat). *Bill & Melinda Gates Foundation Dedicates Additional Funding to the Novel Coronavirus Response*, 25 Eylül 2020 tarihinde <https://www.gatesfoundation.org/Media-Center/Press-Releases/2020/02/Bill-and-Melinda-Gates-Foundation-Dedicates-Additional-Funding-to-the-Novel-Coronavirus-Response>.
- Bevir, M. (ed.). (2011). *The SAGE Handbook of Governance*. Sage.
- Boztaş, A. (2018). Uluslararası Platformlarda Afrika - Türkiye İlişkileri Nasıl Gelişir? Ermağan, İ. (Ed.). *Dünya Siyasetinde Afrika - 5* (431-446). Nobel Yayıncılık.
- Cornish, L. (2020, Aralık). *Interactive: Who's Funding the COVID-19 Response and What are the Priorities?*, 20 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.devex.com/news/interactive-who-s-funding-the-covid-19-response-and-what-are-the-priorities-96833>.
- Çavuşoğlu, M. (2020, 25 Mayıs). Afrika'yla Birlik Şimdi Her Zamankinden Daha Gerekli, 25 Eylül 2020 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglundun-afrika-gunu-makalesi-25-5-2020.tr.mfa>, Erişim: 25.09.2020.
- Çomak, İ. (2011/2). Türkiye'nin Afrika Politikası ve Sağlık Sektöründe Çalışan Türk STK'ların TİKA'nın Desteğinde Afrika'da Yürüttüğü Faaliyetlerin Bu Politikaya Etkisi. *Avrasya Etüdüleri*, 40(2), 201-222.
- Çuvalcı, B. (2020, 10 Temmuz). *Multilateral Response: Africa-Turkey Partnership*, 25 Eylül 2020 tarihinde <https://furtherafrica.com/2020/07/10/multilateral-response-africa-turkey-partnership>.
- De Waal, A. (2020, April). *Governance Implications of Epidemic Disease in Africa: Updating the Agenda for COVID-19*, 30 Ekim 2020 tarihinde http://eprints.lse.ac.uk/104471/1/De_Waal_governance_implications_of_epidemic_disease_africa_published.pdf
- European Parliament - European Parliamentary Research Service (2020, 22 Mayıs). *COVID-19 in Africa: What is at Stake*, 23 Eylül 2020 tarihinde <https://sciencemediahub.eu/2020/05/22/covid-19-in-africa-what-is-at-stake>.

- Eyryce Tepeciklioğlu, E. (2018). *Türk Dış Politikasında Afrika – Temel Dinamikler, Fırsatlar ve Engeller*. Nobel Yayıncılık.
- Güngör, B. (2021, 15 Nisan). Foreign aid during the COVID-19 pandemic: evidence from Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies*, 21 Nisan 2021 tarihinde <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14683857.2021.1900668?src=>.
- Hale, T. & Held, D. (2011). (Ed.). *Handbook of Transnational Governance*. Polity Press.
- Hazar, N. (2016). *Türkiye Afrika İlişkileri – Türkiye'nin Dost Kıtaya Açılım Stratejisi*. Akçağ Yayınları.
- Hommann, K. & Lall, V. S. (2019). *Which Way to Livable and Productive Cities? A Road Map for Sub-Saharan Africa*. World Bank.
- Hourelid, K., Lewis, D., Mcneill, R. & Granados, S. (2020, 7 Mayıs). *Virus Exposes Gaping Holes in Africa's Health Systems*, 22 Eylül 2020 tarihinde <https://graphics.reuters.com/HEALTH-CORONAVIRUS/AFRICA/yzdpxoqbdvx/>.
- Hughes, E. O. (2013). *Kamu İşletmeciliği ve Yönetimi* (B. Kalkan, B. Akın & Ş. Akın, Çev.). BigBang Yayınları.
- İpek, V. & Kaçar, M. (2020). Sağlık Olsun Afrika. Ermağan, İ., Eyryce Tepeciklioğlu, E. & İpek, V. (Ed.). *Dünya Siyasetinde Afrika - 6* (283-306). Nobel Yayıncılık.
- Kaul, I., Grunberg, I. & Stern, M. (1999). Defining Global Public Goods. Kaul, I., Grunberg, I. & Stern, M. (Ed.). *Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century* (2-19). Oxford University Press.
- Kavas, A. & Tepebaş, U. (2007). *Sahra Altı Afrika - II. Türk-Afrika Kongresi*. TASAM Yayınları.
- Kuhlmann, E., Blank, H. R., Bourgeault, I. L. & Wendt, C. (2015). Healthcare Policy and Governance in International Perspective. Kuhlmann, E., Blank, H. R., Bourgeault, I. L. & Wendt, C. (Ed.). *The Palgrave International Handbook of Healthcare Policy and Governance* (3-19). Palgrave.
- Lewis, M. & Petterson, G. (2009). Governance in Health Care Delivery: Raising Performance. *Policy Research Working Paper*, 5074, The World Bank, 05 Ocak 2021 tarihinde https://www.who.int/workforcealliance/knowledge/resources/governance_raisingperformance/en/.
- Loembé, M. M., Tshangela, A., Salyer, S. J., Varma, J. K., Ouma, A. E. O. & Nkengasong, J. N. (2020, Temmuz). COVID-19 in Africa: The Spread and Response. *Nature Medicine*, 26(7), 996-1008.
- Memişoğlu, D. & Kalkan, B. (2016). Sağlık Hizmetlerinde Yönetişim, İnovasyon ve Türkiye. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 645-665.
- Mendoza, X. & Vernis, A. (2008, Ağustos). The Changing Role of Governments and the Emergence of the Relational State. *Corporate Governance*, 8(4), 389-396.
- Mo Ibrahim Foundation (2020, 8 Nisan). *Covid-19 in Africa: A Call for Coordinated Governance, Improved Health Structures and Better Data*, 25 Eylül 2020 tarihinde <https://mo.ibrahim.foundation/news/2020/covid-19-africa-a-call-coordinated-governance-improved-health-structures-and-better-data>.
- Mooketsane, K.S. & Phirinyane, M. B. (2015, Aralık). Health Governance in Sub-Saharan Africa. *Global Social Policy*, 15(3), 345-348.

- Nkengasong, J. N. & Mankoula, W. (2020, 14 Mart). Looming Threat of COVID-19 Infection in Africa: Act Collectively, and Fast, *The Lancet*, 10 Eylül 2020 tarihinde [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(20\)30464-5/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(20)30464-5/fulltext).
- Pierre, J. (2000). *Debating Governance, Authority, Steering, and Democracy*. Oxford University Press.
- Rand Corporation (2016). *Identifying Future Disease Hot Spots - Infectious Disease Vulnerability Index*, 25 Eylül 2020 tarihinde https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1605.html.
- Renzaho, A. M. N. (2020, Mayıs). The Need for the Right Socio-Economic and Cultural Fit in the COVID-19 Response in Sub-Saharan Africa: Examining Demographic, Economic Political, Health, and Socio-Cultural Differentials in COVID-19 Morbidity and Mortality. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(10), 1-14.
- Sarı, U. Ç. (2020, 8 Mayıs). Turkey's Africa Policy After the Pandemic, *Daily Sabah*, 20 Eylül 2020 tarihinde <https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/turkeys-africa-policy-after-the-pandemic>.
- Smith, S. (2020, 30 Mart). *Managing Health and Economic Priorities as the COVID-19 Pandemic Spreads in Africa*, 05 Eylül 2020 tarihinde <https://africacenter.org/spotlight/managing-health-economic-priorities-covid-19-pandemic-spreads-africa/>.
- Tepebaşı, U. (2009). *Türk ve Afrikalı Sivil Toplum Kuruluşları (STK'lar) "İşbirliği ve Kalkınma"*. TASAM Yayınları.
- Tepebaşı, U. (2010). *Büyük Güçler ve Afrika - "21. Yüzyılda Çok boyutlu Afrika Rekabeti"*. TASAM Yayınları.
- Yılmaz, B. E. & Yaraşır, S. (2011-[1]). Bir Küresel Kamusal Mal Olarak Sağlık ve Finansmanında Resmi Kalkınma Yardımlarının Rolü. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 55, 1-33, 03 Kasım 2020 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/7891>.
- Ysa, T., Albareda, A. & Forberger, S. (2014). What is Governance. Anderson, P., Bühringer, G. & Colom, J. (Ed.). *Reframing Addictions: Policies, Processes and Pressures - The ALICE RAP Project*, 30 Ekim 2020 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/269107473_What_is_governance
- UNDP Türkiye (2020, 26 Mart). *COVID-19 Küresel İnsani Yardım Planı*, 20 Eylül 2020 tarihinde <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/presscenter/articles/2020/03/COVID-19-UN.html>.
- United Nations Economic Commission for Africa (2020a, 15 Nisan). *COVID-19 in Africa - Protecting Lives and Economies*, 20 Eylül 2020 tarihinde <https://repository.uneca.org/handle/10855/43756>.
- United Nations Economic Commission for Africa (2020b, 20 Mayıs). *Policy Brief: Impact of COVID-19 in Africa*, 20.05.2020, 20 Eylül 2020 tarihinde <https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-05/Policy-brief-Impact-of-COVID-19-in-Africa.pdf>.
- World Health Organisation (2012). *Governance for Health in the 21st Century*, 05 Ocak 2021 tarihinde <https://www.euro.who.int/en/publications/abstracts/governance-for-health-in-the-21st-century>.
- World Health Organisation. *Water Sanitation Hygiene – Monitoring Hygiene*, 27 Eylül 2020 tarihinde https://www.who.int/water_sanitation_health/monitoring/coverage/monitoring-hygiene/en/, Erişim: 27.09.2020.

World Health Organisation (2020, 7 Mayıs). *New WHO Estimates: Up to 190 000 People could Die of COVID-19 in Africa if Not Controlled*, 23 Eylül 2020 tarihinde <http://whotogo-whoafroccmaster.newsweaver.com/JournalEnglishNewsletter/16d09hirbv7>.

YOKSULLUK KISKACINDAKİ AFRİKA'DA TARIM POLİTİKALARININ GELİŞTİRİLMESİNDE SELEM'İN ROLÜ

THE ROLE OF SALAM IN DEVELOPING AGRICULTURAL POLICIES IN AFRICA - THE COUNTRY IN THE POVERTY CLAMP

Yıl 1, Sayı 2, ss.16-27.

Year 1, Issue 2, pp.16-27.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 19.05.2021

Submitted: 19.05.2021

Kabul Tarihi: 06.09.2021

Accepted: 06.09.2021

Atıf Bilgisi / Reference Information

Çoban, U. (2021). Yoksulluk Kıskaçındaki Afrika'da Tarım Politikalarının Geliştirilmesinde Selem'in Rolü, *Africana-Inönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, 1 (2) , 16-27.

Semra ÇAMUKA

Öğretim Görevlisi, Bingöl Üniversitesi, Türkiye
scamuka@bingol.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-4966-9296

Ercan GÖN

Doktora Öğrencisi, Bingöl Üniversitesi, Türkiye
ercan.gon@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0002-6023-324X

Uğur ÇOBAN

Doktora Öğrencisi, Bingöl Üniversitesi, Türkiye
ucoban@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0002-9987-4044

Öz

Genel bir tanımlamayla temel insan ihtiyaçlarının karşılanamaması olarak ifade edilebilecek yoksulluk Afrika'nın ana gündemlerinden biri olmaya devam etmektedir. Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşlarının güncel raporları bu durumu destekler niteliktedir. Bunula birlikte Afrika'nın tarımsal üretim potansiyeli yoksulluktan kurtulma konusunda tarım politikaları geliştirme fırsatı sunmaktadır. Afrika ülkelerinde tarımsal üretimim gayri safi yurtiçi hâsıla içerisindeki payı ve toplam istihdam içerisinde tarımsal istihdamın oranı ile ilgili veriler tarımın bu potansiyelini belirginleştirmektedir. Bu çalışmada Afrika'nın yoksulluktan kurtulması ile ilgili yürütülecek tarımsal politikalar için İslami finans ürünlerinden selem in oynayabileceği role odaklanılmıştır. Çalışma kapsamında Afrika'ya dair tarımsal verilerden hareketle içerik analizi yapılmış ve selem in tarımsal politikaların etkinliğini sağlama hususunda potansiyel taşıdığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans, Selem, Afrika, Yoksulluk

Abstract

Poverty, which can be expressed as the inability to meet basic human needs with a general definition continues to be one of the main agendas of Africa. Current reports of international organizations and non-governmental organizations such as the United Nations emphasize this reality. Nevertheless; the agricultural production potential of Africa offers the opportunity to develop agricultural policies to get rid of poverty. The data on the share of agricultural production in the gross domestic product and the ratio of agricultural employment in total employment in African countries highlight this potential of agriculture. This study focuses on the roles Salam, one of the Islamic financial products, can display in order to rescue Africa from poverty in terms of agricultural policies to be carried out. Within the scope of the study, content analysis based on agricultural data on Africa has been done and it has been concluded that Salam has a potential in terms of ensuring the efficiency of agricultural policies.

Key Words: Africa, Islamic Finance, Salam, Property

Structured Abstract

Subject: The subject of this study is whether or not Islamic financial practices can be utilized as a policy tool to increase the effectiveness of agricultural policies that can play a role in reducing poverty in Africa.

Objectives: The aim of the study is to discuss the possibilities that Salam can offer, one of the Islamic financial instruments, in the financing of the agricultural sector, which can have an important role in reducing poverty in Africa. Thus, thanks to the models to be developed on the basis of Salam, new applications will be produced in the financing of agriculture. These applications will provide an alternative method for the agricultural policies of the governments of the countries or international organizations in the region.

Methods: In this study, descriptive analysis has been carried out by bringing together agricultural data on eight African countries in the last ten rows of the multidimensional poverty index data published by the UN. Then, one of the Islamic finance tools, Salam was analyzed theoretically with content analysis and the literature on financing of Salam was discussed. Finally, an analysis indicating that Salam financing can be a tool for agricultural policies in Africa has been applied.

Results: The agricultural-based economic structure of Africa increases the importance of the agricultural sector in reducing poverty. The data on agriculture support this situation. Agricultural activities to be carried out by farmers whose financing problems have been eliminated in the region will both reduce poverty and contribute to the development of the region. Salam can offer important opportunities for solving the financing problem because with Salam financing, it is possible to finance the farmer with contracts that allow purchasing products before agricultural production takes place. In this way, financing of agriculture will be facilitated and it will contribute to reducing poverty by increasing agricultural production. As a result, it has been concluded that agricultural production can be increased and poverty can be reduced thanks to the models that will be developed by the countries of the region or international organizations that will produce agricultural policies based on the Islamic financial instruments.

GİRİŞ

Kara kıta olarak adlandırılan Afrika, son yıllarda hem batılı egemen güçler hem de diğer bölgelerdeki etkin ülkeler tarafından siyasi ve ekonomik mücadele alanına dönüşmektedir. Afrika'nın mücadele alanı olmasının siyasi sebepleri olmakla birlikte temel nedenlerinden birinin ekonomik olduğu değerlendirilmesi aşırı bir yorum olmayacaktır. Çünkü zengin doğal kaynakları, geniş ve atıl tarım alanları, zenginleşmesi ile birlikte tüketim talebini arttıracak ölçüde nüfusa sahip olması Afrika'ya olan ekonomik ilgiyi arttırıcı unsurlar olarak değerlendirilebilir.

Dünya yoksul nüfusunun en yoğun olduğu bölgelerden biri olan Afrika için yoksulluğun azaltılmasında tarımın etkin bir unsur olabileceği söylenebilir. Nitekim 2021 yılında Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından yayınlanan bir raporda kısa ve orta vadede Afrika'da yapılacak ekonomik reformlar için önerilen başlıklardan birinin tarım sektörünün potansiyelini güçlendirmek olduğu görülmektedir (IMF, 2021).

Osabohien vd. (2019) tarafından yapılan bir araştırma ise, tarımsal kalkınmanın, Batı Afrika'da istihdam oluşturma ve yoksulluğun azaltılmasında en önemli unsurlarından biri olduğunu, tarımsal kalkınmadaki iyileşmenin yoksulluğu yaklaşık %13,74 ile %47,90 oranında azaltma potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Afrika'da geniş ekilebilir tarım arazilerinin varlığı, yoksulluğu azaltmak için tarımın potansiyelini harekete geçirme konusunda önemli bir rol oynayabilir. Tarımsal üretim için yeterli bilgi ve beceri düzeyine ulaşmış ve finansman sorunları giderilmiş Afrikalı çiftçiler, hem boş arazilerin verimli kullanılmasında hem de yoksulluğun azaltılmasında etkin olabilir. Bu noktada İslami finans uygulamalarından selem nemli fırsatlar sunmaktadır. Çünkü ürünün henüz üretilmeden bedelinin üreticiye peşin olarak ödenmesi şeklinde tanımlanabilecek olan selem sayesinde tarımsal üretim sürecinin başında çiftçiler finansman sağlamış olacak ve üretimin artmasına imkân sağlanacaktır.

İslami finans literatüründe selem, Kur'an ve Sünnet'te delilleri bulunan ve özellikle tarımın finansmanında kullanılan bir finansman aracıdır. Kur'an-ı Kerim'de Bakara suresinin 282. ayet-i kerimesinde geçen "Ey iman edenler! belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın" hükmü selem için Kur'ani bir delil olarak değerlendirilebilir. Nitekim İbn Abbas (r.a.) bu âyetin selem (para peşin, ürün teslimi daha sonra, örneğin hasat zamanı) yöntemi ile ilgili olduğunu belirtmiştir (TDİB, 2021). Selem ile ilgili Sünnet'ten delil ise, İbn Abbas'tan nakledilen: "Resûlullah (s.a.v.) Medine'ye hicret ettiğinde, Medineliler meyvelerde bir, iki hatta üç yıllığına selem akdi yapıyorlardı. İslam Peygamberi (S.A.V) selemle ilgili şu şekilde esas belirledi: Bir şeyde selem yapacak olan kimse belirli ölçüde, belirli tartıda belirli zamana kadar yapsın." hadisidir (TDV İslam Ansiklopedisi, 2009: 402-405).

Tarımın selem yöntemiyle finansmanı sadece çiftçinin finansal istikrarı ile ilgili endişelerini gidermekle kalmaz, aynı zamanda çiftçinin teknik becerilerinin geliştirilmesine de odaklanır; bu durum, çiftçilerin finansal ve teknik olarak güçlenmesini ve sonunda ekonomik büyüme ve yatırıma yol açan üretkenliğin artmasını sağlamaktadır (Adamu, 2018: 25).

Bu çalışmada BM yoksulluk endeksinde son on ülke arasında bulunan sekiz Afrika ülkesi için tarımsal politikaların geliştirilmesinde İslami finansman yöntemlerinden selem oynayacağı role odaklanılmaktadır. Selem, İslami bankaların, tarımsal, ticari ve endüstriyel faaliyetleri finanse etmek için müşterilere işletme veya üretim maliyetlerini karşılaması amacıyla kullandığı bir finansman türüdür (Chaouch, 2017: 12). Bu tanımda selem İslami bankalarca kullanılan bir finansman türü olduğuna vurgu yapılırsa da selem kamu kurumlarınca veya başka finansal kuruluşlarca da uygulanması mümkündür.

Bu çalışmanın temel hipotezi şudur: Selem finansmanı sayesinde finansman sorunları nispeten giderilmiş çiftçilerin ürettikleri tarımsal ürünlerin artmasıyla yoksulluğun azaltılması mümkündür. Çalışma kapsamında uluslararası kuruluşlarca yayınlanan insani gelişme endeksi, çok boyutlu yoksulluk endeksi ve Afrika ülkelerine ait tarımsal veriler kullanılmıştır. Veriler içerik analizi ile yorumlanmış ve selem finansmanı sayesinde yoksulluğun giderilmesi konusunda bir perspektif sunulmaya çalışılmıştır.

1. Literatür Özeti

Selem finansmanı, diğer ürünlere göre tarım sektörü için en uygun İslami bankacılık ürünü olarak kabul edilmektedir (Ehsan ve Shahzad, 2015: 68). BM Gıda ve Tarım Örgütü (UNFAO) de kredi sorunlarını çözmek için Afganistan'da buğday ve patates mahsulleri için selem uygulamasını önermektedir (Ahmed vd, 2019: 101). Dolayısıyla selem finansmanının tarımın finansmanında önemli fırsatlar sunan bir araç olduğunu söylemek mümkündür.

Adi Fajar (2013) tarafından Endonezya'nın Bogor bölgesinde çiftçilere yönelik olarak yapılan araştırmada, çiftçilerin çoğunun selem yöntemini aslında doğru bir şekilde tanıttığına tefeci esaretinden kurtulmak için iyi bir alternatif olarak kabul edebilecekleri, selem ücretsiz ve adil tarım fiyatlandırma sistemi sayesinde çiftçilerin gelirini artıracacağı sonucuna varmıştır.

Selem finansmanı, üç ana nedenden ötürü çiftçilerin çıkarına büyük ölçüde hizmet etmektedir: Bunlardan birincisi, faiz geri ödeme ihtiyacını ortadan kaldırır; ikincisi çiftçinin günlük masraflarını karşılamasına ve gerekli hammadde ve aletleri satın almasına izin verir; üçüncüsü tarımsal ürünlerin pazarlama ve satışındaki riski ortadan kaldırır (Hasanuzzaman, 1991: 449). Özellikle finansmana ulaşmada ve ürettiğini pazarlamada sorunlar yaşayan Afrika'nın yoksul çiftçilerinin hem selem yoluyla finanse edilmesi hem de pazarlama sorunlarının giderilmesi yoksulluktan kurtulmalarına ciddi katkılar sunabilir.

Ogunbado ve Ahmed (2015) Nijerya'da tarımsal sürdürülebilirliği inceledikleri çalışmada tarım sektörünün başarısızlığının önemli nedenlerinden birinin fon ve sermaye eksikliği olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla finansman sorununun çözülmesi tarımsal sürdürülebilirliği olumlu yönde etkileyebilir. Bu bağlamda selem finansmanın önemli bir politika aracı olarak kullanılabilmesi değerlendirilebilir.

Pakistan'da tarım finansmanında selem kullanılması ile ilgili yapılan bir araştırmada çiftçilerin girdileri peşin ödeme yoluyla alabilmesi durumunda maliyetlerini %25 oranında düşürebileceklerine inandıkları sonucuna varılmıştır (Kaleem ve Wajid, 2009: 276). Afrika'da yoksulluk ve finansmana ulaşma konusunda yaşanan problemler birlikte düşünüldüğünde selem sayesinde tarımsal üretim sürecinin başında finansman ihtiyacı karşılanacak çiftçilerin ürünlerini daha ucuza üretip daha fazla kâr elde etmelerine imkân sağlanmış olacaktır ve dahası bu durum yoksulluğu azaltmaya katkı sunabilecektir.

İslami finansın en gelişmiş olduğu ülkelerden biri olan Malezya'da İslami finans uygulamalarında selem uygulanabilir olup olmadığı ile ilgili yapılan bir araştırmada selem finansmanının barındırdığı risklere rağmen geliştirilecek yeni selem modelleri sayesinde bu finansman yönteminin en azından teorik olarak uygulanabilir olduğu sonucuna varılmıştır (Muneeza vd., 2011: 139).

1995 yılında, bağımsız bir sivil toplum kuruluşu tarafından kurulan ve yoksulluğu azaltmaya odaklanan Oxfam International'ın 2012 yılı Ağustos ayında yayınladığı "Tahıl Sırları" adlı raporda (OI, 2012) büyük tüccarların sadece emtia ticareti yapmadıklarını, çiftlikten gıda üretimine kadar tüm süreçlerde faaliyet gösterdiklerini, çiftçilere tohum, gübre ve zirai ürünler tedarik ederek tarımsal ürünlerini satın alıp depoladıklarını, gıda fiyatlarını belirlemede tekel oluşturdukları belirtilmiştir. Bu rapor göstermektedir ki gıda piyasasını kontrol etmeye çalışan büyük tüccarlar ürünlerini satın aldıkları çiftçileri finanse etmektedirler. Ancak bu durumda tarımsal üretim sayesinde ortaya çıkan servetin belirli ellerde toplanma sorunu oluşacaktır. Hâlbuki ister finansal kuruluşlar isterse kamu otoritesince olsun bu çiftçilerin selem yoluyla finanse edilmesi servetin belirli odaklarda toplanmasını engelleyecek ve böylece geniş bir kitleyi etkileyen yoksulluğun azaltılması mümkün olacaktır.

2. Afrika'da Yoksulluk ve Tarım

Kırsal kalkınma literatüründe tarım, kırsal yoksulluğu azaltmanın en iyi aracı olarak kabul edilmektedir. Çoğu gelişmekte olan ülkede, tarım ve tarımla ilgili faaliyetler, kırsal alanlardaki istihdamın çoğunu sağlamaktadır (Machethe, 2004: 1). Tarım sektörü aktif nüfusun %50 veya daha fazlasını kullanarak gayri safi yurtiçi hasılaya (GSYİH) %30 ila %80 katkıda bulunmakta ve ihracatın %50 veya daha fazlasını temsil etmektedir. Tarım aynı zamanda tasarrufların, vergilerin (esas olarak ihracatta) ve kamu maliyesinin başlıca kaynağıdır. (Nijerya, Botsvana, Güney Afrika gibi birkaç istisna dışında Sahra Altı Afrika ülkelerinin çoğunluğu, şu anki gelişme aşamasında tarımsal devletlerdir (Tollens, 2002: 8).

Yoksulluk, gelişmiş ülkelerde de önemli bir sorun haline gelmiş, dünya genelindeki gelir eşitsizlikleri zamanla yoksulluğu ve işsizliği de beraberinde getirmiştir. Bu durum dolaylı olarak tarım sektörünü de olumsuz etkilemiştir (Saner vd., 2012: 493).

Tarımsal ilerleme, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yoksulluğun azaltılması için her derde deva olarak kabul edilmekte, yoksul nüfusun büyük bir kısmının geçim kaynağı olarak tarıma güvendiği bilinmektedir (Bekun vd., 2019: 2). Bu konuda Bekun vd. (2019), Birleşmiş Milletler (BM) Binyıl Kalkınma Hedefleri (Millennium Development Goals) çerçevesinde Afrika'daki kalkınma programlarına bakıldığında, yoksulluğun azaltılmasının yalnızca genel ekonomik büyümeye değil, daha çok yoksulların tarıma katılım yeteneğine bağlı olduğunu ifade etmektedirler. Devamında büyüme ve gelişme sürecini yenileyerek dikkati ekonomik büyümeden ziyade yoksulluğun azaltılmasını teşvik etmeye kaydırıldığını ifade etmektedirler. Bu tespitlerden hareketle yoksulluğun azaltılmasında tarımın oynayabileceği önemli roller olduğu değerlendirilebilir.

Gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde de bazı ekonomik ve sosyal sorunlara neden olan yoksulluk, zengin doğal kaynaklara ve geniş tarım alanlarına sahip olmasına rağmen Afrika kıtasının önemli sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. Dahası devam eden bu yoksulluk başka sorunlarında tetikleyicisi olmaktadır. Örneğin zengin ülkeler Covid-19 aşılama konusunda hızla yol alırken Afrika ülkeleri sorunlar yaşamaktadır ve bunun önemli nedenlerinden biri de bu ülkelerin yoksulluğudur. Nitekim dünya genelinde Covid-19 aşılama konusunda yoksul ülkelerin aşılama ulaşımıyla ilgili yaşanan sorunların da etkisiyle adil aşı paylaşımı hedefleyen Dünya Sağlık Örgütü(WHO)'nün yürüttüğü COVAX programı kapsamında Afrika'nın 2021 yılı sonuna kadar %20'sinin aşılama öngörülmektedir (WHO, 2021). Belki de 2021 yılı sonuna kadar zengin ülkelerde aşılama ve dolayısıyla salgın sorunu bitecekken Afrika hâlâ %20 hedeflerine ulaşmanın çabası içinde olacaktır.

Yoksulluk en genel tanımlamayla insanların temel ihtiyaçlarını karşılayamama durumu olarak ifade edilebilir. Bununla birlikte yoksulluk farklı boyutları olan bir kavramdır. Bu farklı boyutları dikkate alarak oluşturulan BM çok boyutlu yoksulluk endeksi ve insani gelişme endeksi verileri yukarıda özetlenmeye çalışılan Afrika'daki yoksulluk durumunu özetler niteliktedir. Bu endekslere göre Afrika'nın durumunun yoksulluk açısından pek iç açıcı olmadığı kanaatine varılabilir.

Tablo 1, BM tarafından yayımlanan çok boyutlu yoksulluk endeksi ve insani gelişme endekslerinden hareketle oluşturulmuştur. Çok boyutlu yoksulluk endeksi gelişmekte olan ülkelerde eğitim, sağlık ve yaşam standartları çerçevesinde ülkelerin yoksulluk boyutlarını belirleyen bir endekstir (UNDP, 2020). İnsani gelişim endeksi ise sağlık, bilgi ve gelir açısından bir ülkenin gelişmişliğini ifade eden endeks olarak tanımlanmaktadır (UNDP, 2020). Tabloya özellikle insani gelişim endeksi sıralamasında göre en kötü on ülke içerisinde bulunan sekiz ülke alınmıştır.

Aslına bakılırsa Afrika ülkelerinin neredeyse tamamı bu endeksin alt sıralarında bulunmaktadır. Ancak Afrika’da yoksulluğun boyutunu göstermesi açısından Tablo 1’deki resim yeterince dikkat çekicidir.

Tablo 1. Afrika’da Yoksulluk ve İnsani Gelişme

Sıra No	Ülke	Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi Değeri	İnsani Gelişme Endeksi Sıralaması
1	Nijer	0,59	189
2	Çad	0,533	187
3	Güney Sudan	0,58	185
4	Burundi	0,403	185
5	Mali	0,376	184
6	Mozambik	0,411	181
7	Burkina Faso	0,519	182
8	Orta Afrika Cumhuriyeti	0,465	188

Kaynak: https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/hdr2020.html

Çok boyutlu yoksulluk endeksi verilerine bakıldığında insani gelişme endeksi sıralamasında son on ülke arasında bulunan sekiz Afrika ülkesinin tamamı BM’nin belirlediği çok boyutlu yoksulluğun alt sınırı olan 1.25 \$’ın altında günlük kazanca sahiptir. Bu durum Afrika’daki yoksulluğun ciddi boyutlarda olduğunu göstermektedir.

Tablo 1’de özetlenen sekiz Afrika ülkesi ile ilgili yoksulluk verilerinden sonra bu ülkelerin tarımsal üretim bakımından durumunun incelenmesi yerinde olacaktır. Çünkü tarım politikaları için bir araç olarak potansiyel barındıran selem uygulaması, çoğunlukla tarım sektöründe uygulanabilen bir İslami finans aracıdır. Dolayısıyla Afrika’nın tarımsal potansiyelinin belirlenmesi selem finansmanın uygulanabileceği bir çerçeve sunması açısından gereklidir.

Tablo 2; bu sekiz Afrika ülkesinde üretilen tarım ve hayvancılık ürünlerinin türleri, tarımsal üretimin GSYİH içindeki oranı ve toplam istihdam içindeki tarımsal istihdamın oranı gibi verileri içermektedir.

Tablo 2. Afrika'da Tarım ve İstihdam

Sıra no	Ülke	Üretilen tarım ve hayvancılık ürünleri	Tarım, ormancılık ve balıkçılık, katma değer (GSYİH'nin yüzdesi) -	Tarım'da istihdamın payı (toplam istihdamın yüzdesi)
1	Nijer	Pamuk, yer fıstığı, fasulye, pirinç, sorgum, manyok ve darı	37,8	75
2	Çad	Pamuk, darı, pirinç, patates, manyok, yer fıstığı	42,6	76
3	Güney Sudan	Hindistan cevizi, kaju fıstığı, ağaç, dondurulmuş balık, yağlı tohumlar ve meyveler	10,4	56
4	Burundi	Kahve, pamuk, çay, mısır, patates, muz, süt, manyok, darı, sığır eti	28,9	92
5	Mali	Pamuk, tahıl, pirinç, yer fıstığı, şeker kamışı, meyve ve sebzeler	37,3	62
6	Mozambik	Pamuk, şeker kamışı, kaju, manyok, mısır, Hindistan cevizi, çay, sisal, tropik meyveler ve ayçiçeği	26	70
7	Burkina Faso	Fıstık, susam, pamuk, mısır, pirinç, çiftlik hayvanları	20,2	25
8	Orta Afrika Cumhuriyet	Pamuk ve kahve	32,4	77

Kaynak: <https://insamer.com/tr/ulkeprofilleri> adresindeki verilerden hareketle yazarlar tarafından özetlenmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde görülecektir ki tarımsal üretimin GSYİH içindeki payı azımsanmayacak düzeydedir. Bu sekiz ülkenin tarımsal üretimlerinin GSYİH içindeki payı ortalama %29,45 olmakla birlikte bu oran Çad'da %42,6 ve Nijer'de %37,8 gibi oldukça yüksektir.

Diğer taraftan toplam istihdam içerisinde tarımdaki istihdamın oranına bakıldığında Afrika'daki ülkeler için tarımın en önemli sektörlerden biri olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim bu sekiz ülkenin tarımdaki istihdamlarının toplam istihdamdaki paylarının ortalaması yaklaşık %66,63'tür. Bu oran Burundi'de %92, Orta Afrika'da %77, Çad'da %76 ve Nijer'de %75 gibi yüksek seviyelerdedir. Dolayısıyla tarım politikalarında elde edilecek başarı aşlında Afrika ülkelerinde istihdamı ve dahası kişi başı milli geliri doğrudan etkileme potansiyeli taşımaktadır. Bu başarılırsa Afrika ülkelerinin insani gelişme endeksi sıralamasındaki kötü tablosunun düzelmesi de mümkün olacaktır.

Afrika bölgesi ile ilgili tarımsal üretimin GSYİH içindeki payı ve tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki payları ile ilgili yukarıda incelenen veriler dışında bölgenin ekilebilir tarımsal arazi durumu da önem arz etmektedir. Çünkü etkin tarım politikaları ekilebilir arazi miktarıyla da yakından ilişkilidir ve Tablo 5'te bu veriler özetlenmiştir.

Tablo 5. Afrika'da Bölgelere Göre Tarım Arazisi ve Ekilebilir Arazi Alanı¹

<i>(2016 yılı itibarıyla)</i>	Tarım arazisi (km kare)	Tarım arazisi (arazi alanının yüzdesi)	Ekilebilir arazi (arazi alanının yüzdesi)	Tarım arazisi (hektar)
Afrika Bölgesi				
Orta Afrika Cumhuriyeti	50.800	8,15	2,89	5.080.000
Güney Afrika	968.410	79,83	10,3	96.841.000
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	3.737.641	33,3	4,71	373.764.100
Sahra-altı Afrika	10.247.069	43,69	9,04	1.024.706.900

Kaynak: <https://databank.worldbank.org/> (Erişim tarihi: 21.02.2021 - veri tabanının en son güncellenme tarihi: 17.02.2021)

Tablo 5 incelendiğinde Afrika'da Orta Afrika Cumhuriyeti dışındaki bölgelerde tarım arazileri toplam arazi alanının önemli bir oranını oluştururken ekilebilir arazilerin toplam tarım arazileri içerisindeki payının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Tarım politikalarının başarısı için ekilebilir tarım arazi miktarının artırılması gerektiği açıktır ve bu sorunun çözülmesi için gerekli politikalar bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır ancak seçilen sekiz Afrika ülkesindeki tarımsal üretimin GSYİH içindeki oranı ve toplam

¹ Tablo, Dünya Bankası veri sistemi kullanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

istihdam içindeki tarımsal istihdamın oranı göstermektedir ki bölgenin kalkınmasında tarımın önemi büyüktür. Bu nedenle ekilebilir arazi miktarının artırılmasına paralel olarak bu alanlarda yapılacak tarımın artırılması Afrika'da yoksulluğun azaltılmasına katkı yapabilecektir. Örneğin dünya genelinde yoksulluk oranının %90'ın üstünde olduğu bölgeler arasında ilk sırada yer alan (Saner vd., 2012: 495) ve tarım arazilerinin diğer Afrika bölgelerine göre daha fazla olduğu Tablo 1'de net bir şekilde görülen Sahra Altı Afrika bölgesinin tarım arazilerinin ekilebilir hale getirilmesiyle artacak tarımsal üretim bu bölgede yoksulluğun azaltılması olumlu katkı yapabilecektir.

3. Tarım Politikası Aracı Olarak Selem

Selem finansmanı İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren özellikle tarımsal ürünlerin üretiminde bir finansman aracı olarak kullanılmaktadır. Ölçülebilir ve tartılabilir ürünlerin selem finansmanı yoluyla alışverişe konu olabileceği konusunda İslam âlimleri arasında ittifak vardır. Bu hususta Hz. Muhammed (s.a.v.) bir ürünün ölçüsü, tartısı ve vadesi belirlenmiş ise peşin olarak satışını meşru görmüştür (İbni Rüşd, 2015, Cilt 3: 98).

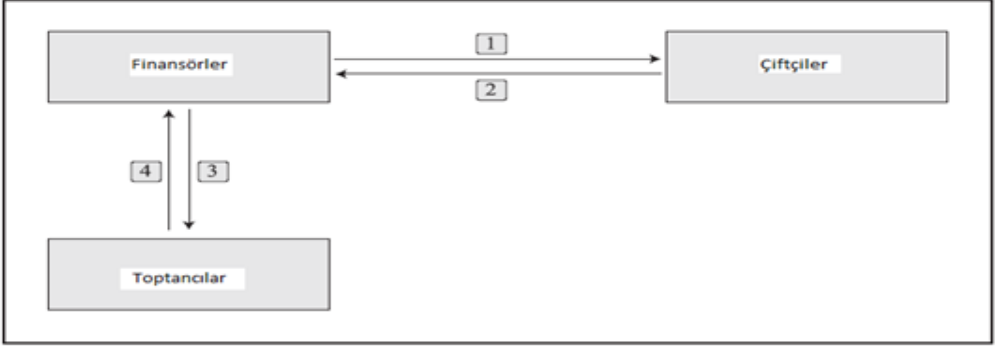
Selem finansmanında hedef çiftçiye maksimum fayda sağlayacak şekilde finansman temin etmektir. Burada kastedilen fayda ürünün tarladan tüketiciye ulaşana kadar aracı sayısını mümkün olan en düşük sayıda tutmaktır. Dolayısıyla aracı sayısı azaldıkça çiftçinin elde edeceği kazanç artabilecektir (Ehsan ve Shahzad, 2015: 74). Bununla birlikte yoksul bir bölgede yaşayan çiftçi için temel sorunlardan biri de üretim sürecinde gerekli sermayeye sahip olamamaktır. Selem'in asıl faydası burada ortaya çıkmaktadır. Çünkü selem sayesinde ürün henüz üretilmemişken peşin satın alınmak suretiyle çiftçiye finansman desteği sağlanmış olacaktır.

Ekilmemiş arazilerin canlandırılması İslam hukukunda "ölü arazinin diriltilmesi" anlamına gelen "ihyâü'l-mevât" (DİB, 2021) şeklinde tanımlanmaktadır. Böyle bir ifadeye ve buna ilişkin mevzulara geniş yer verilmesi, İslam hukukunda toprağın işlenmesi ve insanlığın hizmetine sunulacak ürün ve hizmetler için değerlendirilmesinin önemini anlamak açısından önemli bir husustur. Nitekim Hz. Muhammed (S.A.V.) bir hadis-i şerifte "Müslümanın diktiği ağaç ya da ektiği ekinlerden istifade edildiği müddetçe, eken kişiye sadaka olduğunu" ifade etmiş; hem kendisi fiili olarak zirai faaliyetlere katılmış hem ashabını özendirmiştir. Ayrıca ülke genelinde atıl kapasitedeki toprak alanlar, zirai faaliyette bulunacak olan ehil kişilere verilerek ülke ekonomisinin canlı tutulması da sağlanmıştır (Pırlanta, 2019: 18-37). Yukarıda ifade edilen atıl toprakların tarımsal faaliyetler için tahsis edilmesi ile ilgili anlayış, selem gibi özellikle tarımda kullanılan finansman yöntemlerinin sıklıkla kullanılmasını etkilemiş olabilir. Dolayısıyla selem'in tarımsal faaliyetlerin geliştirilmesinde İslami bir finansal araç olarak kullanılması, Afrika'da bulunan atıl arazilerin ekilebilir alanlara dönüştürülmesinde itici güç olacaktır.

Bazı Afrika ülkelerinde selem finansmanının kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin Sudan Tarım Bankası'nın finansman sağlamada kullandığı çeşitli İslami finansman yöntemleri bulunmaktadır ve bunlardan biri de selem finansmanıdır (The Agricultural Bank of Sudan, 2021). Bu bankanın kuruluşunun stratejik amacı, ister mahsulden ister hayvancılık, balıkçılık ve tarımla ilgili endüstrilerden olsun tarımsal üretime dayalı ulusal ekonomiyi harekete geçirmektir. Sudan Tarım Bankası, selem gibi uygulamaların desteklenmesi amacıyla, çeşitli bölgelerde kırsal alanlara dağılmış tahıl depolama alanlarına sahiptir. Banka ayrıca, riski azaltmak, üretim tahminleri yapmak ve gıda güvenliği için bilgi sağlamak, tahmini değerlere göre depolama, pazarlama ve ihracat planlaması gibi bankanın finansal operasyonlarını takip etmek için kullanılan Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Merkezi'ne (CBS) sahiptir.

Tarımda selem finansmanını kullanan bir diğer Afrika ülkesi de Nijerya'dır. Şekil 1, Nijerya'da selem finansmanında kullanılan modeli özetlemektedir.

Şekil 1. Nijerya'da Tarımsal Finansmanda Selem Uygulama Modeli

Kaynak: (Ogunbado ve Ahmed, 2017: 72).

Şekil 1'de görüldüğü üzere finansörler bir yandan çiftçilerle selem sözleşmesi yaparak onları finanse etmekte bir yandan da çiftçilerin üretecekleri ürünleri toptancılara satmak üzere toptancılarla sözleşme yaparak selem uygulamasını gerçekleştirmektedirler.

Sonuç

Afrika ülkeleri ile ilgili yetkin kuruluşların yoksulluk bağlamında yayınladığı istatistikler ve realite göstermektedir ki kıta yoksulluk kısıkcındadır. Bu yoksulluğun ekonomik, siyasi ve yerel birtakım nedenleri olabilmektedir. Afrika'da yoksulluğun ekonomik nedenleri incelenip bunlara çözüm ararken Afrika ekonomisinde tarımın önemli bir yeri olduğu gerçeğinden hareketle politikalar geliştirilmelidir.

Bu çalışma yoksulluğun ekonomik nedenlerine çözüm açısından tarımsal üretimin İslami finansman araçlarından selem ile artırılabilmesine odaklanmıştır. Çalışma sonucunda İslami finans araçlarından selem özellikle tarımsal politikalar uygulanırken önemli fırsatlar sunabileceği sonucuna varılmıştır. Selem finansmanı ile tarımsal üretim gerçekleşmeden önce ürünleri satın alıp çiftçiyi finanse etmek mümkündür. Bu sayede tarımın finansmanı kolaylaşacak ve tarımsal üretimin artmasıyla yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunulacaktır. Sonuç olarak selem finansmanı hem Afrika ülkelerinin hem de uluslararası kuruluşların bu bölgedeki tarım politikalarının başarısı için alternatif bir yöntem sunmaktadır.

Selem finansmanının teorik olarak tarımın finanse edilmesine ve böylece yoksulluğun azaltılmasına imkân sağladığının ortaya konduğu bu çalışma geliştirecek tarım politikalarına ve Afrika'da İslami bankaların selem yöntemini daha fazla kullanmalarına ilham olabilir.

Kaynakça

- Adamu, B., (2018). Salam, a Proposed Model for Financing Agriculture in Nigeria. *Islamic University Multidisciplinary Journal (IUMJ)*, Volume 5, Issue 2, 20-25
- Adi, F., (2013). Analysis of Sharia Financing for Agricultural Sector Using Akad Bai ‘Salam (Case Study on Farmers In Bogor Regency). Thesis Department of Management Faculty of Economics UI: Not Published
- Chaouch, N., (2017). An Exploratory Study of Tunisian Customers’ Awareness and Perception of Islamic Banks. *International Journal Of Islamic Economics And Finance Studies*, Volume 3, Issue 2, s.12
- Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, (2021). İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihya>, Erişim tarihi: 01.03.2021
- Ehsan, A., ve Shahzad, M. A., (2015). Bay Salam: A Proposed Model for Shari’ah Compliant Agriculture. *Financing Business & Economic Review*, Institute of Management Sciences Hayatabad, Peshawar, Volume 7, Issue 1, s. 67-80
- Hasanuzzaman, S. M., (1991). Bay Salam: Principles and Practical Application, *Islamic Studies*, Volume 30, Issue 4, s. 449
- İbni Rüşd, *Bidayet’ül Müçtehit ve Nihayet’ül Muktesid*. (2015). Cilt 3, Ensar Yayıncılık, İstanbul
- TDV İslam Ansiklopedisi, (2021). <https://islamansiklopedisi.org.tr/Selem>, Erişim tarihi: 07.09.2021
- İNSAMER, (2021). <https://insamer.com/tr/ulkeprofilleri>, Erişim tarihi: 03.02.2021
- Kaleem, A. ve Abdul Wajid, R. (2009). Application of Islamic banking instrument (Bai Salam) for agriculture financing in Pakistan. *British Food Journal*, Vol. 111 No. 3, s. 275-292. <https://doi.org/10.1108/00070700910941471>
- Kaleem, A., ve Ahmad, S. (2016). Bankers’ perception towards Bai Salam method for agriculture financing in Pakistan. In *Islamic Finance* s. 66-85, Palgrave Macmillan, Cham
- Machete C., (2004). Agriculture And Poverty In South Africa: Can Agriculture Reduce Poverty?. Paper presented at the Overcoming Underdevelopment Conference held in Pretoria, 28-29 October
- Muneeza, A., Nurul Atiqah Nik Yusuf, N. ve Hassan, R. (2011). The Possibility of Application of Salam in Malaysian Islamic Banking System. *Humanomics*, Volume 27, No 2, s. 138-147. <https://doi.org/10.1108/08288661111135135>
- Ogunbado A.F. ve Umar A., (2015). Bay' Salam as an Islamic Financial Alternative for Agricultural Sustainability in Nigeria. Article, January 2015, DOI: 10.12816/0024789
- Osabohien R., Matthew O., Gershon O., Ogunbiyi T. ve Nwosu E. (2019). Agriculture Development, Employment Generation and Poverty Reduction in West Africa. *The Open Agriculture Journal*, Volume 13, 82-89, <http://dx.doi.org/10.2174/1874331501913010082>
- OXFAM, (2012). Cereal Secrets: The World’s Largest Grain Traders and Global Agriculture, https://oi-files-d8-prod.s3.eu-west-2.amazonaws.com/s3fs-public/file_attachments/rr-cereal-secrets-grain-traders-agriculture-30082012-en_4.pdf, Erişim tarihi: 18.01.2021

- Pırlanta İ. (2019). Hz. Peygamber Döneminde Tarım Faaliyetleri ve Ekonomiye Katkısı. Siyer Araştırmaları Dergisi, Sayı 5, s.18-37
- Saner G., Çukur F., Saner S. (2012). Küreselleşme, Yoksulluk ve Tarım, 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 5-7 Eylül 2012, Konya
- Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, (2020). Bakara Suresi Tefsiri, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/289/282-ayet-tefsiri>, Erişim tarihi: 07.09.2021
- The Agricultural Bank of Sudan, (2021). Plant Finance, <http://www.abs.sd/EN/jmn>, Erişim tarihi: 20.03.2021
- Tollens, E. (2002). The Challenges of Poverty Reduction with Particular Reference to Rural Poverty and Agriculture in sub-Saharan Africa. Working Paper, No 67, Department of Agricultural and Environmental Economics, Katholieke Universiteit Leuven
- UNDP, (2020). Global Multidimensional Poverty Index, https://www.tr.undp.org/content/turkey/en/home/library/human_development/2020-Multidimensional-Poverty-Index, Erişim tarihi: 11.03.2021
- UNDP, (2021), Human Development Index (HDI), <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>, Erişim tarihi: 10.03.2021
- Victor Bekun, F., ve Akadiri, S. S. (2019). Poverty and Agriculture in Southern Africa Revisited: A Panel Causality Perspective., SAGE Open, <https://doi.org/10.1177/2158244019828853>
- WHO, (2021), Covid-19 Vaccines, <https://www.afro.who.int/health-topics/coronavirus-covid-19/vaccines>, Erişim tarihi: 05.04.2021

NİJERYA'YA ŞİİLİĞİN GİRİŞİ VE YAYILMASINDA/GELİŞİMİNDE İRAN'IN ROLÜ

THE ROLE OF IRAN IN THE ENTRY AND SPREAD/DEVELOPMENT OF SHIISM IN NIGERIA

Yıl 1, Sayı 2, ss.28-50.

Year 1, Issue 2, pp.28-50.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 18.01.2021

Submitted: 18.01.2021

Kabul Tarihi: 25.06.2021

Accepted: 25.06.2021

Atf Bilgisi / Reference Information

Toprak, K. (2021). Nijerya'ya Şiiliğin Girişi ve Yayılmasında/Gelişiminde İran'ın Rolü, *Africana-Inönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, 1 (2) , 28-50.

Kenan TOPRAK

Eyyübiye Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü

kenantoprak1982@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8634-1823

Öz

Bu çalışmada, Şeyh İbrahim Yakub el-Zakzaki'nin politik aktivizmine ve Nijerya'da en aktif Şii grubu olarak bilinen Nijerya İslami Hareketi'ne (IMN) değinilmektedir. Nijerya İslami Hareketi'nin altyapısı, 1979 yılında İran'da gerçekleşen devrim ile birlikte 1980'lerden bu yana Nijerya devleti ve diğer dini gruplara karşı sert bir mücadeleye liderlik eden Şeyh İbrahim Yakub el-Zakzaki tarafından hazırlandı. Çalışma, Nijerya Şiilerinin sosyal ve politik dinamiklerini tarihsel bir perspektiften inceleyerek, bugüne kadarki faaliyetlerinin farklı aşamalarını sunuyor. Ayrıca, Nijerya'da Şiiliğin kökeninin ve Şiiliğin bu bölgede yayılmasını kolaylaştıran faktörlerin belirlenmesini, Nijerya'da İran'ın gücüne ve etkisine katkıda bulunan faktörlerin incelenmesini amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra, Nijerya'ya yerleşmiş Lübnanlı Şiilerin tarihini Nijeryalı Şiilerin faaliyetleri, Şiiliğe geçişlerinin nedenleri ve karşılaştıkları zorlukları incelemeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda IMN çağrılarının içeriği ve metodolojisi nedeniyle Sufi ve Selefi Müslüman topluluklar arasındaki anlaşmazlığın bazı teolojik boyutlarını ele alıyor.

1979 İran İslam Devrimi'nin bölgede Şiiliğin yerleşmesinde etkili olduğu ve İran İslam Cumhuriyeti'nin Nijeryalı öğrencilerin İran'da eğitim görmeleri için burs sağlaması gibi birçok faaliyetin Şiiliğin bölgede yayılmasına katkıda bulunduğu görülmüştür. Makale, İran'ın Şiiliği yumuşak güç olarak kullandığı, Nijerya İslami Hareketi'nin İran Devrimi temelli etkileşimlerin sonucu ortaya çıktığını, ve İran Şiiliğinin bir uzantısı olduğunu savunuyor.

Nijerya'da Şiilik üzerine akademik kaynakların azlığı nedeniyle, incelemeler internet üzerinden temin edilen destekleyici materyallere dayanmaktadır. Kaynak materyal eksikliği nedeniyle, bu makale farklı kaynaklardan zıt bilgilerin toplanmasına dayanmaktadır

Anahtar Kelimeler: Nijerya, IMN, Zakzaki, İran, Şiilik, Radikalleşme

Abstract

This article focuses on the political activism of Sheikh Ibrahim Yaqub al-Zakzaky and Islamic Movement of Nigeria (IMN), known as the most active Shia group in Nigeria. Along with the revolution in Iran in 1979, this movement's infrastructure

was prepared by Sheikh Ibrahim Yaqub al-Zakzaky who led a tough battle against the state of Nigeria and other religious groups since the 1980s. The article examines the social and political dynamics of the Nigerian Shiites from a historical perspective, presenting the different stages of their activities in the past and present. It also aims to examine the history of the Lebanese Shiites settled in Nigeria, the activities of the Nigerian Shiites, the reasons for their transition to Shiite and the difficulties they faced. It also addresses some theological dimensions of the dispute between Sufi and Salafi Muslim communities due to the content and methodology of IMN calls. Identifying the origin of Shiism in Nigeria and factors that facilitate the spread of Shiism in its northern region aims to examine independently the factors that contribute to the power and influence of Iran in Nigeria.

Iranian Revolution in 1979 is arguably effective in the establishment of Shiism in the region, and many activities - such as the Islamic Republic of Iran providing scholarships for Nigerian students to study in Iran - contributed to the spread of Shiism in the region. The article argues that Iran uses Shiism as soft power, that the Islamic Movement of Nigeria arose as a result of interactions based on the Iranian Revolution, and that it is an extension of Iranian Shiism.

Due to the scarcity of academic resources on Shiism in Nigeria, the reviews are based on supportive materials procured via the internet. Due to the lack of source material, this article is based on gathering contrasting information from different sources.

Keywords: Nigeria, IMN, Zakzaky, Iran, Shiism, Radicalisation

Structured Abstract

After the Nigerian Civil War (1967-1970), military regimes dominated the country's administration. However, in 1999, Nigeria transitioned to the longest and uninterrupted democratic rule with hopes that misgovernance in the country might come to an end. Unfortunately, economic difficulties, ravaging insecurity, bad transportation, lack of clean water, poor healthcare facilities, abuse of power, low quality education, and the lingering inequality have remained a stumbling block to creating a conducive atmosphere for all Nigerians.

Insecurity has particularly devastating effects on the development of Nigeria. It stands as an existential threat facing the country from all angles. Boko Haram jihadists have dislocated the economic activities in the Northeastern part of Nigeria and led to the displacement of millions of people. From the North West, Nigeria is facing some security challenges due to the farmer-herder clashes and the proliferation of jihadists from the Sahel. In the Southeast, the country is troubled by the Biafra separatists.

Current estimates put Nigerian population at about 200 million people the largest in Africa. About half of Nigerians are Muslims dominating the northern part of the country. The other half constitutes a Christian population with a small part belonging to traditional religions, making the country an important religious fault line. Given that religious identity in Nigeria often translates into regional, ethnic, political, and socioeconomic problems, it can be considered that there are triggers that routinely reveal a propensity for violence. Moreover, religious practices are common, with churches and mosques operating independently of state control. ("Ciforb resources Nigeria,"). In this regard, Nigeria has been one of the most discussed religious fields in Africa due to its religious pluralism and importance attributed to religion.

Economic and political factors can explain the emergence and rise of fundamentalist groups in Nigeria, while the role played by external forces besides these internal factors is great. At the religious point, Saudi Arabia and Iran have ensured the spread of their own ideologies in Nigeria through social programs and funding assistance (Tande, 2012). For example, in some parts of Africa, especially in Nigeria, the Islamic Revolution of Iran has increased the appeal of Shiism. The emergence and the spread of Shiism has been effective in the post-revolutionary years and the declaration of "*export of Revolution*", which has been the official policy of Iran.

The idea of ideologically linked groups in Nigeria replacing the country as an Islamic State has provided opportunities for these groups to spread their ideology. In this regard, Nigerian universities have

often been places where Islamic activism is intense. Most of the leaders of the groups that emerged after independence and whose backgrounds are ideologically linked to foreign countries have their origins in universities. For example, Sheikh Ibrahim Yaqub al-Zakzaky, leader of the Islamic Movement of Nigeria (IMN), a group of Nigerian Shiites, was a student leader at Ahmedu Bello University during his youth (Tande, 2012). Al-Zakzaky is believed to have been the main mastermind behind nationwide demonstrations supporting the inclusion of Islamic Sharia in Nigeria's constitution in 1978.

Before independence, most Muslims were affiliated with Sufi sects that were not affiliated with any group, while Shiism and Salafism/Wahhabism were almost never involved (Toprak, 2019). Although traditional Sufi groups have long dominated Nigeria, after the 1970s, a group identified as the Izala movement that has adopted Salafi ideas emerged with the official name: "Jama'atu Izalatiil Bid'ah Wa'Iqamatis Sunnah- (Society of Removal of Innovation and Re-establishment of the Sunnah-JIBWIS). The Islamic Movement of Nigeria (IMN), which applies Shiite ideas, has also begun to have a religious influence and an impact on the public and political role of Muslims in Nigeria. This created an atmosphere for sectarian conflicts among Muslims in Nigeria and opened the door for religious rhetoric that is clouded by sentiments and polemics.

The emergence of Shia in Nigeria in the hands of Sheikh Zakzaky changed the direction of domestic politics in the country. (Toprak, 2019). Sheikh Ibrahim Yaqub Al-Zakzaky was originally Sunni Muslim but got inspired by the 1979 Islamic Revolution in Iran and called for the establishment of an Islamic government/Republic by criticizing the secular structure of the Nigerian State (Muhammad, & Abdullahi, 2019: 30). This transformation, which began in the 1980's under his leadership has influenced Islamic discourses in Nigeria related to both doctrine and politics. However, the anti-state ideology of the Shia group has occasionally caused severe tensions with the Nigerian government. Furthermore, the biggest fear of the Nigerian state has been the concern of Shiites to establish a parallel state structure in some northern states, where they have more active and large masses.

Sectarianism, which means the use of sectarian identities as a political tool, has been an available space and a profitable strategy for many state and non-state actors (Thurston, 2020) Saudi Arabia's Wahhabism and Iran's Shiism offer a typology appropriate to the example of sectarianism/grouping.

Who are Nigerian Shiites? Are they made up of Nigerian citizens or immigrants? Since when do Nigerian Shiites embrace Shiism? What are the activities of Nigerian Shiites? In order to investigate these questions, it is important to examine whether Shiism is a new phenomenon in Nigeria's religious and political environment, the Lebanese Shiites located in Nigeria and their Iranian connections. The Iranian Revolution of 1979 can be seen as a valid hypothesis to explain the active Shia presence in northern Nigeria. Because the Iranian Revolution of 1979 arguably played a vital role in the spread of Shiism in the region.

Many thoughts can be put forward regarding the causal dynamics of the Islamic Movement of Nigeria (IMN) receiving so much attention in Nigeria in a short time. These can be explained as the Iranian Revolution, ideological factors, local and global actors, military regimes, Sunni-Shia tensions, the spread of radical and extremist ideologies and actors in post-independence Nigeria, and state repression. These factors can also be considered as factors responsible for the rise of the Islamic Movement of Nigeria (IMN) to date (Grey & Adeakin, 2019).

Information on the true existence of the Nigerian Shia community makes it difficult to provide reliable data due to lack of expertise or knowledge. Each opinion uses more or less exaggerated figures in relation

to the population, while offering deliberate views from its point of view. At the same time, where Shiism is not obvious, Shiites use the taqiyya method, which makes it difficult to access the group's population data. The group that practices Shiism in Nigeria is not only the Islamic Movement of Nigeria (IMN), but also groups such as the Rasulul A'zam Foundation (RAAF), the Darul Thaqaalayn Organization (DTO) and the Al-Huda Islamic Cultural Center, which supports Shiite ideas independently of the IMN.

Since the 1979 Iranian Revolution, the efforts of IMN Shiites led by Sheikh Ibrahim Yaqub al-Zakzaky to influence Nigerian Muslims have been a bitter struggle due to the predominance of adherence to Sunni and Sufi forms of Islam and, moreover, Salafi ideas in the society. Still, Sheikh Ibrahim Yaqub al-Zakzaky built an infrastructure of Husainiyat (Shia religious centres), cultural centers, charity networks and educational institutions that served to spread Shiism among Nigerian Muslims. This investment- similar to the one adopted by the Salafi Izala movement- in education, health and other initiatives is part of a deliberate strategy aimed at increasing the dependence of children and young people on their own ideologies. At the same time, Ashura ceremonies, mawlid celebrations, Quds Day, seminars and sermons represented the most important public presence of Nigerian Shiites.

Giriş

Nijerya İç Savaşı (1967-1970) ve askerî rejimlerin ardından 1999 yılında sivil yönetimin hâkim olduğu Nijerya'da güvenlik, ulaşım, su, sağlık, güç ve eğitim dâhil olmak üzere birçok alanda yaşanan ekonomik zorluklar ve eşitsizliğin yaygınlaşması gibi etkenler, aşırılık yanlısı ve ayrılıkçı grupların ortaya çıkmasını tetiklemiştir.

Nijerya, yaklaşık yarısı Müslüman, yarısı Hristiyan ve az bir kısmı geleneksel dinlere mensup olan yaklaşık 200 milyonluk bir nüfusa sahiptir ve bu da ülkeyi önemli bir fay hattı yapmaktadır. Dinî kimliğin sıklıkla bölgesel, etnik, politik ve sosyo-ekonomik sorunlara dönüştüğü göz önüne alındığında rutin olarak şiddet eğilimini ortaya çıkaran tetikleyicilerin var olduğu düşünülebilir. Dahası, dinî uygulamalar yaygındır, kiliseler ve camiler devlet kontrolünden bağımsız olarak çalışmaktadır ("Ciforb resources Nigeria," t.y). Bu bakımdan kuzey Nijerya, dinî çoğulculuğu ve dine atfedilen önemi nedeniyle Afrika'da en çok tartışılan dinî alanlardan biri olmuştur.

Nijerya'da dini grupların ortaya çıkışını ve yükselişini ekonomik ve politik faktörler açıklayabilirken bu iç faktörlerin yanında dış güçlerin oynadığı rol de büyüktür. Dinî noktada Suudi Arabistan ve İran, sosyal programlar ve finansman yardımları aracılığıyla Nijerya'da kendi ideolojilerinin yayılmasını sağlamışlardır (Tande, 2012) Dünyanın dört bir yanından Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen yıllık hac ziyareti ve Suudi Arabistan ile gerçekleştirilen çeşitli eğitim bağlantıları, son yıllarda Nijeryalı Müslümanların bakış açıları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bununla birlikte, Afrika'nın bazı bölgelerinde, özellikle Nijerya'da, İran'ın İslam Devrimi Şiiliğinin cazibesini artırmıştır. Nijerya'da Şiiliğin ortaya çıkması ve yayılmasında, devrim sonrası yıllarda İran'ın resmî politikası olan "Devrim ihracı"nın (Export of Revolution) ilan edilmesi de etkili olmuştur.

Nijerya'da ideolojik bağlantılı grupların ülkeyi İslami bir devlet olarak değiştirme düşüncesi, bu grupların ideolojilerini yaymasında fırsatlar sağlamıştır. Bu bakımdan Nijerya üniversiteleri çoğu zaman İslami aktivizmin yoğun olduğu mekânlar olmuştur. Bağımsızlıktan sonra ortaya çıkan ve ideolojik olarak altyapıları dış ülkeler ile bağlantılı olan grupların liderlerinin çoğunun kökeni üniversitelere dayanmaktadır. Örneğin, Nijerya'da en aktif Şii grubu olan Nijerya İslami Hareketi'nin (*Islamic Movement of Nigeria - IMN*) lideri Şeyh İbrahim Yakub el-Zakzaki, gençlik yıllarında Ahmedu Bello Üniversitesi'nde öğrenci

lideriydi (Tande, 2012). El-Zakzaki'nin, 1978'de İslam şeriatının Nijerya anayasasına dâhil edilmesini destekleyen ülke çapındaki gösterilerin arkasındaki ana beyin olduğu düşünülmektedir.

Bağımsızlıktan önce Müslümanların çoğu hiçbir gruba bağlı olmayan Sufi tarikatlarına bağlı iken Şiilik ve Selefilik/Vehhabilik neredeyse hiç yer almamıştır (Toprak, 2019). Nijerya'da uzun zamandan bu yana geleneksel Sufi tarikatları hâkim olmaya devam etse de 1970'lerden sonra özellikle Selefi fikirlerine sahip İzala Hareketi olarak bilinen *Bid'atlarla Mücadele ve Sünnetin İkamesi Cemaati (Jama'atu İzalati Bid'ah Wa'Iqamatis Sunnah - JIBWIS)* hareketi dâhil olmak üzere Şii fikirlerini uygulayan *Nijerya İslami Hareketi (IMN)* dinsel bir canlanmaya ve İslam için kamusal ve siyasi role etkiye bulunmaya başlamıştır. Ancak ülkeye mezhep temelli fikirlerin girmeye başlaması ile birlikte Nijerya Müslümanları arasında hizipleşmelerin ortaya çıktığı görülmüştür.

Din olgusunun Nijerya'nın iç siyasetini etkilediği en önemli olaylardan biri, 1979'daki İran İslam Devrimi'nden sonra Nijerya'da, İslam'ı yorumlayış biçimi olarak Şiilik formunda yeni bir akımın ortaya çıkışı olmuştur (Toprak, 2019). Doğuştan, aslen Sünni olan el-Zakzaki, İran İslam Devrimi'nden ilham almış ve Nijerya Devleti'nin laik yapısını eleştirerek İslami bir hükûmetin/cumhuriyetin kurulması çağrısında bulunmuştur (Muhammad ve Abdullahi, 2019: 30). El-Zakzaki liderliğinde 1980'lerde başlayan bu dönüşüm hem doktrin hem de politika ile ilgili yeni dinî söylemler getirerek Nijerya'daki İslami alanı etkilemiştir. Bununla birlikte, Şii grubun laik devlet karşıtı ideolojisi Nijerya hükûmeti ile aralarında zaman zaman gerilimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca Nijerya Devleti'nin en büyük korkusu Şiiilerin, daha aktif ve büyük kitlelere sahip oldukları bazı kuzey eyaletlerinde paralel bir devlet yapısı kurma endişesi olmuştur.

Mezhepçi kimliklerin siyasi araç olarak kullanılması anlamına gelen mezhepleşme, birçok devlet ve devlet dışı aktör için kullanıma müsait bir alan ve kârlı bir strateji olmuştur (Thurston, 2020). Suudi Arabistan'ın Vehhabiliği ve İran'ın Şiiliği mezhepleşme/gruplaşma örneğine uygun bir tipoloji sunmaktadır. Nijeryalı Şiiiler kimlerdir? Nijeryalı vatandaşlardan mı yoksa göçmenlerden mi oluşuyor? Nijeryalı Şiiiler ne zamandan beri Şiiliği benimsiyor? Nijeryalı Şiiilerin aktiviteleri nelerdir? Bu soruları araştırmak için Şiiliğin Nijerya'nın dinî ve siyasi ortamında yeni bir olay olup olmadığını, Nijerya'da yer alan Lübnan Şiiileri ve onların İran bağlantılarını incelemek önemli hâle gelmektedir. İran İslam Devrimi Nijerya'da aktif Şii varlığını açıklamak için geçerli bir varsayım olarak görülebilir. Çünkü İran İslam Devrimi, bölgede Şiiliğin yayılmasında etkin bir rol oynamıştır.

Nijerya İslami Hareketi'nin (IMN), Nijerya'da kısa süre içerisinde bu kadar ilgi görmesinin nedenleri ve dinamikleri ile ilgili olarak birçok düşünce öne sürülebilir. Bunlar; İran İslam Devrimi, ideolojik faktörler, yerel ve küresel aktörler, askerî rejimler, Sünni-Şii gerilimleri, radikal ve aşırılık yanlısı ideolojilerin ve aktörlerin bağımsızlık sonrası Nijerya'da yayılması ve devlet baskısı olarak açıklanabilir. Bu faktörler, Nijerya İslami Hareketi'nin (IMN) bugüne kadarki yükselişinden sorumlu etkenler olarak da kabul edilebilir (Grey ve Adeakin, 2019).

Nijerya Şii topluluğunun gerçek varlığına ilişkin bilgiler, uzmanlık veya bilgi eksikliği nedeniyle güvenilir veriler sağlamayı zorlaştırmaktadır. Her görüş kendi bakış açısına göre kasıtlı görüşler sunarken nüfus ile ilgili olarak az ya da abartılı rakamlar kullanmaktadır. Aynı zamanda Şiiliğin belirgin olmadığı yerlerde Şiiilerin takiye yöntemini kullanması grubun nüfus verilerine ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Nijerya'da Şiiliği uygulayan grup sadece Nijerya İslami Hareketi (IMN) değildir, IMN'den bağımsız olarak

Şii fikirlerini destekleyen *Resulul A'zam Vakfı (RAAF)*, *Darul Takalayn Organizasyonu (DTO)* ve *Al-Huda İslami Kültür Merkezi* gibi gruplar da bulunmaktadır.

İran İslam Devrimi'nden bu yana el-Zakzaki liderliğindeki İMN Şiiilerinin Nijerya Müslümanlarını etkileme çabası, toplumda İslam'ın Sünni ve Sufi biçimlerine ve dahası Selefi fikirlerine bağlılığın baskın olması nedeniyle çetin bir mücadele olmuştur. Yine de el-Zakzaki, Şiiiliği Nijerya Müslümanlarına yaymaya hizmet eden camiler, kültür merkezleri, yardım ağları ve eğitim kurumlarından oluşan bir altyapı oluşturmuştur.

Selefi İzala Hareketinin ve Şii İMN hareketinin eğitim, sağlık ve diğer alanlarda yaptığı yatırımlar, çocukların ve gençlerin kendi ideolojilerine bağımlılığını artırmayı amaçlayan kasıtlı bir stratejinin parçası olmuştur. Aynı zamanda aşura törenleri, mevlit kutlamaları, Kudüs günü, seminerler ve vaazlar Nijerya Şiiilerinin önemli kamusal varlığını temsil etmiştir.

1. Nijerya'nın Etnik ve Dinî Yapısı

Batı Afrika'da yer alan ve 1960'tan beri bağımsız bir ülke olan Nijerya, 923.768 kilometrekarelik bir alanı kaplamaktadır. Afrika'nın en kalabalık ülkesi ve dünyanın en büyük yedinci ülkesi olarak kabul edilmektedir (Falola ve Genova, 2009). Kuzeyde Nijer, kuzeydoğuda Çad, doğuda Kamerun, güneyde Gine Körfezi, batıda Benin Halk Cumhuriyeti ile komşudur (Köksal, 2007). Nijerya, başkanlık sistemine sahip bir federal cumhuriyettir ve federal, eyalet ve yerel yönetim sistemlerinden meydana gelmektedir. Ülke, altı jeopolitik bölge içinde 36 eyalete ayrılmıştır. Her eyalet, bir eyalet valisinin başkanlık ettiği bir yürütme konseyi tarafından yönetilmektedir. Ülke ayrıca, yerel yönetim başkanlarının başkanlık ettiği toplam 774 Yerel Yönetim Bölgesine (LGA) ayrılmıştır (Mohammed, 2017: 8). En kalabalık yedi şehrinin her biri bir milyondan fazla insanı barındırmaktadır ve yaklaşık olarak iki Batı Afrikalıdan biri Nijeryalıdır. Bununla birlikte Nijerya, dünyanın stratejik açıdan en önemli ülkelerinden biridir. Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğunun (*Economic Community of West African States - ECOWAS*) merkezi, Nijerya'nın başkenti Abuja'da bulunmaktadır. Nijerya, Afrika kıtasının üçüncü en büyük askeri gücüne sahip olmasının yanında Batı Afrika'da bölgesel bir güç rolü oynamaktadır ("Oecd.org," 2012). Aynı zamanda bağımsızlık sonrası Afrika'da ilk ve en eski petrol üreten ülkedir ve dünyanın en büyük 6. ihracatçısı ve 7. en büyük ham petrol üreticisi olarak bilinmektedir (Nyemah, 2011: 2).

Nijerya, kültürel ve dinî açıdan son derece çeşitlilik gösteren bir ülke olduğundan birçok konuyu dine atıfta bulunulmadan anlamak imkânsızdır. Bunun nedeni, Nijerya Devleti'nin, bünyesinde son derece karmaşık etnik, dilsel ve dinî grupları barındırmasıdır. Nijerya'da 250'den fazla etnik grup vardır, en kalabalık ve politik olarak etkili olanlar şunlardır; %29 Hausa-Fulani, %21 Yoruba, %18 Igbo (Ibo), %10 Ijaw, %4 Kanuri, %3,5 Ibibio, %2,5 Tiv. Ayrıca, ülkede resmî dil İngilizce başta olmak üzere 500'den fazla dil konuşulmaktadır (Ministry of Mines and Steel Development, 2017:4).

Demografik olarak dengelenmiş, Batı Afrika'nın Arap olmayan Müslüman toplulukları ve Batı milletlerinden olmayan Hristiyan toplulukları içinde yer alan Nijerya toplumu, dünyanın iki büyük dini olan İslam ve Hristiyanlığın hâkim olduğu çoğulcu bir toplumdur. Kesin rakamlar farklılık gösterse de ülkede 2010 yılında Müslümanların nüfus yoğunluğunun %52, Hristiyanların nüfus yoğunluğunun ise %46 oranında olduğu görülmüştür. İç bölgeler ağırlıklı olarak Müslüman, kıyı bölgeleri ise ağırlıklı olarak Hristiyan'dır. Kuzey Nijerya nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olarak tanımlanmaktadır ve buradaki insanlar esas olarak Hausa-Fulani etnik grubundandır. Müslüman ve Hristiyan nüfusa sahip güneybatı Nijerya'da, Yoruba en büyük etnik gruptur. Güneydoğu Nijerya, büyük ölçüde Hristiyan ve Igbo etnik

grubunun hâkimiyetindedir. Orta Nijerya'daki *Orta Kuşak (Middle-Belt)* önemli bir Müslüman nüfusa sahip ancak çoğunluğu Hristiyan olan çok sayıda küçük etnik gruba ev sahipliği yapmaktadır. Bunun yanında Nijerya'daki üçüncü bir dinî grup, geleneksel yerli dinlere inananları kapsar ancak bu grubun nüfusu gün geçtikçe azalmaktadır. Bu çeşitliliği yönetmek ve ulusal bir kimlik geliştirmek Nijeryalılar ve Nijerya hükûmeti için özellikle de kuzey Nijerya'da yaşayan Müslüman çoğunluk ile Güney Nijerya'da yaşayan Hristiyan çoğunluk arasında bir meydan okuma olmuştur ve olmaya devam etmektedir ("Cifor resources Nigeria," t.y).

1.1. Nijerya'ya İslam'ın Girişi ve Yayılışı

Nijerya, dünyadaki en büyük Müslüman topluluklarından birine sahiptir. Ancak ülke, laik bir anayasaya ve demokratik bir hükümet sistemine bağlı olduğu için İslami bir devlet özelliği taşımamaktadır. Diğer yandan, siyaset ve sosyal yaşam üzerindeki etkileri nedeniyle İslam, Nijerya'da önemli bir yer tutmaktadır.

Nijerya Federal Cumhuriyeti toprakları ve siyasi sınırları, sömürge döneminin bir ürünüdür. Nijerya, İngilizlerin bu bölgeye gelişinden önce bir devlet olarak mevcut değildi (Amara, 2011: 71). Batı Afrika bölgesindeki insanların İslam ile ilk teması, tanınmış âlimlerden İbn Münnebbih'e göre MS 738'de, el-Mes'udî'ye göre ise 947'de Kuzey Afrika'dan gelen kervanların ticareti yoluyla gerçekleşmiştir (Oloyede, 2015: 2-3). Alman din bilgini ve ilahiyatçı Klaus Hock, bu dönemi *yüzeysel İslamlaşma (oberflächliche Islamisierung)* olarak tanımlamaktadır. Bu ilk temas, özellikle bölgenin kuzeybatı kesiminde gerçekleşmiştir. İslam, Kanem-Bornu olarak bilinen ve Çad Gölü yakınlarını da kapsayan kuzeydoğu bölgesine 11. yüzyılda Mısır ve Fizan'dan (Libya) gelen tüccarlar aracılığıyla ulaşmıştır. (Amara, 2011: 71). Gezici tüccarların ve bilginlerin bir uygulaması olarak başlayan İslam, kademeli olarak hükümdarlar tarafından kabul edilmiş ve halk arasında hızla yayılmıştır. İslam, söz konusu bölgede ilk olarak Kanem hükümdarı Umme Jilmi (1085-1097) tarafından kabul edilmiştir. Ancak Borno bölgesinden Mai Idris Alooma (1570-1602), öcüllerinden daha geniş kapsamlı İslami faaliyetlerde bulunmuş, camiler ve İslami okullar inşa etmiş ve böylece Borno-Kanem ekseninde İslam'ın dayanağını güçlendirmiştir (Oloyede, 2015: 3).

Cezayirli İslam âlimi Abdülkerim el-Maghili, Hausa eyaletlerinde İslam'ın yayılması sürecinde önemli bir rol oynamıştır. İslam, 15. yüzyılın sonunda bu bilgin tarafından yayılmış ve 16. yüzyılın başından itibaren Hausa kralları tarafından kabul edilmiştir. El-Maghili, kitleleri ve onun fikir ve önerilerini reform için benimseyen Hausa krallarını etkilemiştir (Amara, 2011: 72). Devrinin tanınmış âlimlerinden biri olan el-Maghili, İslam'ı 15. yüzyılda Katsina'ya getirmiştir. Ayrıca Timbuktu Sankore Medresesi'nden birkaç âlim, Katsina'yı ziyaret ederek ona ilahiyat ve etimoloji üzerine kitaplar getirmiştir (Oloyede, 2015: 3).

Nijerya'daki İslam tarihi, 19. yüzyıl Sokoto Halifeliği ve Şeyh Osman dan Fodio'nun cihat hareketinden bağımsız düşünülemez. Sokoto Halifeliği, Batı Afrika'daki önemli yönetimlerden biri olmuştur. Nijerya'nın mevcut sınırlarının ötesine yayılmıştır (Amara, 2011: 72). İslam'ın kuzey Nijerya'ya yayılmasındaki bir başka kilometre taşı da Osman dan Fodio'nun cihadı olmuştur. Fodio, İslam dinine sonradan sokulan her türlü çarpıklığı (bid'at) arındırmak için mücadele etmiş Fulani toplumuna ait bir âlimdi. Kur'an ve sünnet öğretilerini vaaz etmiş ve o dönemin Müslümanlarını gerçek İslam'a dönmeye teşvik etmiştir. Bu cihat sadece dinî yönden ele alınmamalıdır. Söz konusu cihat, Hausa devletlerini şeriat

yasası tarafından yönetilen tek bir hükümet (Sokoto halifeliği) altında birleştirebilmesi anlamında da politik olmuştur (Oloyede, 2015: 3).

Sokoto Halifeliği, Şeyh Osman dan Fodio liderliğindeki bir reform hareketi olarak başlamış ve yaklaşık yüz yıl sürmüştür. Sadece kuzey Nijerya'yı değil, tüm bölgeyi etkilemiştir. Ancak 19. yüzyılın sonunda Halifelik zayıflama dönemine girmiştir ve İngilizlerin gelişyle Sokoto Halifeliğinin hâkimiyeti son bulmuştur. 1900 yılında kuzey Nijerya'da İngiliz himayesi ilan edilmiştir. *Dolaylı Kural* politikası ve hukuk alanında İslami bir reform projesi, Nijerya'nın bağımsızlığını kazandığı 1960 yılına kadar Britanya'nın kuzeyi kontrol etme stratejisinin bir parçası olarak kalmıştır (Amara, 2011: 74).

Sufi gruplar 19. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar birbirleriyle rekabet hâlinde olmuştur. Bu iki grubun bilginleri, öğrencilere ders verdikleri, ibadetlerini gerçekleştirdikleri ve namaz kıldıkları farklı yerlerde okullar ve camiler inşa etmiştir. Genel olarak, yüzeysel ilişkileri ve rekabeti samimi görünüyordu; ancak 1950'lerde, *Ticaniyya-İbrahimîyya* olarak bilinen Ticaniyye'nin alt grubundan âlimler Kano'da Kadiriyye lideri Şeyh Nasiru Kabara ile bir dizi doktrinsel tartışmalara girdiklerinde gerginliğin yaşanmasına neden olmuşlardır. Sonraki yıllarda Şeyh Mahmud Gumi tarafından desteklenen Selefi gurubun ortaya çıkışı ve yaygınlaşması, Nijerya'nın kuzeyindeki Sufi gruplar için toplu bir tehdit oluşturmuştur. Selefi odaklı bir teşkilat olan -İzala- *Bidatlarla Mücadele ve Sünnetin İkamesi Cemaati*'nin (JIBWIS) 1978'de Jos şehrinde Gumi'nin öğrencisi olan Şeyh İsmaila İdris tarafından kurulması, kuzey Nijerya'daki Sufi gruplarının dinî gücüne meydan okumuştur. Selefilik Sufi gruplara meydan okuması ile birlikte kuzey Nijerya'nın dinî coğrafyasına Sufi gruplar ve İzala hâkim olmuş; dolayısıyla rekabet ve çekişme ile karakterize edilmiştir. Nijerya'da Selefi düşüncenin ardından Şii düşüncenin ortaya çıkması Sufi, Selefi ve Şii gruplar arasındaki rekabeti artırmıştır. Nijerya'da Şii topluluğunun ortaya çıkması ve ardından yayılması kamusal kınamalar, şarkılar, teolojik tartışmalar ve edebî yayınlar şeklinde ortaya çıkan devasa Sünni tepkilere neden olmuştur (İsa, 2018: 115-116).

2. Nijerya'da Şiiliğin Doğuşu ve Gelişimi

2.1. Nijerya'daki Lübnanlı Şiiler

"Nijerya'da İslami hareketleri araştıran akademisyenlerinin çoğu, Şiiliğin Nijerya'ya İran İslam Devrimi'nin bir sonucu olarak geldiğine inanma eğilimindedir. Ancak kuzey Nijerya'da erken sömürge döneminden beri pasif bir Şii topluluğu yer almaktadır" (İsa, 2018: 116). "Nijerya'da yer alan bu Lübnanlı Şii topluluğunun varlığı 1800'lü yıllara dayanmaktadır" (Doukhan, 2016: 15). Lübnanlı tüccarlar kuzey Nijerya'daki ilk Şii topluluğunu oluşturmaktadır. İngiliz sömürgeci ayrımcılık politikası nedeniyle Lübnanlı göçmenlerin yerleşimleri yerli halktan ayrılmaktaydı. Bu nedenle Lübnanlı Şiilerin yerli topluluklar ile birlikte yaşama ve karışma olağanı azalmıştır. Lübnanlılar, Kano şehrindeki Hausa topluluğundan çok uzaktaki Suriye Mahallesi'ne yerleştirilmiştir (İsa, 2018: 116). Kano'ya yerleşen ilk Lübnanlı göçmenler Hristiyandı ancak daha sonra Müslüman Lübnanlılar Kano'ya yerleşmeye başlamıştır. İsa Makama, "Kano'da yer alan Lübnanlı Şiilerin güçlü ırksal ön yargı kültürüne sahip olmalarından dolayı Şiiliği yaymayı reddetmelerinde ırkçılığın büyük bir rol oynadığını, bu nedenle Şiiliğin kendileri için Sünniliğin ise yerli halk için olduğunu benimsediğini" açıklamaktadır (İsa ve Adam, 2017: 230-231). Bu bakımdan, ev sahibi topluluk ile Lübnanlılar arasında ilgi çekici kültürel temaslar ve kültürel alışverişler gerçekleşmemiştir. Aynı zamanda Lübnanlı Şiiler, zamanlarının önemli bir bölümünü ticarete ayırmıştır (İsa, 2018: 116). Nijerya'daki Lübnanlı ve Suriyeli Şii Müslüman tüccarlar, Şiiliği yerleştirmeyi ihmal ettikleri için Nijerya'da Şiilik erken yerleşme fırsatını kaybetmiştir (Hassan, 2015: 24).

“Lübnanlıların, Kano şehrindeki Müslümanlar ile karşılaştırıldığında, oldukça modern bir sosyal hayata maruz kaldıklarını belirtmek önemlidir” (İsa ve Adam, 2017: 231). Kuzey Nijerya’da sinemalar, oteller, kumarhaneler ve diğer sosyal merkezleri inşa eden ve işleten ilk kişiler Lübnanlılar olmuştur. Sömürge döneminde, modern sosyal hayata bu şekilde maruz kalma, onların Şii faaliyetlerinde bulunma olasılıklarını azaltmış (İsa ve Adam, 2017: 232), bu kurumlar Sünni Müslümanlar tarafından sosyal ahlaksızlık örnekleri olarak görülmüş ve bu nedenle âlimler ve toplum tarafından sert bir şekilde kınanmıştır.

Lübnanlı Şii göçmenler, geldikleri tarihten itibaren post-kolonyal döneme kadar herhangi bir misyonerlik faaliyetinde bulunmamıştır. Ancak İran İslam Devrimi’nden ve yerli Nijeryalı Şii topluluğunun ortaya çıkmasından sonra 1980’lerde ve 1990’lerde kuzey Nijerya’da kalanlardan bazıları, bölgedeki halkı Şiiliğe yönlendirmek için açık bir şekilde yerel halk ile yakın ilişki kurmaya başlamıştır (İsa, 2018: 116). ABD Merkezî İstihbarat Teşkilatının Sahra Altı Afrika’da Lübnanlı Şiielerin faaliyetleri üzerine 1999 tarihli bir raporunda, “Afrika’daki Lübnanlıların siyasallaşmasının, son on yılda çok sayıda Lübnanlı göçmenin gelişiyle yoğunlaştığı ve Sahra Altı Afrika’da Lübnanlı küçük grupların yer aldığı” açıklanmaktadır (“cia.gov” 2199). Bugün bu sosyal grup, Nijerya’nın etno kapsamının bir parçası hâline gelen ve Nijerya’yı yurt edinen 31.000 kişiden oluşmaktadır. Lübnanlılar, çok uzun süredir Nijerya’nın ekonomik kalkınmasında önemli rol oynamaktadır. Cep telefonları, süpermarket, mobilya, ithalat-ihracat ve ağır sanayiden sokak tezgâhları ve fast-food lokantalarına kadar değişen ilgi alanları ile Lübnanlı işletmeler ekonominin her seviyesinde mevcuttur. Genel olarak Lübnanlılar ile Nijerya hükümeti arasındaki ilişkiler olumludur. Aynı zamanda buradaki Lübnanlılar, ana vatanları Lübnan ile derin ve yakın bağlarını sürdürmektedirler. Ancak genelde Batı Afrika’da ve özellikle Nijerya’daki Lübnan toplumu, Hizbullah’ın destekçileri olarak suçlanmaktadır (Doukhan, 2016: 15).

1980’lerin başlarında İran, devrimci ideolojisinin yayılmasına zemin hazırlamak ve Afrika ile diplomatik, ticari ve kültürel bağlar kurmak için çaba göstermeye başlamıştır. ABD Merkezî İstihbarat Teşkilatının Afrika’da artan İran faaliyeti üzerine 1984 tarihli bir raporu, Tahran’ın devrimci hükümetinin bölgedeki dinci gruplar, Lübnanlı topluluklar ve üniversiteler arasında sempatizan ağları oluşturmak için etkili faaliyetlere yoğunlaştığını belirtmektedir. Latin Amerika’da olduğu gibi İran, devrimci projesinde birçoğu kendi uluslarının iş dünyası ve siyasi elitleriyle güçlü bağlara sahip olan Batı Afrika’daki yaklaşık 120.000 Lübnanlı Şii gurbetçinin varlığı İran için fırsat meydana getirmiştir. Ancak bazı güçlü Lübnanlı gurbetçilerin Tahran’ın Afrika’daki siyasi, dinî ve ticari çıkarları adına aracı olarak hizmet etmeye istekli oldukları, bazılarının ise İran’ın tartışmalı siyasi faaliyetlerinden dolayı bu ilişkiden uzak durmaya çalıştığı bilinmektedir. Batı Afrikalı Lübnanlıların çoğunun Hizbullah ile çok az bağlantısı olsa da, bu köklü topluluklar, İran’ın bölgede operasyonel varlık oluşturması ve nüfuz elde etmesi için kanal görevi görmektedir. Sierra Leone, Senegal, Fildişi Sahili ve Nijerya’da yasa dışı kara para aklama, uyuşturucu kaçakçılığı, elmas satışları ve ek gelir kaynakları için silah ticareti gibi faaliyetlerde bulunan grup, girişimlerini serbestçe yürütmek ve fonları Lübnan’a yönlendirmek için paravan şirketler kurmalarını sağlayan geçirgen sınırlar ve zayıf, düzenlenmemiş ekonomik ortamlardan yararlanmaktadır (Steckler, 2020: 59-60).

2.2. Nijerya’da Yerel Şii Hareketin Doğuşu

30 Mayıs 1954 tarihinde Nijerya’nın Lagos kentinde bir grup öğrencinin bir araya gelmesiyle kurulan *Nijerya Müslüman Öğrenciler Birliği (Muslim Students Society of Nigeria/MSSN)* Nijerya tarihinde eşiz

bir öğrenci hareketi hâline gelen aktivizmin temelini atmıştır. Öğrenci hareketi, Hristiyan misyonerler tarafından getirilen Batı eğitiminin Müslümanlar üzerinde baskı oluşturmaya çalıştığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde siyasi manzarayı kaplayan kademeli değişimler, Müslüman öğrencilerin bir araya gelme bilincini uyandırmıştır (Sulaiman ve Kambari, 2014: 40). “Başlangıçta Nijerya’nın güneybatısından Yorubalı Müslüman öğrencilerin hâkimiyetinde olan birlik, 1963’te kuzeyde Ahmadu Bello Üniversitesi (Zaria) ve Bayero Üniversitesi’nde (Kano) şubeler açmıştır” (İsa ve Adam, 2017: 233). Bu iki üniversite aktif İslamcılık faaliyetlerinden dolayı ülke genelinde ün kazanmıştır. *Müslüman Öğrenciler Birliği*, 1960-70 yılları arasında küresel İslami aktivizm eğilimleri arasında yer alan, *Hasan el-Benna*, *Ebu’l Ala-Mevdudi*, *Muhammed İkbâl*, *Seyyid Kutub* gibi ilim insanlarının Batı karşıtı yazıları ve faaliyetlerinden beslenmekteydi. Bununla birlikte, bu dönemde özellikle MSSN içinde yer alan bazı üyeler tarafından Nijerya devletine bağlılığın kınanması gerektiği fikrinin öne sürülmesi, karmaşık bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak bu görüş o zamanlar MSSN içinde oldukça yaygınlaşmamıştır. MSSN daha geniş bir destek görmeye ve ivme kazanmaya devam ettikçe el-Zakzaki gibi bazı çekirdek liderler, MSSN’nin faaliyetlerinin asla vaaz ve öğretmeyle sınırlı kalmaması gerektiği, bunun yerine siyasi eylemlere dönüştürülmesi gerektiği anlayışını benimsemeye başlamıştır. Bu dönemde MSSN, ülkenin dört bir yanındaki Müslüman gençlerin bir araya geldiği, İslamiyet’in anlatıldığı halka açık konferanslar ve yıllık İslami tatil kursları düzenlemekle daha çok ilgilenmiştir. El-Zakzaki, MSSN’nin siyasi yönelim eksikliğinden memnun olmamıştır. Bu eğilimin nihai tezahürü olarak, 1980 yılında el-Zakzaki, Katsina Eyaleti’nde düzenlenen MSSN *İslami Tatil Kursu (Islamic Vacation Course/IVC)* sırasında şunları beyan etmiştir: “Allah şahittir, Nijerya anayasasına, kanunlarına ve liderlerine gerçekten sadakatim yok! Bunların hiçbirine güvenmiyorum! Bunun yerine Allah’a, kanunlarına ve Resulullah’ın önderliğine inancımı tasdik ediyorum.” Bu söylem, sonraki yıllarda el-Zakzaki’nin kullandığı en önemli argümanlar arasında yer almıştır. Katsina eyaletine bağlı Funtua bölgesinde düzenlenen tatil kursları sırasında *Funtua Deklarasyonu* olarak bilenen bu konuşmalar, ortaya çıkan hizipler ve parçalanmış gruplar olsa da Nijerya’da sonraki İslam döneminin temelini oluşturmuştur. Bu dönem, MSSN’nin çoğunun Nijerya devlet felsefesinin, genel seküler doğasının ve özünün tamamen reddinde el-Zakzaki’ye katıldığı bir dönem olmuştur (Hayatu, 2017: 306-307).

Gençlik yıllarında Nijerya Müslüman Öğrenciler Birliğinde aktif görev alan el-Zakzaki, ülke genelinde İslam şeriatının hâkim kılınması için büyük gösteriler organize etmiştir. El-Zakzaki’nin aktif olduğu bu yıllar, İran İslam Devrimi ile aynı zamana denk gelmiştir. İran İslam Devrimi’nden etkilenen el-Zakzaki, Nijerya’da İran İslam Devrimi gibi İslami bir canlanmanın ve İslami bir cumhuriyetin kurulmasının mümkün olacağına inanmıştır (Toprak, 2019).

İran İslam Devrimi’nden önce, MSSN’nin ideolojik temeli Mısır’daki *Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin)* hareketinin bir benzeri olmuştur. O sıralarda Nijerya’da birçok öğrenci, Seyyid Kutub liderliğindeki Müslüman Kardeşler ile Humeyni’nin önderliğindeki devrimi aynı şekilde değerlendirmiştir. Çoğunlukla İslami eğitimi ve bilgisi çok az olan veya hiç olmayan gençler, 1979’da Nijerya’nın askerî bir rejim kontrolünde olduğu yıllarda el-Zakzaki’nin İran İslam Devrimi benzeri bir hareketin Nijerya’da oluşabileceği çağrısını kucaklamıştır (Muhammad ve Abdullahi, 2019: 33). El-Zakzaki, Nijerya’nın sömürge dönemi ve özellikle bağımsızlık sonrası dönemdeki sosyal, ekonomik ve siyasi zorluklarından faydalanmıştır. İran’daki devrimin başarısı ve Nijerya’nın birçok yöndeki kargaşasından fırsat bulan el-Zakzaki, böylelikle Şii içerikli fikirleri tanıtmaya açısından istediği ortamı bulmuştur (Amara, 2011: 137).

“El-Zakzaki’nin Şiiliği tam olarak ne zaman benimsediği net değildir. Nijerya’da 1980’lerde ve 1990’larda, El-Zakzaki ve grubunun gerçek bir Şii grubu olup olmadığı tartışılmıştır. Tartışmalar, üyelerinin ideolojisi ve uygulamaları ile ilgiliydi” (Amara, 2011: 137). “El-Zakzaki’nin İran İslam Devrimi sonrası İran’a ziyaret gerçekleştirdiği iddia edilirken Nijerya’da Şiiler üzerine araştırmalar yapan Nijerya FCT Eğitim Fakültesi İslami Araştırmalar Bölümü Başkanı Dr. Umar İbrahim Ahmed, el-Zakzaki’nin ilk defa 1992’de İran’a gittiğini söylemiştir” (Kavak, 2019). Çoğu bilim insanı, Şiilerin, İran Devrimi ile birlikte *Müslüman Kardeşler* (Mısırlı “Müslüman Kardeşler” ile karıştırılmamalıdır.) olarak bilinen hareketin faaliyetleri neticesinde 1970’lerin sonu ve 1980’lerin başında genel olarak Kano ve Nijerya’ya girmeye başladığını yazmıştır. Şiiliğin genel olarak kuzey Nijerya’da ve özelde Kano’da ikinci aşamasının -Lübnanlı Şiiler birinci aşama- 1980’lerin başında el-Zakzaki’nin Ahmedu Bello Üniversitesi Zaria şubesinde gerçekleştirdiği faaliyetler sonucunda başladığı söylenebilir (Isa ve Adam, 2017: 233).

Şiiliğin rolü ve İran ile olan ilişkisi Nijerya’da bir bütün olarak Şiiliğin yörüngesinin diğer İslami mezheplerden çok farklı olduğunu ortaya çıkarmaktadır. 1979’dan önce, Şiiliğin Nijerya’da aktif hiçbir takipçisi olmadığı belirtilirken, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi, İran İslam Devrimi ile birlikte bir kısım Nijeryalı Müslümanın da Şiiliğe geçtiği kabul edilmektedir (Hamming, 2014: 35). Nijerya’da bulunan yerli Şiiler kendilerini yerel dil olan Hausa dilinde *Yan Uwa Musulmi* (Müslüman Kardeşler) olarak adlandırmaktadır (Hassan, 2015: 24). Müslüman Kardeşlerin kökü, Nijerya’nın çeşitli yükseköğretim kurumlarındaki Müslüman öğrencilerin birliği olan Nijerya Müslüman Öğrenci Topluluğu’na dayanmaktadır (MSSN). İlk aşamada, *Müslüman Kardeşler*, Mısırlı Müslüman Kardeşlerin kurucuları ve liderlerinin retoriklerinden ve faaliyetlerinden büyük ölçüde etkilenen Sünni merkezli bir İslami hareket olmuştur. İran İslam Devrimi bu hareketin hem felsefesini hem de ideolojisini etkilemiş ve değiştirmiştir. 1979 İran Devrimi’nin bir sonucu olarak ortaya çıkan kuzey Nijerya’daki aktif Şii topluluğu, İsnâaşeriyye kolunu takip etmektedir (Isa, 2018: 117). El-Zakzaki ve hareketinin 1979 Devrimi’nden ve İran’dan esinlenen bir siyasi hareket olarak başladığına hiç şüphe yoktur. Çünkü günümüzde hareket uygulamaları ile tamamen Şiiliğe dâhil olmuş görünmektedir (Amara, 2011: 137).

Nijeryalıların çoğu Sünni gelenekten geldiğinden İran örneğinden ilham alan el-Zakzaki, ilk yıllarında Şii kimliğinden kaçınan bir sloganı benimseyerek (Takiyye) daha çok İslami kimliği ön planda tutmuştur. Ancak, el-Zakzaki’nin kendi hareketinin mezhepsel bir yapı olmadığını söylemesi, çoğu kimseye göre teolojik olmaktan çok politik bir davranıştır. “El-Zakzaki 1994 yılında Şiiliği hakkında daha belirgin hâle geldiğinde, takipçilerinden bir kısmı kendisinden ayrılmış ve Şii olmayı reddetmiştir. O dönemde el-Zakzaki’den ayrılan takipçilerinden en önemlileri arasında, daha sonra Selefi/Vehhabi etkisiyle Boko Haram’ı kuracak olan Muhammed Yusuf vardır” (Toprak, 2019). Yusuf daha sonra Müslümanların sadece *gerçek Selefilere* takip etmesi gerektiğine ve diğerlerinin kâfir olduğuna inanmaya başlayacaktır (Zenn, 101).

Hareketin Şii eğiliminden rahatsız olanlar dağılmış ve 1994’te Malam Ebubekir Mücahid’in önderliğinde *Cemaat’ül Tecdidî’l-İslam (Jama’at Tajdidil İslamy - JTI)* adlı muhalif bir grup oluşturmuşlardır (Isa, 2018: 118). JTI, radikalleşmiş IMN üyelerinden oluşuyordu. “Ancak IMN’nin aksine JTI, Şiiliği veya İran Devrimi’nin pan-İslami ideolojisini değil, Suudi Arabistan’ın Selefi doktrinini takip etmiştir” (Zenn, 101). Grubun çoğu üyesi, belirgin bir Şiilik karşıtı olarak aktif bir Seleflik biçimini kucakladığından JTİ’nin kuruluşu büyük bir gerilim meydana getirmiştir. JTI’nin Müslüman Kardeşler’den kopması, el-Zakzaki hareketinin çehresini sonsuza kadar değiştirmiş, el-Zakzaki ve en yakın ortaklarının Şiiliği daha da açık bir şekilde benimsemesine yol açmıştır (Isa ve Adam, 2017: 238).

JTI krizi, harekette var olan derin liderlik krizini gün ışığına çıkaran bir semptom olmuştur. Bu kriz, özellikle Kano’da şiddetliydi. El-Zakzaki, krizle yüzleşmek ve liderlik pozisyonunu yeniden canlandırmak için Nijerya’da Şii ideolojisini yaymak ve koordine etmek amacıyla Nijerya’da *İslami Hareket* adını verdiği yeni bir oluşum kurmaya karar vermiştir (İsa ve Adam, 2017: 238). Ancak Kano’daki Şii amiri (lider) Şeyh Muhammed Mahmud Turi Nijerya İslami Hareket’i (IMN) adının hareketin liderleri tarafından icat edilmediğini, bu ismin gazeteciler tarafından oluşturulduğunu ve kabul edildiğini söylemiştir (İsa, 2016:118).

1990’lardan önce Nijerya’daki İslam âlimlerinin çoğu, Şianın temel inançları hakkında yeterli bilgilere sahip değildi. Maliki fikhinin metinlerinin çoğu Şiiiler hakkında bilgi içermemekte ve özellikle kuzey Nijeryalı âlimlerin önemli bir kısmı *Celaleyn tefsiri* kullanmaktaydı. Şia geldiğinde buna karşı koyacak yeterli bilgileri yoktu, bu nedenle yayılmasına engel olamamışlardır. Çoğu akademisyen, vaiz ve öğretmen Şiiliği, cihat konusunda endişelenen ve adaletsiz bir rejime karşı olan genç radikal Müslüman tarafından başlatılan bir fikir olarak görmüştür (Muhammad ve Abdullahi, 2019: 37). “Hausa, Farsça, İspanyolca ve Arapça da dâhil olmak üzere en az beş dil bilen ve Ehl-i Sünnet inanç ve fıkıh kitaplarını da okuyan el-Zakzaki hem Şia hem de Ehl-i Sünnet inançlarına oldukça hâkimdi. Bu, kendisine avantaj sağlamıştır” (Toprak, 2019).

El-Zakzaki ve diğer öncüler aleyhindeki tüm iddiaların netleştiği dönemde, okunan eski kitapların yerini tam anlamıyla İran yanlısı devrimci kitaplar almıştır. *Tahriru’l-Vesile, Cihad-ı Ekber, Erbain Hadisleri* (İmam Nevevi’nin Erbain Hadisleri değil) ve *Nehcu’l-Belağa* gibi kitaplar okutulmaya başlanmıştır (Hayatu, 2017: 307). 1980’lerin başında el-Zakzaki tarafından Nijerya’da tanıtılmaya başlayan Şiilik, esas olarak Şii azınlıkların yaşadığı Kano, Kaduna, Bauchi, Yobe, Yola, Katsina, Gombe ve Gusau gibi diğer birçok kuzey eyaletinde geniş bir destekçi tabanına sahip hareket olmayı başarmıştır.

IMN’nin Şii kimliği ve siyaseti üzerindeki tekeline meydan okuyan IMN’den bağımsız farklı gruplar da bulunmaktadır. Akademisyenler, iş insanları ve diğer alanlarda kişilerin oluşturduğu en az üç Şii Müslüman grubu vardır. Bunların arasında Kano eyaletinde bulunan *Resulul A’zam Vakfı (RAAF)*, Kaduna eyaletinde *Takalayn Kültür Vakfı* ve başkent Abuja’da *Al-Huda İslami Kültür Merkezi* bulunmaktadır. Bunlar, İran’daki ilahiyat okullarında yıllarca teoloji okuyan din bilginlerinin önderliğindeki farklı Şii gruplarına bağlıdır ve odak noktaları, İran’ın siyasi bir uzantısı olmaktan ziyade, devletin yasaları uyarınca yasalara uyan Şii teolojisi ve eğitim faaliyetlerine odaklanmaktadır (Abubakar, 2020). Kano eyaletinde bulunan Şii gruplar arasındaki temel fark; farklı amaç ve misyonlarından, politik yaklaşımlarından ve liderlik için rekabetten kaynaklanmaktadır. RAAF, IMN’nin alametifarikası hâline gelen ve sıklıkla siyasi gösterilere dönüşen halk yürüyüşlerini desteklememektedir. RAAF Genel Sekreterine göre, RAAF’ın temel amacı, Şii doktrinlerini öğrenme ve öğretme yoluyla yaymaktır (İsa ve Adam, 2017: 253).

2.3. Nijerya IMN Şii Lideri Şeyh İbrahim Yakub el-Zakzaki

İran; sosyal yardım çabaları, görevlileri ve kurumlarıyla, devrim ideolojisini Afrika kıtasına yaymak için İran İslam Devrimi’nden ilham alan, Batı karşıtı, aynı zamanda İran yanlısı Humeyni ideolojisini benimseyen liderleri yetiştirmeyi başarmıştır. Meyve veren bu stratejinin önemli bir örneği, Afrika’nın en kalabalık ülkesi ve kıtanın kilit petrol üreticisi olan Nijerya’da gerçekleşmiştir. Nijerya, 1980’lerin sonlarına kadar fiilen var olmayan bir Şii varlığına sahipti ancak şu anda İran’dan ağır bir şekilde etkilenen tahmini 3 milyon Şii Müslümanın yaşadığı bilinmektedir. Nijerya’da Şiiliğin hızlı ve olağanüstü yükselişi,

tamamen İran'ın Nijerya'daki önemli vekil grubu olarak kabul edilen Nijerya İslami Hareketi'nin (IMN) kurucusu ve ruhani lideri Şeyh İbrahim el-Zakzaki'ye atfedilebilir (Steckler, 2020: 59). Nijerya'nın insani kaynak bakımından zengin olması ve 200 milyon insanının yaklaşık yüzde 50'sinden fazlasının Müslüman olması, İran'ın dinî faaliyetleri için verimli bir zemin olmuştur. Geline nokta Afrika'nın en kalabalık ülkesi olan Nijerya, kıtanın en büyük Şii topluluğuna ev sahipliği yapmaktadır.

“El-Zakzaki 5 Mayıs 1953'te Kaduna eyaletine bağlı Zaria şehrinin Kwarbai yerleşim bölgesinde doğdu. El-Zakzaki adı, Kaduna eyaletindeki eski bir şehrin adı olan *Zazzau'dan gelen adam* anlamına gelmektedir” (İsa, 2018: 117). “El-Zakzaki, Peygamber (Şerif) soyundan geldiğini iddia etmesinin yanında, Zaria emirlik hanedanına karşı hak iddia etmiştir. Önce geleneksel Kur'an sistemi içinde ve daha sonra modern laik okullarda eğitim görmüştür” (Hassan, 2015: 24). “İlk olarak 1969-1971 yılları arasında Zaria'daki Fada Vilayet Arap Okuluna girmiştir” (İsa, 2018: 117). “Kano'daki *Arap Çalışmaları Okulu*'nda (*School for Arabic Studies-SAS*) iken Şeyh Muhammed Nasiru Kabara'nın Kadiriyya-Sufi okuluna ve Şeyh İsa Veziri'nin Ticaniyya-Sufi okuluna devam etmiştir” (Hassan, 2015: 24). “Ünlü Arap Çalışmaları Okulu'na 1971'de kabul edilmiş ve 1975'te buradaki eğitimini tamamlamıştır.” 1976'da Zaria şehrindeki Ahmadu Bello Üniversitesi'nde ekonomi okumak üzere kabul edilmiştir. Üniversite günlerinde Nijerya Müslüman Öğrenciler Birliği'nde (MSSN) birçok görevde bulunmuş ve 1978 yılında Genel Sekreter olarak görev yapmıştır (İsa, 2018: 117).

1978'de Zaria'daki Ahmadu Bello Üniversitesi'nde öğrenciyken Nijerya Müslüman Öğrenciler Birliği ve Müslüman Kardeşler'in önde gelen liderlerinden biriydi. Ancak, Zaria kampüsündeki birkaç kargaşanın ardından, üniversite yetkilileri tarafından 14 Aralık 1979'da okuldan uzaklaştırılmıştır (Hrw, 2015). El-Zakzaki, 1979 yılında, İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi'nin devrildiği ve İran İslam Devrimi'nin yaşandığı yıl, MSSN Ulusal Teşkilatının Başkan Yardımcısı (Uluslararası İlişkiler) pozisyonuna yükselmiştir (Soonest, 2019).

Radikal bir üniversite aktivisti olarak el-Zakzaki, büyük olasılıkla bu dönemde İranlı görevlilerle temas kurmuştur. 1984 CIA raporuna göre, “İranlı görevlilerin Nijerya'nın kuzeyindeki üniversitelerde, oradaki Müslüman cemaatin üyelerinden aktif olduklarını biliyoruz. Örneğin 1983'te, Müslüman Öğrenci Topluluğu ile aktif olarak ilgilenirken aralarında eski İranlı diplomatik ve askerî personelin de bulunduğu bir kısım İranlı vardı” (Steckler, 2020: 61).

Doğuştan, aslen Sünni olan İbrahim Yakub el-Zakzaki, İran İslam Devrimi'nden ilham aldı. Şiilik; İran İslam Devrimi'nden sonra, devrimden ilham alan genç Müslüman öğrencilerin, Nijerya Müslüman Öğrenciler Topluluğu (MSSN) himayesinde, yeni hükûmetin İslami bir rejim olduğunu düşünerek İranlıların eski Şah rejimine karşı kazandıkları zaferi kutlamak ve tebrik etmek amacıyla Tahran'a gitmelerinden sonra Nijerya'ya girmiştir. MSSN heyetinin İran ziyaretine cevaben, İran heyeti ziyareti takdir etmek için Nijerya'ya bir heyet göndermiştir. İran heyeti ziyaret sırasında MSSN yetkililerine o sırada İran hükûmetinden istedikleri yardımı sormuştu. Dönemin MSSN sözcüsü Aliyu Tukur, merhum İslam âlimi Şeyh Osman dan Fodio tarafından yazılan kitapları basmak için yardım istemişti. İran heyeti, MSSN'nin taleplerini reddetmiş ve buna karşılık bazı talepleri iletmıştır ve MSSN'den Şia'yı Nijerya'da yaymasını talep etmiştir. O sırada MSSN istekleri reddetti. Ancak yukarıda geçen 1982 tarihli CIA raporuna benzer kaynaklara göre MSSN yetkililerinden gizli olarak el-Zakzaki'nin gizlice İran hükûmeti ile Nijerya'da Şiiliği yaymak için bir anlaşmaya vardığı iddia edilmiştir. 1980'lerin başlarında, Basaawa Devlet Kolejinde düzenlenen *İslami Meslek Kursu (Islamic Vacation Course-IVC)* sırasında Şiiliği

uyguladığı anlaşılana kadar el-Zakzaki faaliyetlerine gizlice devam etmiştir (Muhammad ve Abdullahi, 2019: 30-31).

Başlangıçta el-Zakzaki, üyelerinin çoğunluğunu öğrencilerin oluşturduğu Sünni bir hareket olan Müslüman Kardeşler'e başkanlık etmiştir. El-Zakzaki'nin etkisi arttıkça grubu ile bazı Sünni gruplar arasında sık sık çatışmalar yaşanmıştır. Nijerya'da İslam, İzala/Selefi ve Sufi ayrılığı gibi mezhepsel anlaşmazlıklar ile nitelendirilse de Müslüman Kardeşler'in İzala ve IMN'ye bölünmesi, Kuzey Nijerya'daki Sünni ve Şii mezhep çekişmelerinin başlangıcı olmuştur. Bu dinî çatışmalar mezhepler içinde, özellikle Nijerya'daki Müslümanlar arasında iç tartışmalar meydana getirmiştir. Nijerya'daki Müslüman Kardeşler'in Şii ve Sünni hareketlere bölünmesi, farklı İslami hareketlerin çoğalmasına sebep olmuştur. Şii hareketi, Nijerya İslami Hareketi şemsiyesi (IMN) altında kalırken Sünni hareket, şiddet içermeyen Selefi/İzala grubuna, yanı sıra aşırılık yanlısı grup olan Boko Haram'a kadar çeşitli gruplara bölünmüştür (Okoli ve Anjide, 2017: 43).

El-Zakzaki, Boko Haram'ın kurucusu Muhammed Yusuf ve Ebubekir Şekau gibi önde gelen isimler 1990'ların sonlarında Mısırlı Müslüman Kardeşler'den esinlenen Nijerya-Müslüman Kardeşler'in üyeleri arasında yer almıştır. Ancak el-Zakzaki'nin Şii fikirleri grup içinde sürtüşmelere yol açmıştır. Yusuf, 2002'de "Nijerya Talibanını oluşturmak için yardımcıları ile birlikte ayrılmış ve bu grup, daha sonra halk tarafından Boko Haram olarak adlandırılan aşırılık yanlısı grup hâline gelmiştir. El-Zakzaki, Boko Haram'ın radikal vizyonuna karşı açıkça vaaz vererek iki grup arasında ciddi bir düşmanlığa yol açmıştır (Hrw, 2015). El-Zakzaki'nin MSSN'de tuttuğu pozisyon, ona geniş bir takipçiye sahip olma ve daha sonra Nijerya'da Şii merkezli bir İslami harekete (IMN) dönüşen grubu oluşturma fırsatı vermiştir El-Zakzaki'nin ana hedeflerinden biri, IMN'nin kendi internet sitesine göre Nijerya'daki tahmini 3 milyon Şii'nin velayeti fakih'e dayanan İran tarzı bir teokraziyle değiştirmek istediği Nijerya'nın cumhuriyet hükümetidir (Steckler, 2020: 62).

2.4. Nijerya'daki Şii Grubun Aktiviteleri

Şiilik, el-Zakzaki'nin İslami bir hükümet ve İslam/şeriat hukukuna daha sıkı bağlılık için faaliyetler yürüttüğü 1980'lerin başına kadar Nijerya'da neredeyse bilinmiyordu. El-Zakzaki'nin hareketine katılmak, çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Kuzey bölgesindeki pek çok yoksul genci hayal kırıklığına uğratan siyasi ve dinî kurumlara karşı bir isyan eylemiydi (Doukhan, 2016: 7).

1980'lerin ortalarında hapisten çıktıktan sonraki yıllarda el-Zakzaki, Müslüman Kardeşler grubunu, bir öğrenci eylemci hareketinden, Şiiliği tanıtmak ve Şiiliğe geçiş için kararlı bir kitle hareketine dönüştürmüştür. 1980'de el-Zakzaki, Müslüman Öğrenci Topluluğu'nda kendisine yakın üyelerle birlikte, Ayetullah Humeyni'nin *sembolizmini ve retoriğini* benimsemiştir. İlk faaliyetleri, Nijerya'nın kuzey bölgesindeki üniversitelerde öğrencileri İran'ın devrimci ilkeleriyle tanıştırma faaliyetlerini içeriyordu. Özellikle şehirli genç erkekler ve kadınlar arasında kayda değer sayıda takipçi çekmeyi başarmıştır. Sonraki yıllarda el-Zakzaki, yerel Müslüman topluluklarla bağlantılar oluşturmak, Müslüman nüfusu üzerindeki etkilerini artırmak, İran'ın profilini güçlendirmek ve Humeyni ideolojisinin yayılmasını kolaylaştırmak için sosyal yardım kuruluşları ağı oluşturmuştur (Steckler, 2020: 61).

El-Zakzaki grubu, önemli sayıda modern tip İslami okullar ve camiler kurarak eğitime öncelik vermiştir. İlginçtir ki, grubun tüm okulları Kuzey Nijerya'da 18. yüzyılda Sokoto Hilafetini kuran Müslüman âlim ve reformcu Şeyh Osman dan Fodio'nun adı ile isimlendirilmiştir (Hassan, 2015: 26).

IMN'nin, çoğunlukla kuzey Nijerya'da Fudiyya okulları olarak bilinen 300'den fazla ilköğretim ve ortaöğretim kurumuna sahip olduğu tahmin edilmektedir (Oudah, 2016).

IMN'nin Nijerya'daki gücü, Nijerya'da ve komşu ülkelerden yaklaşık 1000 öğrencinin dâhil olduğu beş okul ile Nijerya'yı Afrika'daki *El-Mustafa Uluslararası Üniversitesi*'nin ana merkezi hâline getirmiştir. El-Mustafa'nın varlığı, her yıl onlarca Nijeryalı öğrenciyi yoğun ideolojik eğitim amacıyla İran'daki Kum şehrine getirmek için bir köprü görevi görmüştür (Steckler, 2020: 61). El-Zakzaki, önceki yıllarda olduğu gibi, 2012 yılında Kum kentinde bulunan Ehl-i Beyt Üniversitesi'ni ve Meşhed'deki Şii merkezlerini ziyaret etmiş ve İran'da okuyan yüzlerce IMN üyesiyle görüşmüştür (Zenn, 2013:14). Şu anda, yaklaşık 3000 Afrikalı öğrenci kitadaki El-Mustafa şubelerinde öğrenim görmekte ve 2000'i İran'daki merkezle kayıtlı ve yılda birkaç kez kendi ülkelerine Şiiliği anlatmak ve yaymak amacıyla gönderilmektedir (Sawahel, 2018).

El-Mustafa Üniversitesi'nin ana hedefi ve odak noktası uluslararası alanda, İran dışında yaşayan Müslümanları, Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin kendi İslam yorumunu takip edecek bireyleri bulmaktır. Örneğin Nijerya'dan *el-Zakzaki*, Suudi Arabistan'dan *Şeyh Nimr Bakır el-Nimr*, Komorlar'ın eski Cumhurbaşkanı *Ahmed Sambi* ve *Hüsyin Bedrettin El-Husi* ve *Abdumelik el-Husi* de dâhil olmak üzere Yemen Husilerinin liderleri, El-Mustafa Üniversitesi veya topluluğu mezunudur. Ayrıca el-Mustafa Üniversitesi mezunları, kendi ülkelerine döndükten sonra bile *el-Mustafa Mezunlar Derneği* aracılığıyla birbirleriyle sürekli iletişim hâlinindedir. Böylelikle, üniversite öğrencileri ayrıldıktan sonra bile onları denetlemeye devam ediyor ve mezunları küresel bir ağ gibi yönetiyor. Dönemin el-Mustafa Üniversitesi Rektörü Ayetullah Alırza A'rafi 2014 yılında el-Zakzaki ile yaptığı görüşmede şunları söylemiştir: "El-Mustafa Cemiyeti'nin tüm sorunlarına ve ona karşı olan düşmanlıklarına rağmen güçlü bir şekilde küresel hareketi devam ediyor. Nijerya'daki el-Mustafa mükemmel temsilcilerimizden biridir. Bu temsilcinin, geçmişte olduğu gibi varlığını en iyi şekilde yararlanmasını umuyoruz" (Ebrahimpour, 2020). İran'ın bu yaklaşımı, kitadaki yumuşak gücünü ve nüfuzunu genişletmek için Şii İslam anlayışını Afrika'ya ihraç etmek amacıyla Sahra altı Afrika ülkelerindeki Müslüman topluluklarına odaklandığını göstermektedir.

El-Zakzaki grubu ayrıca, kriz ve afet mağdurlarına yönelik olarak genellikle ücretsiz olarak katılan doktorlar da dâhil olmak üzere eğitilmiş tıp pratisyenlerinin bulunduğu bir dizi klinik ve hastaneye sahiptir (Hassan, 2015: 26). Örneğin, 2001 yılında kurulan *Sağlık Enstitüsü* tıbbi hizmetler, kâr amacı gütmeyen *İslami Hareket Tıp Merkezi* tarafından sağlık, insani yardım ve ilk yardım eğitimi, yanı sıra 1992 yılında kurulan *Al-Shuhada Enstitüsü* aracılığıyla da şehit ve yetim ailelerine hizmet verilmesi hedeflenmiştir. 2010 yılında kurulan *Al-Zahra Charity* yardım kuruluşu, su kuyusu açma ve bazı inşaat faaliyetleri gibi kamu hizmetleri sunmayı amaçlamıştır ("Shiites in Nigeria," 2018).

Grubun bir diğer önemli faaliyeti, diğer gruplardan (Sünni, Sufi, modernistler ve gelenekçiler) akademisyenleri ders vermeye davet ederek Müslümanları birleştirmeyi amaçlayan (usbu'il vahda) *birlik haftası*'dır. Grubun geniş kapsamlı faaliyetlerini yürüten ve Hazreti Peygamber'in kızı Hazreti Zehra'nın doğumunu (Mevlid) anan ulusal etkinliği organize eden sorumlu kuruluş *Kız Kardeşler Forumu*'dur (Hassan, 2015: 26). Ayrıca *IMN Akademik Forumu* üniversite ve kolejlerdeki öğrenci ve personellerle ilgilenmektedir. Akademisyenlere yönelik olarak çalışan forumun faaliyetleri arasında seminer ve konferanslar yer almaktadır (Thurston, 2018: 2).

El-Zakzaki grubunu kuzey Nijerya'daki diğer Müslümanlardan ayıran bir boyut, bu grubun çok sayıda kamusal-mekansal pratiğe sahip olmasıdır. Bu uygulamalar, kent merkezlerindeki yürüyüş ve

gösterilerin yanı sıra kamusal alandaki çeşitli dinî etkinlikleri içermektedir. Doktrinsel olarak Nijeryalı Şiiiler diğer Şiiiler ile en azından bazı şekillerde örtüşmektedir. Örneğin, Şii kamusal ritüelleri, alayları ve protestolarının en önemlileri, Aşura tören alayı, İmam Hüseyin'in şehadetini anma günü, Erbain alayı, Filistinlilere destek yürüyüşleri ve İsrail'in Kudüs işgaline karşı çıkmak amacıyla her yıl düzenlenen Kudüs günü gösterileridir. Buna ek olarak Şiiiler, on iki imamın yanı sıra Hz. Muhammed ve kızı Hz. Fatıma'nın doğum ve ölüm günlerini anmak için halka açık faaliyetlerde bulunur. Şii kamusal uygulamalarının en önemlisi Aşura törenidir. Aşura, Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin'in muharrem ayının onuncu gününde Kərbela'da şehit edilmesini anmak için tüm dünyadaki Şii Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen halka açık bir ritüeldir (Murtala, 2020: 93).

Aslında hem Şiiiler hem de Sufiler, Rebiyülevvel ayı boyunca Hazreti Peygamber'in doğum gününü (mevlid) kutlamaktadırlar. Bununla birlikte, İzala (Selefi) uleması, bidat olarak gördükleri bu kutlamaları çok eleştirmektedirler. El-Zakzaki yönetimindeki Şiiiliğin ulusal liderliği, Sufi liderlerle barışçıl bir ilişki geliştirmek için aktif olarak çalışmıştır. Örneğin, 1995 yılında el-Zakzaki, Kadiri lideri Şeyh Muhammed Nasır Kabara'ya (ö. 1996) nezaket ziyaretinde bulunmuştur. Hem İzala hem de Sufi gruplar Sünni olmasına rağmen bazı Kadiriler ve Ticani uleması Selefilere yerine Şiiilerle ilişki kurmayı tercih etmiştir. Bununla birlikte, bu durumun tüm Sufilere uygulanamayacağına dikkat etmek önemlidir. Şiiiler genellikle Kano'daki Sufi tarikatlarının faaliyetlerine katılmış ve liderleri her zaman onlarla daha yakın ilişki geliştirmek için bir yol aramıştır. Şiiiler bu ilişkiden birçok kazanım elde etmişlerdir. Çünkü bu, onlara tanınırlık ve ideolojilerini yayma fırsatı vermiştir. Şiiiler de bu pencereyi Sufi gruplarından bazı takipçileri çekmek için kullanmış ve başarılı olmuşlardır. Şiiilerin Sufilerle ilişkileri, Kano'daki nüfuzlarını yaymak ve kendilerini İslami alanda kabul edilebilir bir oyuncu olarak sunmak için bir sıçrama tahtası işlevi görmüştür (İsa, ve Adam, 2017: 245-246). Bu yönüyle bakıldığında İran ve Nijerya yerel Şii grubunun, Nijerya'da nüfuzunu artırma ve Şiiiliği yayma noktasında hedef kitle olarak Müslüman topluluklara odaklandığı görülmektedir. Örneğin Nijerya'da Şiileştirilen insanların hemen hemen hepsi daha önce Sufi gruplara bağlı insanlardır.

Şii grubun internet siteleri, kamuoyu açıklamaları, programları ve fenomenolojisi Şiiiliklerini açıkça kanıtlamaktadır. İnternet siteleri, Aşura, Zehra'nın (Mevlid) doğum günü ve Gadir-i Hum bayramı gibi çok önemli Şii fikirlerini ve ritüellerini gösterir. Ayrıca, İmam Ruhullah Musevi Humeyni, İmam Ali Hamaney ve diğer âlimlerinin söylemleri; Şiiiliğin Sünni İslam, radikalizm, terörizm, milliyetçilik ve laiklik perspektiflerini internet sitelerinde sunar (Hassan, 2015: 26).

Aşura, İmam Hüseyin'in şehitlik anısı, laik ve baskıcı rejime karşı bir mücadele gösterisi olarak uygulanır. Aşura ve diğer törenler Nijerya hükümetine yönelik siyasi bildirimlerdir ve sonuç olarak Nijeryalı Şii halk topluluklarının devlete karşı bir tür isyanı olarak algılanır (Murtala, 2020: 98). İMN'nin ilginç bir özelliği, gençleri hızlı bir şekilde harekete geçirme yeteneğidir. Grup, bu gibi kutlamalara bir milyondan fazla insanı bir araya getirebilme ve ihtiyaç duyulduğunda törenleri protestolara dönüştürebilme yeteneğine sahiptir. Ancak 2019 yılında Nijerya İslami Hareketi'nin Nijerya Devleti tarafından faaliyetlerinin yasaklanması ve hareketin terör örgütü olarak ilan edilmesinin ardından grubun protesto ve yürüyüşlerinde kalabalıkların azaldığı görülmüştür. Hareketin faaliyetlerinin yasaklanması Nijerya'da Şiiiliğin yasaklandığı anlamına gelmemektedir.

Şii doktrininin Nijerya'da popülerlik kazandığı, Youtube'daki siyah giyinmiş insanların kamçılama yaptığı, marş söylediği, bayrak taşıdığı ve Aşura törenlerini yansıtan çok sayıda video ile gösterilmektedir (Hamming, 2014: 36). Şii törenlerinde özel kıyafetler, çeşitli imgelerin konuşlandırılması, mersiyeler ve ağıtlar gibi Aşura performanslarının bazı yönlerinin dinî konuları nasıl yönlendirdiği ve kendine özgü bir

topluluğu ve inanç dayanışması duygusunu nasıl şekillendirdiğini açıklamaktadır. Uygulamaların dünyanın farklı bölgelerindeki diğer uygulayıcılarla eş zamanlılığı, küresel bir Şii topluluğunun parçası olma hissini oluşturmaya yardımcı olmaktadır (Murtala, 2020: 95).

IMN, Şii dinî liderlerle ilgili belgeselleri yerel halka ulaştırmak amacıyla yüzlerce DVD'yi Hausa diline çevirmiştir. IMN'nin propaganda çabaları, hareketin ideolojisini Nijerya'nın ötesine yaymıştır. Komşu Nijer, Kamerun, Çad, Burkina Faso ve Gana'da oluşan destek cepheleleri İran'a bu ülkelerde yeni doğmakta olan doktrinsel bir varlık kazandırmıştır. Eğitim ve sosyal yardım yoluyla büyük bir takipçi toplayan el-Zakzaki ve IMN'nin din bilginleri, İran'dan etkilenen ideolojiyi grubun destekçilerine aktarmak için çalışmıştır. El-Zakzaki, Ayetullah Humeyni'nin bir portresinin altında takipçilerine sık sık hitap etmiş ve konuşmalarında tipik İran şikâyetleri arasında yer alan İsrail ve Yahudilere, ABD'ye ve Batı'ya karşı şikâyetlere odaklanmıştır. IMN imamları, vaazlarında, Batı'nın Müslümanların akıllarına ve kaynaklarına hükmetmek için Hristiyanlaştırma dâhil olmak üzere *laikleştirme* uygulamaları ile komplolar kurduğunu sıkça dile getirmiştir (Steckler, 2020: 62). Aynı zamanda el-Zakzaki'nin vaazlarındaki temel motiflerden biri de ülkedeki ekonomik adaletsizlik ve eşitsizlik meseleleridir. Bu motif, Şiiliğe potansiyel dönüşümleri etkileme noktasında önemli bir rol oynamıştır (Murtala, 2020: 93).

Ülkedeki tören alaylarının kökeni, IMN Şii İslam'a yönelmeden önce el-Zakzaki tarafından onun doğum yeri olan Zaria'da düzenlenen Aşura vaaz toplantılarına kadar uzanmaktadır. Bu vaaz toplantıları, el-Zakzaki'nin Şii unsurlarını IMN faaliyetlerine kademeli olarak dâhil etme stratejisinin bir parçası olmuştur. 1980'lerde ve 1990'ların başında, ülkenin her yerinden insanlar Aşura vaazları için Zaria'ya seyahat edip Şeyh'in ülkedeki adaletsizlik ve ihtiyaç hakkında vaaz vermesini dinlemiştir. Ancak el-Zakzaki'nin vaazlarına katılanların Şii veya Aşura ritüelleri hakkında hiçbir fikirleri yoktu. IMN tamamen Şia'ya dönüştüğünde Aşura alayı Zaria'da ulusal bir etkinlik olarak tanıtıldı. Ülkenin her yerinden Şii üyeler törene katılmak için Zaria'da toplanmaya başlamıştır. Zaman geçtikçe geçit törenlerinde bayrakların gösterilmesi, göğüs dövmesi, mersiyeler ve ilahiler gibi başka unsurlar da törenlere eklenmiştir. Kuzey Nijerya'da hem doğal büyüme hem de Şiiliğe geçiş yoluyla Şii nüfusu artmaya devam ederken tören alayları adem-i merkezîyetçi hâle gelmiş ve kuzeydeki çeşitli şehirlerde de organize edilmeye başlanmıştır. Aşura alayları, sokaklarda siyah kıyafetlerle uzun sıralar hâlinde yürüyen erkek, kadın ve çocukları içermektedir. Öndeki hâkî üniformalı kişi, davul çalar, İmam Hüseyin'in siyah ve kırmızı bayraklarını taşıyarak askerî tarzda bir geçit töreniyle alayı yönetir. Alay, yüksek sesle ilahiler ve Kerbela trajedisine yas tutan son derece duygusal şarkıların söylenmesi ile sürer. Bazı katılımcılar, el-Zakzaki, İmam Humeyni ve Ali Hamaney'in büyük boy resimlerinin yanı sıra İmam Hüseyin'in resimlerini taşıır (Murtala, 2020: 94).

IMN geniş kitlelere ulaşmak için medya alanını aktif olarak kullanmıştır. İngilizce Pointer Express ve yerel Hausa dilinde Mizan haber dergileri, al-Shuhada (şehitler) adlı Hausa dilinde bir radyo istasyonu ve el-Zakzaki'nin yazılarını ve öğretilerini belirgin bir şekilde öne çıkaran grubun resmî internet sitesini içeren çeşitli propaganda organlarını işletmektedir (Steckler, 2020: 61). IMN'nin güçlü propaganda araçları arasında yer alan resmî bir internet sitesine (<http://islamicmovement.org/>), Hausa versiyonuna (<http://www.harkarmusulunci.org/>), Arapça versiyonuna (<http://www.alharka.net/>) ve bir e-posta adresine sahiptir. Bu ağ, Hizbullah'ın sosyal yardım sistemleri ve medya operasyonları modeliyle çarpıcı bir benzerlik taşımakta ve bu, grubun içeride ve bölgesel olarak erişimini genişletmesine ve gündemini tanıtmasına imkân sağlamaktadır. (Alami, 2018: 3) Bununla birlikte kanıtlar, IMN'nin, Nijerya'daki İran dış politikasının bir uzantısı olarak, özellikle de ülkenin Müslümanları arasında *Şiiğin* yayılmasına büyük ölçüde hizmet ettiğini göstermektedir (Zenn, 2013:14).

El-Zakzaki grubu, Şiiğin daha az belirgin olduğu yerlerde, Nijerya’da ilk başladığı zamanlardaki gibi takiiye yöntemini uygulamıştır. Lagos, Ibadan ve Ilorin eyaletlerinde hareketin temsilcisi olan İmam Miftah’a göre, bu farkın bir nedeni, Lagos’taki Şiiilerin baskı korkuları nedeniyle Şii doktrinini açıkça takip edememeleridir. Lagos’taki Şiiiler takiiye yöntemini uyguladığından onları halka açık yerlerde görünüm veya uygulama yoluyla tanımlamak mümkün değildir (Hamming, 2014: 26).

1979’dan sonra Nijerya’da ve Lagos’ta Şiiğin ortaya çıkışı şüphesiz İslami alanı etkilemiştir. Çünkü hem siyasi devrimci yön hem de Şii doktrini, İslam’ın ne olduğu ve nasıl uygulandığı algısını genişletmek ve Sünniliğe meşru bir alternatif oluşturmak anlamında İslami söylemi etkilemiştir (Hamming, 2014: 26). Aynı zamanda Şii Müslümanlar, Nijerya’daki Müslüman topluluğunun tüm katmanlarında, kamu hizmeti dâhil olmak üzere ticarete de aktif bir rol oynamıştır (Hayatu, 2017: 308).

2.5. Nijerya Devleti ve Nijerya İslami Hareketi (IMN) Arasındaki Gerilimler

Nijerya’da 1970’lerin sonunda Şeyh İbrahim el-Zakzaki liderliğinde *Müslüman Kardeşler* (Yan Uwa Musulmi) ismiyle ortaya çıkan Şii grubun amacı, vaazlar, dua oturumları, atölyeler, seminerler, toplantılar, mitingler ve çeşitli etkinliklerle toplum üzerinde etki yoluyla şeriatla yönetilen bir İslam devletinin kurulması olmuştur (Hill, 2010: 29). Grup, savunduğu fikirler ve biçimler nedeniyle Babangida (1985-93) ve Abacha’nın (1993-98) askerî yönetimi sırasında İslamcı muhalefetin somutlaşmış hâli olmuştur (İsa ve Adam, 2017: 234). Şeyh İbrahim el-Zakzaki’nin *sivil itaatsizlik* ve *isyan* kelimelerini, özellikle askerî rejimler altında kullanması, ezilenlerin bir ses olarak yükselmesine, el-Zakzaki’ye önem vermesine ve onu yaşayan bir şehit olarak konumlandırmasına neden olmuştur (Soonest, 2019).

Şeyh İbrahim el-Zakzaki ve Nijerya Devleti arasındaki sorunlar, 1980’lerde ve 1990’larda, iddia edilen kışkırtıcı konuşmalar ve devrim çağrıları için sayısız kez hapsedildiği zamanlarda başlamıştır. Şii grubun hareketli doğası, sivil itaatsizliği, Nijerya devletine karşı kışkırtıcı ifadeleri ve *devlet içinde bir devlet* meydana getirme iddiaları grup ile Nijerya devleti arasında çatışmalara neden olmuştur. Grup, Nijerya devletiyle açık eleştiri ve antagonizmi sürdürürken ulusal marş, ulusal bayrak veya resmî tatiller gibi konularla özdeşleşmeyi reddetmesinin yanı sıra, aktif olduğu eyaletlerde devlet içine sessizce sızma amaçları, kafa karıştırıcı stratejileri arasında yer aldı. Bu sessiz devrime yönelmenin asıl amacı, Nijerya devleti ve Nijerya’daki Sünni mezhebinin Şii hareketinin *devlet içindeki devlet* faaliyetlerini anlamamasını sağlamaktır (Hayatu, 2017: 309).

Şii grubun, devletle doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınmak için silahlı olmayan ancak amblem olarak Hizbullah bayrağını taşıyan Devrim Muhafızlarını örnek alan üniformalı, alaylı bir grup olan *hurras* adı verilen yüzlerce paramiliter muhafızı bulunmaktadır (Steckler, 2020: 62). Nijerya’nın kuzeyindeki bir Şii alayı sırasında çekilen 2007 yılına ait fotoğraflar, Hizbullah’ın ve İslam Devrimi’nin Sahra altı Afrika ülkelerine şaşırtıcı bir sembolik transferini göstermektedir. Bu tür toplantı ve yürüyüşler, 1980’lerin askerî rejimlerinde izin verilmediğinden, 1992’de demokrasiye yeniden geçişten bu yana Nijerya’da var olmaya başlamıştır (Doukhan, 2016: 16). Nijerya İslami Hareketi’nin (IMN) Hizbullah ile bağlarının niteliği belirsizdir ancak grupların ortak bir ideolojisi ve temas geçmişi vardır, bu da IMN’nin, uygun olduğunda veya hükümet baskısıyla karşı karşıya kaldığında kademeli olarak daha militan faaliyetlere geçebileceğini göstermektedir (Steckler, 2020: 62).

Şiiiler, başta Zaria, Kaduna ve Kano olmak üzere başlıca Kuzey Nijerya şehirlerinde kendileriyle bağlantılı sokak protestolarını organize ederken bazen gerilimlere neden olmuşlardır. Bu konuda Nijerya devletini ve güvenlik güçlerini endişelendiren en önemli unsur, grubun kitlesel protestolar düzenleme

kapasitesidir. *Müslüman Kardeşler* olarak anılan bu güçler, kalabalık kitleleri Kano sokaklarına çıkarabilecek kadar güçlü bir taban gücü hâline gelmiştir (Hill, 2010: 29).

Nijerya'da Şiiğin ortaya çıkışı ve Şiiilerin sayısının artmasıyla birlikte, Nijerya'nın Afrika'da yeni bir İran'a dönüşme ihtimaline dair endişeler, IMN ve liderine karşı sert bir muhalefetin ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Bu muhalefetin ön saflarında Vehhabi gruplar ve (son yıllarda) Nijerya ordusu yer almaktadır. Nijerya hükümetinin Şii grubun bölgenin istikrarı için gizli bir tehdit oluşturduğuna kani olması, Nijerya ordusu tarafından birçok kez hedef alınmasına yol açmıştır. Özellikle son yıllarda Nijerya ordusu IMN'ye karşı daha sert yöntemler kullanmaya başlamıştır (Toprak, 2019).

IMN, şiddeti savunmadığını veya teşvik etmediğini, sadece barışçıl bir İslamcı hareket olduğunu iddia etmektedir. Ancak 1980'lerden bu yana Nijerya güvenlik güçleri ile birçok gerilim ve çatışma yaşamıştır. Çoğu zaman IMN üyeleri, faaliyetlerini bastırmak için aşırı güç kullanan Nijerya hükümetinin şiddetiyle karşı karşıya kalmıştır. Grup, hükümet karşıtı söylemleri ve Nijerya'da İran tarzı İslami devrimci bir hükümeti savunduğu için birbirini izleyen askerî rejimler tarafından Hem el-Zakzaki hem de takipçileri, defalarca tutuklanmış ve taciz edilmiştir. El-Zakzaki'nin toplam hapis hane deneyimleri ülke çapında dokuz farklı hapis hane dokuz yıla yayılmaktadır. Bunlar Enugu hapis hanesi (1981-1984); Milli Güvenlik Teşkilatı Sorgulama Merkezi, Lagos (1984-1985); Kiri-Kiri Maximum Security (1985); Port Harcourt (1987-1989 ve 1996-1997) ve Kaduna'da (1987 ve 1997-1998) kaldığı hapis hane yılları en öne çıkanları arasında yer almaktadır (Isa ve Adam, 2017: 234).

IMN sık sık on binlerce üyesini Şii törenleri ve kitlesel siyasi gösteriler için harekete geçirebilme yeteneğine sahiptir. Amerikan ve İsrail bayraklarının yakılmasını da içeren kitlesel gösteriler zaman zaman şiddet ve çatışmalara sahne olmuştur. Temmuz 2014'te, IMN'nin Filistin davasıyla dayanışmasını göstermek için düzenlenen IMN'nin yıllık Kudüs Günü alayı sırasında hükümet güçleriyle çatışmalarda 30'dan fazla IMN üyesi öldürülmüştür. Bu olaylarda el-Zakzaki üç oğlunu kaybetmiştir (Steckler, 2020: 58).

2015 yılında, Nijerya Şiiilerinin en yoğun yaşadığı yer olan Zaria kentinde yapılan törenler sırasında, Genelkurmay Başkanı Tukur Buratai'yi taşıyan konvoyun durdurulması sonrası, ordunun müdahalesi ile 300'den fazla Şii öldürülmüştür. Nijerya ordusu Şii grubun Nijerya'nın genelkurmay başkanına suikast girişiminde bulunduğunu iddia ederek el-Zakzaki'yi ve yüzlerce takipçisini tutuklamış, daha sonra ordu tarafından IMN'nin kurumlarına saldırılar gerçekleştirilmiş ve el-Zakzaki ailesinin üyeleri de dâhil olmak üzere yüzlerce Şii öldürülmüştü (Toprak, 2019).

El-Zakzaki, Nijerya güvenlik kuvvetleri arasında yaşanan gerilimlerde şimdiye kadar Hristiyan Başkan Goodluck Jonathan liderliğindeki ordunun, 2014'te Kudüs Günü kutlamalarındaki müdahalesinde ve Müslüman Başkan Buhari döneminde 2015 yılında Zaria kentinde gerçekleştirilen törenlerdeki gerilimlerde dokuz çocuğundan altısını bu iki başkan döneminde kaybetmiştir. (Soonest, 2019). Aralık 2015'te, IMN ile Nijerya ordusu arasında çıkan çatışmalar; el-Zakzaki ve eşinin devam eden tutukluluk hâlinin yanı sıra IMN'nin kalesi olan Zaria şehrinin bağlı olduğu Kaduna eyaleti de dâhil olmak üzere, Kano ve Plateau eyaletlerinde IMN faaliyetlerinin yasaklanmasına neden olmuştur (Thurston, 2018: 27)

2016'da bir federal yüksek mahkemenin serbest bırakılması yönünde karar vermesine ve İran'ın da tepki göstermesine rağmen, el-Zakzaki'nin tutukluğu devam etmektedir (Toprak, 2019). Nijerya devleti dâhil olmak üzere pek çok Sünni lider, Şiiileri hem siyasi hem de dinî otoritelerine yönelik bir tehdit olarak

görmektedir. Analistler, devlet ve federal hükümetlerin IMN'ye karşı yaptıkları hareketlerin bağlantısız olmadığını savunmaktadır; dinî inançları, geleneksel ve kültürel mirasları nedeniyle Şii Müslümanlara yönelik ön yargı, nefret, ayrımcılık ve şiddetin uygulandığı öne sürülmektedir (Soonest, 2019).

2019 yılında Nijerya İslami Hareketi'nin (IMN) himayesindeki Şii Müslümanların IMN lideri Şeyh İbrahim el-Zakzaki'nin devam eden tutukluluğuna karşı düzenlediği gösterilerde protestocular ve polis de dâhil olmak üzere 30'a yakın kişi hayatını kaybetmiştir. Yaşanan gerilim ve şiddetin ardından hükümet IMN'nin faaliyetlerine son vermiş ve grubu terör örgütü ilan etmiştir. Ancak grup, ülke çapında el-Zakzaki'nin serbest bırakılması için dinî etkinlikler ve protestolar düzenlemeye devam etmiştir. IMN, yasağa yasal olarak itiraz etmeyi planladığını belirtmiştir. Yerel ve Katolik medyasına göre, Abuja Katolik Başpiskoposu Kardinal John Onaiyekan; hükümetin kararını din özgürlüğüne bir tehdit olarak algıladığını söylemiş ve IMN'yi yasaklayan kararı eleştirmiştir (State. gov, 2019: 6).

2016'da verilen mahkeme kararı IMN lideri Şeyh İbrahim el-Zakzaki'nin serbest bırakılmasını talep etmesine rağmen Nijerya federal hükümeti, onu serbest bırakmamıştır. Nijerya hükümeti, el-Zakzaki ve eşinin tıbbi bakım için Hindistan'a gitmesine izin vermiş ancak, orada tedavi sürecinde aksamalar yaşandığı için el-Zakzaki tedaviyi reddederek ülkesine dönmüştür (State. gov, 2019: 7).

Sonuç

Sömürge yönetimi, İngiliz eğitiminin kurulması, İngiliz hukuku ve sömürge sonrası dönemin ekonomik dinamikleri, kuzey Nijerya Müslüman toplumunda derin krizlere yol açtı. Sömürge sonrası dönemde kuzey Nijerya'da ortaya çıkan değişim süreçleri, genellikle dinî terimlerle ifade edilen şiddetli çatışmalara sebep oldu. Bu bakımdan kuzey Nijerya'daki Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıkların bazı teolojik boyutları önem kazanmaktadır. Grupların radikalleşme süreçleri, kriz ve hızlı sosyal değişim zamanlarında teolojik argümanların yeni bir dinî hareketin kendini tanımlaması için büyük önem kazandığını göstermiştir.

İslami hareketlerin gelişimi, Nijerya'daki Müslümanların homojen bir blok oluşturmadıklarını, ancak sosyal, politik ve dinî yönelimleri ve bölünmeleri yansıtan çok sayıda küçük-büyük hareketlere ve gruplara ayrıldığını göstermektedir. Çağrılarının içeriği ve metodolojileri Nijeryalı Müslüman hareketler arasında rekabeti derinleştirmiştir. Bu grupların kendi İslam yorumunu kabul edilebilir bir model olarak sunması, bazı zamanlar şiddetli gerilimlere neden olmuştur. Bu hareketlerden bazıları Nijerya Devleti'ne karşı mücadele ederken diğerleri hükümet dinamiklerine ve konumlandırma politikalarına dâhil olmuşlardır.

Sömürge sonrası Nijerya üniversitelerinde sömürgeciliğin etkisi, soğuk savaş süreci ve ortaya çıkan ideolojilerin yayılması, Müslümanların İslam'a tutunma çağrısının yeniden canlanmasını zorunlu hâle getirmiştir. Ancak modernite olarak adlandırılan Batı sistemleri ve diğer ideolojilere karşı Nijerya'daki Sufi tarikat liderlerinin, özellikle Kadiriye ve Ticianiyya'nın, yeni sistemin zorluklarının üstesinden gelememesi, bağımsızlıktan sonra birçok yeni dinî hareketin ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır. Bu hareketlerin büyük bir kısmı Kuzey bölgesindeki Nijerya Müslümanlar Birliği'nin İslami uyanış döneminden etkilenecek sonraki yıllarda ortaya çıkan Sünni ve Şii eğilimli hareketler olmuştur. Bunlar arasında Müslüman topluma en fazla etki eden ve ivme kazanan Selefî İzala hareketi ve Şii *Nijerya İslami Hareketi* (IMN) olmuştur.

Kuzeydoğuda ve Nijerya'da genel olarak Şiiilerin ortaya çıkışı, 1979 yılındaki İran Devrimi'nden ilham alan bir sosyokültürel ve politik dinî canlanma hareketi olarak başladı. Nijerya'nın kuzeydoğu bölgesinde Selefilerden sonra ortaya çıkan tasavvuf dışı ikinci grup Şiiilerdi. Şii grubun lideri el-Zakzaki,

Nijerya gibi ezici bir çoğunlukla Sünni bir ülkede kendi hareketinin kurulmasını kolaylaştırmak için hareketin ilk yıllarında teolojik inançlarını gizli tutarak sade İslami bir söyleme odaklandı. Ancak ilerleyen yıllarda şartların olgunlaşmasıyla Şii hareket kendine özgü fikirler ve uygulamalar ile belirgin hâle geldi. Kuzey Nijerya'daki Sünniler ve Şiiler arasındaki ideolojik farklılıklar, diğer faktörlerle birleştiğinde Müslüman toplumu arasında yeni hizipleşmelere yol açtı. Şiiler, Müslüman kuzey Nijerya'da bir azınlık topluluğu oluşturmalarından kaynaklı olarak, takipçi kazanmak ve nüfuz elde etmek amacıyla büyük misyonerlik faaliyetlerine ihtiyaç duydu. Hareketin Nijerya'daki Müslümanlar arasında dini dışlanma dâhil olmak üzere hem Nijerya Devleti hem de radikal gruplar ve müspet hareketler arasında çok sayıda düşmanı ve eleştirimi ortaya çıktı. Bütün zorluklara rağmen Şiiler bölgede dinî ve sosyal alanda kısmende olsa dikkate değer bir etki alanı oluşturdıkları söylenebilir.

Kaynakça

- Abubakar, A. (13 Ekim 2020). Iran's Overseas Propaganda: A Copycat Movement in Nigeria. 02.01.2021 tarihinde <https://iranwire.com/en/features/7788>
- Alami, M. (2018). Hezbollah's African Venture: Realities and Limitations. *King Faisal Center for Research and Islamic Studies*. 24.12.2020 tarihinde <https://www.kfcris.com/pdf/3891727d972ab090279bb62f83d4faba5b756a11b4372.pdf>
- Amara, R. B. (2011). *The Izala Movement in Nigeria: Its Split, Relationship to Sufis and Perception of Shari'a Implementation*. Universitat Bayreuth, Almanya.
- Cia. gov. (1999). The Lebanese in Sub-Saharan Africa. 20.12.2020 tarihinde https://www.cia.gov/readingroom/docs/DOC_0000258637.pdf
- Ciforb resources Nigeria. CIFORB Country Profile-Nigeria 31.12.2020 tarihinde <https://www.birmingham.ac.uk/Documents/collegeartslaw/ptr/ciforb/resources/Nigeria.pdf>
- Doukhan, D. (2016). Winds of War in Nigeria and The Tropical Shi'ism Zone. *International Institute for Counter-Terrorism*. 23.12.2020 tarihinde <https://www.ict.org.il/UserFiles/ICT-War-Nigeria-Doukhan-Jan16.pdf>
- Ebrahimpour, A. A. (15 Aralık 2020). Iran's Internatinal Propaganda Machine: Al Mustafa InternationalUniversity.24.12.2020tarihinde <https://iranwire.com/en/features/8338>
- Falola, T. Genova, A. (2009). *Historical Dictionary of Nigeria*. U.S.A: The Scarecrow Press, Inc.
- Grey, S. ve Adeakin, I (2019). Nigeria's Shi'a Islamic Movement and Evolving Islamist Threat Landscape: Old, New and Future Generators of Radicalization 02.01.2021 tarihinde <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19392206.2019.1639281>
- Hamming, T. R. (2014). *Diffusion of Islamic Discourse: Saudi and Iranian Influence in Lagos and Cape Town*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Paris School of International Affairs.Paris.
- Hassan, I. H. (2015). An Introduction to Islamic Movements and Modes of Thought in Nigeria. *Program of African Studies Northwestern University, U.S.A.* 20.12.2020 tarihinde <https://africanstudies.northwestern.edu/docs/publicationsresearch/working-papers/HASSAN%202015%20PAS-ISITA%20WP%20NO%201.pdf>.

- Hayatu, S. A. (2017). From Islamism to Realpolitik: Islamic Movement of Nigeria's Paradigm Shift as Checkmate-strategy against Sunni Influence in Nigeria, *Proceeding of International Conference of Empowering Islamic Civilization*, Research Institute for Islamic Product and Malay Civilization Universiti Sultan Zainal Abidin, (304-310).
- Hill, J. N. C. (2010). Sufism in Northern Nigeria: Force For Counter-Radicalization? 01.01.2021 tarihinde <https://www.files.ethz.ch/isn/116410/pub989.pdf>
- Hrw. (2015). Nigeria: Army Attack on Shia Unjustified. 20.12.2020 tarihinde <https://www.hrw.org/news/2015/12/22/nigeria-army-attack-shia-unjustified>
- Isa, K. H. (2018). Sunni Literary Responses to the Spread of Shia Ideology in Northern Nigeria. Londra İslam Koleji tarafından 2016'da düzenlenen Uluslararası Şii Çalışmaları Konferansına sunulan bir makalenin genişletilmiş versiyonu. NR52/2018 ISSN 2545-3234 (113-130).
- Isa, K. H. Adam, S. Y. (2017). A History of Shia and its Development in Nigeria: The Case-Study of Kano, *Journal of Islamic Studies, Volume 36*, (2017), eISSN: 0257-706 (226-256).
- Kavak, G. (2019, 7 Ağustos). Nijerya İslami Hareketi (IMN) Meselesi ve Boko Haram'ın Hatırlattıkları. Afrika Araştırmacıları Derneği,-AFAM. 19.12.2020 tarihinde <https://afam.org.tr/nijerya-islami-hareketi-imm-meselesi-ve-boko-haramin-hatirlattiklari/>
- Köksal, A. (2007). Nijerya. TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 2007 yılında İstanbul'da basılan 33. cildinde, 108-109 numaralı sayfalarda yer almıştır. 20.12.2020 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/nijerya>
- Ministry of Mines and Steel Development. (2017). *Nigeria's Mining and Metal Sector. Investment Promotion Brochure*. Minister of Mines and Steel Development. 24.12.2020 tarihinde <https://www.a-mla.org/images/acts/Nigeria-Ministry-of-Solid-Minerals-Investment-BrochureV14.pdf.pdf>
- Mohammed, F. K. (2017). The Causes and Consequences of Internal Displacement in Nigeria and Related Governance Challenges. *Division Global Issues, Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs, Berlin*.
- Muhammad, M.S. Abdullahi, M. M. (2019). The Spread of Shia and its Activities in Nigeria, *Journal of Islamic Studies and Humanities, Vol, 4, No. 1 (2019) 28-41*.
- Murtala, İ. (2020). Markus Balkenhol, Ernst van den Hemel, Irene Stengs (Ed.), *Spatial Piety: Shia Religious Processions and the Politics of Contestation of Puplic Space in Northern Nigeria* içinde (s. 89-105). Palgrave Macmillan.
- Nyemah, R. GM. (2011). Economics of Oil Discovery in West Africa: The Nigerian Experience. 24.12.2020 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/280131660_ECONOMICS_OF_OIL_DISCOVERY_IN_WEST_AFRICA_THE_NIGERIAN_EXPERIENCE
- Oecd. org. (2012). Nigeria. 24.12.2020 tarihinde https://www.oecd.org/swac/publications/Nigeria_e-version_en_light.pdf.
- Okoli, A.C. ve Anjide, S.T. (2017). New Trajectory of Islamic Extremism in Northern: A Threat-Import Analysis of Shiite's Uprising. *International Journal of African and Asian Studies* Vol.32, (41-51).

- Oudah, C. (5 Ağustos 2016). Sheikh El-Zakzaky Through the Eyes of His Followers. *Aljazeera*. 24.12.2020 tarihinde <https://www.aljazeera.com/features/2016/8/5/sheikh-el-zakzaky-through-the-eyes-of-his-followers>
- Sawahel, W. (28 Eylül 2018). Iran's 'Branch campuses' reach Sub-Saharan Africa. 24.12.2020 tarihinde <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20180925134208657>
- Soonest, N. (2019). El-Zakzaky: Politics, Religion, and The Persecution of Shiites in Nigeria. 20.12.2020 tarihinde <https://www.theelephant.info/features/2019/03/21/el-zakzaky-politics-religion-and-the-persecution-of-shiites-in-nigeria/?print=pdf>
- State. gov. (2019). Nigeria 2019 International Religious Freedom Report. 01.01.2021 tarihinde <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/05/NIGERIA-2019-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf>
- Steckler, J. (2020). *How Iran Exports Its Ideology. United Against Nuclear Iran*. 24.12.2020 tarihinde https://www.unitedagainstnucleariran.com/sites/default/files/expansion/Iran%27s%20Ideological%20Expansion%20Final%20Report_12082020.pdf
- Sulaiman, A. A. Kambari, A. M. (2014). The Activities and Challenges of Muslim Students' Society of Nigeria (MSSN) in Nasarawa State, Nigeria. *Journal Of Humanities And Social Science*, 40, Volume 19, Issue 1, Ver.VII, e-ISSN: 2279-0837 40. (40-45).
- Tande, D. (2012). Beyond Boko Haram: The Rise of Radical/Militant/Extremism Islam in Nigeria & Cameroon. (C. A. Buckley (Ed.), *Instability in Nigeria: The Domestic Factors. Threats to Nigeria's Security: Boko Haram and Beyond* içinde (s.y) Washington, DC.
- Thurston, A. (2018). Campuses and Conflict in the Lake Chad Basin *Violent Extremism and the Politics of Religion in Higher Education*. (26-27).
- Thurston, A. (2020). Sectarian Triangles: Salafis, the Shi'a, and the Politics of Religious Affiliations in Northern Nigeria. 20.12.2020 tarihinde <https://www.cambridge.org/core/journals/politics-and-religion/article/abs/sectarian-triangles-salafis-the-shia-and-the-politics-of-religious-affiliations-in-northern-nigeria/16F725C23ADE008C177C6849794ABFF7> adresinden ulaşıldı.
- Toprak, K. (2019, 13 Ağustos). Nijerya'da Tahran Riyad Rekabetinin Etkisi: Zakzaki Hareketi. *Yeni Şafak Gazetesi*, 19.12.2020 tarihinde <https://www.yenisafak.com/hayat/nijeryada-tahran-riyad-rekabetinin-etkisi-zakzaki-hareketi-3501935>
- Toprak, K. (2019, 27 Haziran). Suud-İran Rekabetinin Yeni Mahalli: Nijerya. Anadolu Ajansı, 01.01.2021 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/suud-iran-rekabetinin-yeni-mahalli-nijerya/1517174>
- Zenn J. Nigerian al-Qaedaism. (ty). 19.12.2020 tarihinde <https://www.hudson.org/content/researchattachments/attachment/1392/zenn.pdf>
- Zenn, J. (2013, Ekim). The Islamic Movement and Iranian Intelligence Activities in Nigeria. 24.12.2020 tarihinde <https://ctc.usma.edu/the-islamic-movement-and-iranian-intelligence-activities-in-nigeria/>

SUDAN'S NATIONAL UNITY: THE PEACE AND INTEGRATION IN THE TRANSITION

SUDAN'DA ULUSAL BİRLİK: GEÇİŞ DÖNEMİNDE BARIŞ VE ENTEGRASYON

Yıl 1, Sayı 2, ss.51-68.

Year 1, Issue 2, pp.51-68.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 26.06.2021

Submitted: 26.06.2021

Kabul Tarihi: 08.09.2021

Accepted: 08.09.2021

Atf Bilgisi / Reference Information

Orakçı, S. (2021). Sudan's National Unity: The Peace And Integration In The Transition, *Africana-İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, 1 (2) , 51-68.

Serhat ORAKÇI

Researcher, Humanitarian and Social Research Center, INSAMER

serhatorakci@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3924-4294

Abstract

Unity and fragmentation are two edges of modern political spectrum of Sudan since it emerged in the 19th century as a result of annexations and diplomacy. As ethnic and religious identity politics have created deep ethnic and religious divisions in the country, several regions in the periphery of Sudan have remained marginalized and disintegrated. On the other hand, there have been always peace initiatives addressing partially or wholly root causes of regional conflicts in order to integrate and unite the country. It seems that Sudan's peace processes might be considered as integration processes addressing political, economic and social issues either on national or regional levels. The Addis Ababa Peace Agreement in 1972 and the Comprehensive Peace Agreement in 2005 were major attempts in order to save Southern parts of the country and unite Sudan territorially. Today, once again, we witness that transitional government body, which came to power after ouster of former President Omar al-Bashir, designates ending regional conflicts and disputes throughout 2020 Juba Peace Agreement, signed between Khartoum and regional elites in Darfur, South Kordofan, Blue Nile, Northern, Eastern, Central parts and the Third Front-Tamazuj. This paper aims exploring Sudan's regional disputes and the Juba peace deal from the angle of national integration approach in order to understand whether this time construction of a new Sudan based upon civic values is possible or not.

Key Words: Sudan, Unity, Fragmentation, National Integration, the Juba Peace Agreement, Darfur, South Kordofan, Blue Nile, South Sudan

Öz

Fetih ve diplomasi yoluyla 19.yy'da günümüzdeki görünümünü kazanan Sudan'da bütünleşme ve parçalanmanın modern siyasetinin iki ucu teşkil ettiği görülmektedir. Etnik ve dini kimliğe dayalı kimlik siyaseti ülkede derin ayrışmalar yaratırken çok sayıda çevre bölge marjinalleşerek ülke bütünlüğünden uzaklaşmıştır. Buna karşın, bölgesel sorunları doğuran faktörlere kapsamlı ya da kısmen değinerek ülkenin birlik ve bütünlüğünü sağlamaya yönelik barış girişimleri ise her zaman olagelmıştır. Bu bağlamda Sudan'ın barış süreçlerini siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlara ulusal ya da bölgesel düzeyde

değinen birer bütünlüşme süreci olarak da değerlendirmek mümkündür. 1972’de gerçekleşen Addis Ababa Barış Anlaşması ve 2005 yılında imzalanan Kapsamlı Barış Anlaşması ülkenin güney bölümlerini kurtarmak ve ülkenin teritoryal birliğini sağlamak adına gerçekleşen girişimleridir. Şimdilerde ise Sudan’da Ömer el-Beşir iktidarının son bulmasının ardından iktidara gelen geçici hükümet yapısının ülkedeki bölgesel sorunları ve anlaşmazlıkları 2020 Ekim’de geçici hükümet ile Darfur, Güney Kordofan, Mavi Nil, Kuzey, Doğu, Merkez ve Üçüncü Cephe-Tamazuj arasında imzalanan Juba Barış Anlaşması ile sonlandırma çabasına şahit olmaktadır. Bu makale Sudan’ın bölgesel sorunlarını ve Juba Barış Anlaşmasını ulusal bütünlüşme perspektifinden ele alarak Sudan’da sivil esaslara dayalı ulusal bir bütünlüşmenin olup olmayacağını araştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sudan, Birlik, Bütünlüşme, Ulusal Bütünlüşme, Juba Barış Anlaşması, Darfur, Güney Kordofan, Mavi Nil, Güney Sudan

Structured Abstract

For modern states, unity is a national condition that wanted for the sake of peace, harmony and development. The term implies territorial integrity and peaceful co-existence within a state. However, few countries enjoy Çunity while considerable number of countries face risks of fragmentation because of incompatibility between their “state structures” and “national formations”. In this vein, it is a fact that countries where borders had been formed artificially by colonial ambitions rather than natural formation suffer much more than others in order to cement disintegrated parts in a unity. Policies such as assimilation, exclusion, marginalization or forced migration are/were utilized by states to reach the ideal adjustment balancing state nature with national structure, however, direly consequences of such policies flamed revival of cultural consciousness in minority groups. Therefore, multiculturalist and pluralist approaches along with recognition towards minorities or state configurations like federalism, autonomy or confederalism become new formulations for state and its nation.

Sudan has also not been far from unity-fragmentation dilemma since its independence in 1956 from the Anglo-Egyptian Condominium; fears of fragmentation have dominated political psychology of Sudan’s northern political elites due to long unresolved regional conflicts that had rooted deeply at the historical background of the country. Usually the worst-case scenarios expressed by politicians, elites and academicians have hint possibility of new civil wars or more fragmentation that would deteriorate Sudan’s fragile condition. Concepts such as Balkanization or Somalization of Sudanese land throughout ethno-nationalist armed movements that emerged at the peripheries of the country have been often utilized to define fragile relation of Khartoum with war-torn, marginalized and poverty-ridden peripheral regions. On the other hand, however, there have been always fresh peace and unity initiatives aiming to lower the tension between the center and peripheries in order to bring peace and preserve territorial unity of Sudan.

Reviewing idiosyncratic political history of Sudan points out that Sudan need also new formulations to accommodate diverse nature of its peripheries. Root causes of Sudan’s regional conflicts actually goes back to colonial times, especially the Southern Question. After the independence, two civil wars and many other armed conflicts in the peripheries of the country caused death and migration for millions of people. Although Sudan has never been classified as a failed-state it appeared very fragile and fragmented in terms of unity. Sudan’s political history after independence could be divided three short-lived parliamentary periods along with three long-lasting authoritarian military periods. Nevertheless, unity of the country has been at stake throughout all these periods. For that, one might read political history of Sudan from the angle of unity and fragmentation because Khartoum’s agenda usually leaned between two edges: either war with rebels or negotiation with them for a peace deal.

Khartoum made peace deals with the southern elites in 1972 and 2005 at the end of the first and the second civil wars, nevertheless, it could not avoid secession of South Sudan in 2011 after a public referendum. Moreover, new regional conflicts defined as “the new south question” have emerged in Blue Nile and South Kordofan. Additionally, Sudan’s economic condition deteriorated due to loss of oil revenues. Street protests taken place in major cities of Sudan between December 2018 and April 2019 led to ouster of former President Omar al-Bashir. Even though regional movements gave support to street protestors in order to accelerate bankruptcy of al-Bashir regime, there have been huge uncertainties about how the new transitional administration body would deal with regional issues.

The Juba Agreement for Peace in Sudan is a comprehensive national peace initiative signed on the 3rd October 2020 by political and armed elites of Darfur, the Two Areas (South Kordofan and Blue Nile), Eastern, Northern, Central Sudan and the Third Front-Tamajuz. Once again, there is a fresh hope ahead of Sudan to gain marginalized, poverty-ridden, war-affected peripheral regions by providing political and economic integration along with guarantying peaceful co-existence in a diverse communal atmosphere.

The Juba Peace Agreement promulgated federalization, secularization and democratization for Sudanese state and guaranteed status of autonomy for southern regions Blue Nile and South Kordofan while it pledged several new funding and monitoring mechanisms for the regional affairs. The complex nature of the agreement that complied with national and regional chapters addresses actually a civic approach to Sudan’s peripheral problems. However, the implementation and funding seems crucial for its final success.

For conflict resolution, peace and unity, Sudan’s past experiences in 70s and 2000s give us eminent indicators to understand Sudan’s fragile state-nation condition and it seems that peace deals are important turning points bringing either failure or peace for Sudan. Thus, this article examines Sudan’s peace initiatives and regional politics from the perspective of fragmentation and unity concepts by using national integration approach because, for us, it seems that peace deals addressing national and regional issues presents a national integration model on one way or another.

Introduction

Shortly after its independence in 1956, Sudan fell into a civil war devastating the country until 1972 Addis Ababa Peace Agreement, which was signed by government of Sudan and the southern rebels known as Anya-Nya militias united under the umbrella of Southern Sudan Liberation Movement (SSLM). This first peace marked ending Sudan’s first civil war and brought a new regional administrative arrangements for Sudan. Thanks to the Addis Ababa Agreement the South obtained regional autonomy from Khartoum for the first time in Sudan history. Moreover, this decentralization attempt was a retreat from nation-building process known as Sudanization that had started at the end of colonial period in order to achieve a unitary centralized state. In this regard, Sudanization had been considered as a process of Arabization and never had really accepted by non-Arab and non-Muslim cultural groups, especially in the southern parts.

The peace was a great opportunity to integrate Sudan within a well-designed political and economic system with pluralist approach. Additionally, it might re-adjust loose connection between Khartoum and southern ethnic and religious communities on constitutional base. However, the first peace of Sudan has proceeded for only 10 years. In 1982, the second civil war was already began in the southern regions of the country under the new leadership of John Garang de Mabior with fresh slogans and new supporters. Unlike from the First Civil War (1955-1972), the new civil war led by the organization of Sudan People’s

Liberation Movement/Army (SPLM/A) was more complex and unity of the country was far from haven. Thus, the more southerners united under the flag of SPLM/A the more Sudan fragmented.

22-year-long the Second Civil War (1983-2005) ended up with another peace deal which was signed in Kenya's city Naivasha. 2005 Comprehensive Peace Agreement (CPA) was agreed by Omar al-Bashir regime and John Garang's SPLM/A at the end of 10 year-long negotiation process. CPA promised encouraging unity of Sudan as main priority and declared autonomy for South Sudan and guaranteed right of self-determination referendum for the southerners for the first time. North-South unity under CPA has lasted only 6 years due to weak implementation and South Sudan obtained independent status following a public referendum in 2011. After the official declaration of South Sudan's secession, Sudan, known as giant of Africa in terms of its land size, has lost one-third of its territory, home to 10 million southerners, and rich oil deposits. However, the secession of South Sudan did not bring Sudan's long-awaited peace and unity. Along with old Darfur conflict, Blue Nile and South Kordofan conflicts have emerged as Sudan's new regional problems.

Several armed rebel groups with ethno-nationalist motivations have constantly opposed to Khartoum in Sudan's peripheral regions. Regional threats to Sudan's national unity have remained waiting urgent resolution although Sudan has suffered from economic setback felt after the country lost important oil revenues as a result of Southern secession in 2011. This economic hardship brought a big challenge to 30-year-long Omar al-Bashir regime. Beginning from December 2018 onwards street protests begun as a reaction to bread and gasoline shortages, that eventually turned into a revolutionary mood on society level especially after the support of secular leftists, nationalist groups, professional associations, trade unions and regional armed movements. In April 2019 a military intervention finally overthrown President Omar al-Bashir who ruled the county since 1989. Thus, military-civilian led transitional period began after the ouster of al-Bashir with many uncertainties including national and regional affairs.

Throughout series of sessions, transitional government body and regional armed groups compromised on an agreement signed finally in South Sudan's capital Juba on the 3rd October 2020. The Juba Peace Agreement at the initial stage brought political integration of regional armed movements into transitional government body and further pledged power and wealth sharing together with recognition and respect to cultural diversity of Sudan on the bases of equality. The agreement projected also making a new secular constitution abiding by separation of religion from state institutions. Moreover, the signatories compromised on integrating armed rebels into security architecture of the country as well as allocating development funds for neglected and war-affected, poverty-ridden regions with positive discrimination approach.

We like to pose following question for the research: Is this a lasting peace that could eventually provide unity and integration for Sudan on the basis of civic nation or is it just another *deja vu* of 1972 and 2005? For better understanding, it is the main scope of the article to explore political history of Sudan and identity politics in the country from the angle of unity and fragmentation concepts because, as mentioned above, Sudan had implemented two comprehensive peace deals prior to the Juba Agreement. It seems that Sudan's peace processes might be considered as integration processes addressing political, economic and social issues either on national or regional levels. In this regard, the Juba peace process might also be seen as an integration process addressing political, economic and social issues on national and regional levels. According to our analysis, conflict and peace along with fragmentation and unity for Sudan are concepts highly related to Sudan's uncompleted national integration, so, the regional issues might be framed under

the lens of integration. For that, this article analysis national unity of Sudan from the perspective of national integration approach.

From the methodological perspective, in order to compare past experiences with the current expectations derived from the Juba deal the article will look at theoretical approaches to nation, unity and national integration concepts by utilizing related literature and examine previous peace processes of Sudan and how they defined Sudanese nation. At the final stage the article aims to discuss whether the Juba deal might pave the way to accommodate Sudan's cultural diversity appropriately and provide territorial unity of the country once and for all or it might just return another attempt targeting to lower regional tensions by touching root causes of regionals disputes of Sudan superficially.

1.Approaches to Unity and Dimensions of Integration

Unity within given borders is amongst the most-wanted national condition for modern states. The term implies basically territorial integrity and peaceful national cohesion within a state. However, few countries enjoy unity while considerable number of countries face risks of fragmentation because of incompatibility between their state structures and national formations. Especially those countries where borders had been formed artificially by colonial ambitions rather than natural formation suffer much more than others in order to cement disintegrated parts in a unity. In this vein, it has been seen that considerable number of African countries following the end colonialism have faced serious disorders that usually emerged due to maladjustment between their "state forms" and "nations". As Ali Bob (1990: 201) mentioned it is a fact that former colonies like Sudan attained independence before the nation itself was formed.

When we look at the first evolution of modern borders, nations and state structure in Western Europe it is possible to say that very intensive modernization and mobilization processes along with secularization and revival of local languages after the 16th century widely transformed political and communal structure in Europe (Hayes, 2010: 45); during this transformation designated certain borders and people sharing important degree of communalities with each other became unavoidable matching parts for modern states. As intensive mobilization focused in cities and modernization caused evaporation over primordial ethnic and religious identities, the development ended up with emerging nation-state model at the political stage.

German thinkers J.G. Herder and J.G. Fichte described nation as a common cultural formation having language community while French thinkers J.J. Rousseau and Ernest Renan mentioned the eminent roles of social contract and general will at the formation of nations (Özkırmılı, 2016). Benedict Anderson (2014) pointed out that nations as a socially constructed imagined communities are a modern concept that emerged in the shadow of capitalism and printing technology. According to Ernest Gellner (2013) nation concept could only be emerged after Industrial Revolution in the direction of modern needs of industrialization.

A review of related literature suggest that "states" and its accompanying part "nations" are defined either as a cultural unity or as a political unity. So, this duality created "nation-state" and "state-nation" definitions in the literature. Friedrich Meinecke described that commonalities such as language, customs, and historical roots play major role cementing and forming the nation in the cultural form (kulturation) while political nations (staatnation) rely on constitution and common political history (Dieckhoff, 2010: 83-84). In this vein, for example, Anthony Birch (2003) defines England as a cultural nation although he considers the United Kingdom (including Scotland, Wales and Northern Ireland) as a political nation. However, after the 80s "civic nation" and "ethnic nation" classifications became more often in the literature

(Dieckhoff, 2010: 87). In this regard, while ethnic model depends on membership of a specific ethnic group, civic nation model requires nationhood tied with constitutional equal citizenship approach rather than a cultural or language communality.

Hans Khon (1982: 29-30) conceptualized nations as “western” and “eastern” because after the French Revolution, western style of nation-state model has become widely accepted form for rest of the world. Powerful appearance and military achievements of Europe made the model attractive and being desired by non-Europeans widely. Rest of the Europe and later Middle East, Asia and Africa followed the path to reach ideal formula of “nation and state” combination. For European experience with modernization, secularization, intense interaction via mobilization, nation-state model might be the best fitting structural form, however, redesigning rest of the world according to nation-state formula is far from reality because the model rely on highly centralized mono-cultural entity which not comply with the cultural diversity of world.

At the end of colonial period, the global political atmosphere changed with the birth of new states. All of a sudden nation-building for a state became an important matter in the political arena. Those states which obtained independent status copied Western model of political structures under the influence of Westernized elites and implement fast track nation-building policies. However, cultural and religious diversity within their artificially drawn territories remained posing one of the important challenges for the states which sought creating a sense of nationhood within their borders. This experience showed that to create a mono-cultural political bloc matching with state expectations despite the cultural diversity means assimilation, exclusion, ethnic cleansing or committing genocide as Walker Connor (1972) referred it as “nation-destroying” rather than “nation-building”.

Designing a nation from a perspective of a unique culture (religious or ethnic) and its historical experience created counter-nationalist imaginary front as this scenario has been seen usually after 60s in the African continent. With ethnic and religious revival, national issues as well as identity, integration and unity remained amongst the major questions for the new independent African states. Centralization of power, wealth and a cultural form created center-periphery conflict and secessionist movements fired by ethnic-nationalities.

Unity and National Integration

Centralized or decentralized, unitary or federal, states require a national body represented and administered within a certain territory via state institutions and law. For the national body, state policies regarding official language(s), national identity, flag, anthem, constitution, national security, currency, days-holidays and even national heroes and national image are all regarded eminent matters. In related studies, the term “national integration” indicates integrating various different cultural communities into a communal entity to construct a nation body in which people imagine themselves having commonalities throughout language, culture and traditions (Weiner, 1965: 53-54). British Academic Anthony Birch (2003: 51) defines national integration as a process which combines political, economic and social layers in a country. According to Birch’s analysis full integration combining these three layers is almost impossible whereas political integration is the minimum requirement for national integration.

Political integration seems essential for a modern state for its territorial unity. In this regard, regionalism poses an important threat to political unity of a state. Throughout political integration, it is expected to integrate diverse groups into political decision-making process on national level on the bases

of equal civil rights, citizenship and democratic participation (Ibid: 50). On the contrary, exclusion and marginalization of certain groups from political scene and holding state power for the favor of a certain group escalate disintegration.

Besides political marginalization, economic marginalization is also one of the most common root causes of regional conflicts. Regional armed groups fostering ethnic or religious nationalism might seek getting economic power along with political ambitions. Thus, economic integration is also very essential for unity of states in order to avoid regional armed conflicts and disputes. Well-balanced distribution of resources and development project on the principle of justice seem inevitable necessity for a state to avoid unevenly wealth distribution. Therefore, creating job opportunities evenly and integrating economic activities within different regions strengthen economic integration of center with its peripheries (Ibid: 50-51).

States also require social integration more or less. Since social integration deals with norms, values and customs it might pose important challenges. Despite it aims building up a collective consciousness and sense of togetherness it is usually interpreted as homogenization of social community by reducing differences. Therefore, it is observed that regional identity politics might flare up against social integration policies. Birch (2003: 36-37) suggests that social integration does not only rely on only state policies but it also follows natural patterns. Media, mobilization, education, and communal interactions might play important role in shaping social integration. However, the degree of social integration is vital for centralized unitary states rather than decentralized federal states.

During the 19th and 20th centuries, assimilation was seen as the normal procedure of national integration. In this method, minorities and communities not sharing common historical experiences, languages, values and customs were all invited to change their cultural codes either by force or voluntarily. Similarly, exclusion, forced displacement or ethnic cleansing were all imposed over minority groups. Terrible consequences of assimilation and exclusion policies towards different cultural blocs resulted revival sense of resistance. However, cultural revival and new cultural studies suggested new alignment and pluralist approaches to form multi-cultural nations respecting cultural diversity and other forms of cultural existence is also possible on the basis “unity in diversity”.

2. Political Spectrum of Sudan between Unity and Fragmentation

Current borders and administrative centers of modern Sudan were all emerged following the Ottoman-Egyptian conquests during the 19th century. Military annexation of Turco-Egyptian armies towards Funj State, centering in Sennar, integrated east and central Sudan with Darfur sultanate, Kordofan sultanate and later tribal confederations in the further south into a one single territory (Mohamed, 2007: 490). In addition, Khartoum from a small fishing village emerged as the new administration center for Sudan. At the same time, southern parts of Sudan were opened to international trade but immediately became source of slave trade until the ban on slave trade by a convention signed in 1877.

Short-lived Mahdi state that was established in 1881 following a revolt against the Ottoman-Egyptian rule inherited the same territories and administrative body. During the Mahdi state, Sudan became an independent political entity since the Turco-Egyptian government body retreated from Sudan soil. However, under the Mahdi rule, Sudan was re-constructed as a sufi-oriented Islamic state and later became subjected to British embargo until the Anglo-British military expedition exterminated the Mahdi state in 1899. Thus, the British-Egyptian Condominium rule was established in Sudan.

Under the British colonial influence integration and mobilization between different regions in Sudan has been blocked by colonial policies of the Passports and Licenses Act (1922) and later the Closed Districts Ordinance (1929). Therefore, access of northerners were restricted into the areas subjected to restrains. As Ronen (1976: 581) pointed out these policies were invented by the British under the influence of missionaries, willing to block spreading influences of Islam and Arabs into peripheral areas. But, instead of uniting it certainly cut the natural integration of Sudan. According to Francis Deng (1995: 87), the isolation caused re-interpretation of traditional beliefs and identities in southern Sudan under the strong influence of Christianity and Westernization. Moreover, while the Close District policy crystalized separate cultures for South and North, English has emerged as a lingua franca for the southerners.

The north and south duality was already emerged in 1930s as a result of colonial policies. Although there had been desires seeking unity of the Nile Valley by Unionist (al-Ashiqqa Party), the British colonialists relying on “divide and rule” principle projected Egypt, Sudan and South Sudan as three different political entities. Thus, saving Sudan’s territorial unity became an important argument for Sudanese political elites who opposed the British colonial ambitions.

Territorial unity of Sudan was on the table in Juba Conference that taken place in 1947 with participation of northern and southern elites along with British officials. The conference suggested unity between northern and southern parts of Sudan was a turning point for Sudan’s history (Ronen, 1976: 582). It is possible to say that the conference saved Sudan from an early Southern secession. However, after the conference southern dilemma escalated rather than diminishing. Experts like Mahmood Mamdani (2011: 57) often blamed Sudanization policy applied from the mid-1940s onwards as a big mistake exacerbating territorial unity of Sudan because Sudanization of civic services in the Southern parts of the country was generally conceptualized by northern Arabs equal to Arabization of south. Therefore, at the dawn of liberation Arab-Islamic culture was centralized for state-building and nation-building processes. This eventually triggered a munity in the South in 1955 and later turned into a civil war.

Sudan became sovereign independent state in 1956 under the shadow of colonial legacy. Thus, the dream of uniting the Nile Valley in a single political entity including Egypt and Sudan came to an end. The first constitution defined Sudan secular, unitary, parliamentarian democracy despite the existence of southern federalists who sought federal structure rather than a unitary nation-state. Ismail al-Azhari, the first Prime Minister of Sudan, and later Ibrahim Abboud, who came to power by military coup in 1958, suppressed constantly federalist inquiries raising from the peripheries. Sudan remained under the influence of pan-Arabism and Arab nationalism in 50s and 60s and the Southern Dilemma turned into a civil war slightly.

The Addis Ababa Peace Agreement, 1972

Khartoum appealed pluralist approach towards the South first time when President Nimeiry, who came to power by a military coup in 1969, reached an agreement with the southern armed rebels in 1972 by signing the Addis Ababa Peace Accord. It was a moment celebrated and praised by people in all Africa. If we refer to the praising words of pan-Africanist liberation leader Amilcar Cabral the agreement was the gift presented by Sudan to African unity (Ahmad, 2010: 8). A new regional self-government has been accepted for the southern Sudan and autonomous status were given to it. However, governors for southern region were still needed approval from Khartoum. But it was obvious that with 1972 agreement Sudan was slightly turning from centralized state structure to a decentralized state system.

1973 permanent constitution incorporated with the agreement defined Sudan unitary, democratic and socialist sovereign republic and part of Arab and African entities (Article 1) although it accepted Islamic Law and Islamic custom as the main source of legislation and non-Muslims to be governed by their own laws (Article 9). In the constitution Arabic defined as the official language of the country (Article 10). Moreover, the constitution guaranteed protection of all the beliefs and religions (Article 16) and provided equal rights and duties regardless of origin, race, locality, sex, language and religion (Article 38).

During the 10 year peace, north and south territorial integrity remained peaceful until President Nimeiry introduced new regional adjustment and Sharia Law for Sudan. Implementation of Sharia Law in 1983 was a controversial issue even though Southern part of the country were exempted from it. Soon after, new constitutional amendment in 1984 introduced Sudan unitary and sovereign Islamic Republic and more importantly autonomy of the southern Sudan were totally dropped (Bob, 1990: 208). This was the starting point of the second civil war in Sudan which lasted 22 years deepening the fragmentation between North and South.

The Comprehensive Peace Agreement, 2005

In terms of intensity of armed conflict and the consequences, the Second Civil War of Sudan was more complex than the first one. Taken place in the late phase of the Cold War, intense foreign influence was also one of the determinants of the escalating north-south tension. SPLM/A's initial socialist motto targeting to form a democratic secular state for all Sudanese faded by the time and search for self-determination of the South became in effect.

The new era that emerged after 1989 bloodless coup d'état created more complexity for Sudan since the new regime emerged under the influence of Islamist ideology. Sudan has been taken as an Islamic political entity according to Islamic political thought formulated by Hasan al-Turabi during the 90s. Foreign affairs, constitution, national issues, security, domestic affairs as well as economic activities were all re-designed as suiting Islamic perspective. While this unique experiment carried Sudan into a unique place in the Sunni Islamic world, the country faced isolation and blockage from the West.

Sudan adopted federalized state system and a new Islamic constitution in 90s (El-Gaili, 2004: 507). Nevertheless, Islamic state and its ummah formulation derived from the Madina Model had never been accepted by westernized elites of the south. The southern question entered into a new level seeking more than political and economic power sharing. Mohamed al-Amin Khalifa's (2003) notes regarding the negotiations taken place between Khartoum and Juba along the 90s clearly indicate that secularization of state structure, democratization and equal civic rights were amongst the topics discussed again and again by the parties along with issues concerning power and wealth sharing. Sudan's regional disputes ironically increased rather than diminishing in the so-called Islamist era. Whereas Khartoum entered negotiations with the southern elites for conflict resolution in the 90s throughout mediation of IGAD, Kenya, Ethiopia, Uganda and Nigeria, an ethnic motivated armed insurgency in Darfur region were emerging. Later in 2000s, Darfur crisis got inflamed more by the manipulations of Chad and Libya.

Following Machakos Protocol signed by al-Bashir regime and SPLM/A in 2002, the Comprehensive Peace Agreement (CPA) that was concluded in the town of Naivasha in Kenya after a series of negotiations promulgated cultural and religious diversity of Sudan. In the CPA, Sudan has been defined first time multi-cultural, multi-racial, multi-ethnic, multi-religious and multi-lingual country. Arabic as well as English were accepted as official languages for Sudan and all the other languages spoken in Sudan were categorized

as national language to be protected and respected (Abdelhay et al, 2011: 492). Moreover, the CPA provided right of self-determination for the southerners for the first time throughout a public referendum.

6 years after the CPA came into force, South Sudan declared its independency from Sudan as a result of referendum. But after secession of South Sudan in 2011, Sudan's regional disputes gained momentum in three different locations: Darfur, South Kordofan and Blue Nile. Although there had been various peace attempts to solve the abovementioned conflicts, they remained unsolved until the last peace agreement signed in Juba by Khartoum and armed rebel groups in October 2020.

3.Cultural Diversity in Sudan and Regional Marginalization

Islamic-Arab ethno-religious culture has dominated Sudan for centuries although cultural composition of Sudan has always been quite diverse. As mentioned above in the CPA and later in the Interim Constitution of 2005, Sudan was defined as a multi-cultural, multi-ethnic, multi-religious and multi-lingual country (Article 1). However, majority of Sudanese accepted Arab-Islamic culture in their daily life. Thus, the cultural form and Arabic as a lingua franca have been utilized as core elements of state-building and nation-building processes after the independence in favor of satisfaction of majority. But, this approach brought disintegration and marginalization for periphery people in Sudan.

To understand the diverse nature of Sudan better, one may look at 1956 Ethnic Census which mapped Sudan according to ethnic and linguistic lines. The census mapped within Sudan's pre-2011 borders 597 tribes and 56 ethnic groups along with 400 spoken languages along with Arabic (Hamid, 1986). Sudanese academic Mohamed Omer Beshir (1979: 22) described 8 different major cultural areas for Sudan by considering various factors such as physical features, history, economic activities, language, religion, dance, music and art:

- 1) The Nile dwellers (North & Central Sudan)
- 2) The Savana dwellers (Central Sudan)
- 3) The Beja culture (Eastern Sudan)
- 4) The Fur culture (Western Sudan)
- 5) The Mabam Ingassana culture (South east Sudan)
- 6) The Nuba culture (Western Sudan)
- 7) The Nilotic culture (Southern Sudan)
- 8) The Zande Sudanic culture (Southern Sudan)

With a bit different approach Ann Mosely Lesch (1998: 17) grouped people of Sudan with 3 major categories and several sub-categories:

1)Arabized People of Sudan (Northern Sudan)

Sub-categories: Ja'aliyin Arabs, Juhayna Arabs, Gezira Arabs, Hawawir Arab (Berber stock), Mixed Arab-Nubian, Christian Arabs

2)Non-Arabized People (Northern Sudan)

Sub-categories: Beja, Darfur, Nuba, Nubian, West African (fallata)

3)Southern People (South Sudan)

Sub-categories: Nilotic linguistic groups, Nilo-Hamitic linguistic groups, Sudanic linguistic groups

When considering the Southern secession, today, Beshir's classification should be reduced from 8 to 6 cultural areas since the Nilotic and the Zande cultural groups are present in South Sudan and Lesch's groups should be reduced from 3 to 2 major groups. However, even though Sudan's diversity was trimmed after the secession of South Sudan in 2011, Sudan still looks multicultural, multiethnic and multilingual thanks to existence of non-Arab and non-Muslim cultural groups.

Reality of diverse landscape of Sudan actually requires decentralization rather than centralization. Although Islam is the religion of majority, Sudan is not a homogenous country as seen from abovementioned classification, categorization and the census; on the country, the country has different minority cultural groups. Therefore, state policies, economic activities and communal interactions should support this diverse nature. Otherwise, intercultural, interreligious or interethnic conflicts will never end in the country until the country face new major fragmentations.

After confirming cultural diversity of Sudan, it is better now to examine political and economic relation of these different cultural entities with Khartoum because non-Arabized groups of Lesch (second group) and Beshir's cultural areas 3-4-5-6 overlaps over Sudan's regional disputes and they are subjected to the latest Juba peace deal. Interestingly the same categories overlaps over the less developed and poverty-ridden regions of Sudan. A field research done by African Development Bank (AfDB, 2018: 3) indicate that although inequalities in Sudan decreased dramatically during the period 2009-2015, annual per capita consumption in the states of North, South and West Kordofan, Blue and White Nile states, Red Sea, East, West, South and Central Darfur states remain lower than Sudan's average.

4.The Juba Peace Deal and Integrating Sudan in the Transition

Sudan has been in a vicious circle since its independence on the issues related to its state structure. The country faced similar challenges in different regimes shaped by different ideologies: Arabism, Socialism and Islamism. Building the state structure unitary or federal; adopting constitution secular or theocratic; on the national identity defining Sudan Arab, Afro-Arab or non-Arab appeared continuously as major systemic problems in Sudan. Nevertheless, these key issues are highly related to cultural diversity of Sudan as well. We witness, today, that the transitional government body in Sudan also face similar challenges waiting to be rightly answered.

After South Sudan's secession from Sudan in 2011, disintegrated and fragmented appearance of Sudan have maintained throughout regional disputes in Darfur, Blue Nile and South Kordofan. In addition, there are several disputes worsening the unity of the country in eastern and northern and even central parts of the country. Therefore, it is not an exaggeration to describe Sudan's current state of being far from unity. However, the new peace agreement that was signed in the transitional period, that was formed after Omar al-Bashir's era ended by a bloodless military coup d'état, brought fresh hope for Sudan's unity once again.

The Juba peace deal is a collection of agreements signed by the transitional government and various regional groups on the 3rd October 2020. The Sudanese Alliance, Gathering of Sudan Liberation Forces, Sudan Liberation Movement (SLM)-Minni Minawi, SLM-Transitional Council, SLM-Ahmed Ibrahim

Kazisky, Sudanese Justice and Equality Movement (JEM), Sudan People's Liberation Movement-North (SPLM-N) SRF, United Popular Front for Liberation and Justice, Opposition Beja Conference, Sudanese Kush Liberation Movement, Kayan al-Shamal (The Northern Entity), Opposition Democratic Union Party/Revolutionary Front and The Third Front/Tamazuj are all amongst the signatories of the Juba peace deal. However, two important regional armed groups SPLM-N al-Hilu and SLM al-Nur fractions refused to sign the deal by enduring different reasons.

The agreement is a long complex text referring national issues, transitional issues, constitutional issues, development, amnesty and judicial issues, truth and reconciliation and security issues. It addresses national and regional issues with separate chapters and legally it refers to the 2019 Constitutional Charter (al-Ali, 2021: 9). Importantly, it promulgated to construct a decentralized, federal, pluralistic and democratic system for Sudan on bases of social contract and civil approach (Title 1, 1.3).

On the national level, the agreement confirms equitable wealth and power sharing is vital for Sudan's unity and stability. In this regard, the peace deal projected political integration of regional armed groups into Sovereign Council by 3 members and on the Council of Ministers by 5 ministers and on the Transitional Legislative Council by 25%. Fair allocation of economic resources between Khartoum and region is also agreed by signatories. The agreement promise also integrating armed rebels into the national security architect consisting of the national army (SAF), Rapid Support Forces, police service and intelligence service (Title 1, 4.1 & 5.1 & 6.1).

The Juba Peace Agreement pledges a state-building based on equal citizenship for all Sudanese (Title 1, 1.9 & 1.17). Secularization of state system is also one of the important controversial issues taken place in the agreement. It promises complete separation of religious institutions from state institutions for the sake of equal standing towards all religions and beliefs (Title 1, 1.7). Related to this decision, a new constitution which is going to replace 2005 Interim Constitution will be written after consultation throughout national constitutional conferences (Title 1, 9). Furthermore, it grants autonomy to the Two Areas, South Kordofan and Blue Nile, (Title 3, Chapter 3, 8).

On the cultural matters, diversity is considered as a richness for Sudan and the peace agreement acknowledges recognition and respect to all identities derived from ethnic, religious and cultural diversity of Sudan. In this regard, it agrees that all languages in the country should be equally respected and developed (Title 1, 1.11 & 1.25). Besides, it agrees protecting religious diversity with establishing a National Commission for Religious Freedoms and to integrate societal culture in the way respecting human dignity and equality and combat against any kind of discrimination and racism (Title 1, 14.3 & 18).

The Darfur Track

From the political point of view, it is possible to say that integration of Darfur into Sudan began in the 19th century with the Ottoman-Egyptian military annexations. Independent sultanate of Darfur existed from 16th century till 19th century ended and Darfur territory joined into Sudanese land. This turning point marked beginning of some communalities for Khartoum and Darfur. During the Mahdi era and later in the colonial era people of Darfur remained within Sudan borders. However, the economic and politic marginalization of Darfur became a serious problem after the independence and it remained unsolved until today.

The Darfur region of Sudan looks quite disintegrated to Khartoum because of its political and economic marginalization. However, ironically, the region is strongly integrated to Sudan in terms of its cultural communalities. Although it has ethnic and linguistic heterogeneity, Darfur is usually known with its strong Islamic identity and Arabic is also widely spoken language in the region as lingua franca along with other languages. As stated by Flint & de Waal (2009: 9) all the people in Darfur region are Muslim and the majority of them follow either Tijaniyya Sufi sect or the Ansar of the Mahdi.

Lack of development in Darfur reflecting bad road conditions, transportation tools and infrastructure of big cities such as al-Fashir, Nyala and al-Genina shows the big economical gap between Sudan's center and this west periphery. Armed conflict and insecurity challenges also brought more marginalization for the people in Darfur. AfDB field report (2018, 5) on poverty in Sudan claims that 65% of West and Central Darfur people and 50% of East and South Darfur people and 42% of North Darfur people live in poverty line. Some development projects implemented by Khartoum after the Doha Process became useless due to lack of trust between government authorities and local people. During various field trips to Darfur, I have seen some deserted empty new buildings and water wells sabotaged by residents. In some cases, Arabic alphabet and Sudanese flag on the name plates were all erased or sprayed.

Darfur region has been in conflict since 90s, however, at the mid of 2000s the region got global attention due to major humanitarian catastrophe. Besides deteriorating environmental conditions causing tribal disputes in the region which has historical roots, the narratives of the conflict generally leaned on marginalization of non-Arab ethnic groups in Darfur. Ethnic groups such as Fur, Zaghawa and Masalit usually appeared on the front-line confronting state security apparatus in the region. For that, hypothesis explaining the conflict dynamics in the region often referred racism, exploitation and exclusion as the root causes for conflicts in Darfur.

Khartoum's state security policy is usually blamed favoring the Arabs in the region and arming them against the non-Arab residents of Darfur. Serious accusations including rape, forced displacement and ethnic cleansing committed by Arab Janjaweed militias resulted a lawsuit at the International Criminal Court (ICC). Certain names from previous regime including former President of Sudan Omar al-Bashir were found guilty for the death of more than 300 thousand people and millions of displacements. Peace initiatives so far mediated by Nigeria and Qatar in 2006 and 2011 were not able to provide lasting peace for Darfur.

Several armed rebel groups have been present in Darfur for two decades. And always another brand-new fraction emerge from the splitting of old ones. Sudanese Justice and Equality Movement (JEM), SLM-Mini Minawi, Sudanese Liberation Forces Alliance and SLM-Transitional Council are amongst the signatories of the Darfur Track while SLM al-Nur fraction preferred staying away since presence of military elements in the transitional body. SLM leader Abdelwahid al-Nur declared willingness to sign a peace with a totally civilian body (al-Ali, 2021: 12).

The Darfur Track (Title 2, Chapter 1-8) bounded by the Juba Peace Agreement guarantees participation of all Darfur people at all government institutions and civic services on the basis of equitable power-sharing principle and to re-store regional-federal system for Darfur. To improve education sector and to fill the gaps, the Darfur Track provides allocation of fund for education institutions in the region and exemption of tuition fee for 10 years for all men and women studying public universities in and outside Darfur on the basis of positive discrimination. Along with funding new development projects for Darfur, it

also allocates reconstructing schools, hospitals, health centers, water sources and other institutions that have been destroyed by the conflicts. Providing access to drinking water and access to electricity for residents, building reservoirs and dams for agricultural activities, rehabilitate transportation network, to establish a new development bank for Darfur, investing in mining and creation job for Darfur people are also amongst the priorities of the Darfur Track. Additionally, it seems that one of the important provision taken place in the Darfur Track is to establish a peace fund called the Darfur Peace Support and Sustainable Development Fund with the budget 750 million dollars yearly for the next 10 years.

One of the main priorities attached to the track is supporting social solidarity and co-existence in Darfur throughout truth and reconciliation process. The objective of the process to address real root causes of the conflicts in Darfur and eradicate tribal polarization in the region, investing human rights violations and bring apologies to victims and forgiveness for the criminals via Truth and Reconciliation Committee (TRC) composed of 11 members. Moreover, the track pledges full cooperation with International Criminal Court (ICC) regarding the people for whom arrest warrants have been issued and give free travel and investigation opportunities for ICC prosecutors.

The Darfur Track provides honoring war victims by establishing public memorial projects throughout public ceremonies, museums, documentation centers and monuments and to give right to all victims to seek compensation for their losses and sufferings. In this regard establishing the Compensation and Reparation Fund is also agreed. The agreement provides right to return for the IDPs and refugees who left their homes and lands during the conflicts. For monitoring the returns, IDP and Refugees Commission is to be established as a new mechanism.

The Two Areas Track (South Kordofan/Nuba Mountains and Blue Nile)

Political and economic disintegration of the two areas (South Kordofan and Blue Nile) do not differ from the condition of Darfur, however, communal division between Khartoum and the two areas is deeper since people in Blue Nile and South Kordofan practice traditional African beliefs along with Christianity and Islam. Therefore, cultural diversity in the two areas is more complex for Muslim-majority Sudan.

In the mid-90s, Jihad along with Dawa movement targeting South Kordofan, Nuba Mountains, Kadugli and Blue Nile was state policy to suppress the rebellion came to in effect after SPLM/A's expansion strategy towards the north (de Waal & Salam, 2004). However, current conflicts in South Kordofan and Blue Nile emerged in 2011 under the shadow of South Sudanese independence referendum and since then they have been defined as "the new south question" of Sudan. Rebels known to be affiliated of SPLM/A have emerged under the name Sudan People's Liberation Movement/Army-North (SPLM/A-N) and later in 2017 they separated as two fractions: Malik Agar and al-Hilu. Similar to South Sudan and Darfur cases, escalated armed conflicts in South Kordofan and Blue Nile between Sudan security forces and SPLM/A-N fractions has paved the way for displacement for millions of people and many casualties by creating a huge humanitarian disaster in the southern parts.

SPLM/A-N fractions generally utilize ethnic and religious identities of the region and oppose Khartoum. In addition, they typically follow the footsteps and discourses of SPLM/A in order to obtain legitimacy from the public. In 2011, SPLM/A-N and Darfuri rebel groups JEM, SLM-Minawi and SLM-al Nur entered into a strategic partnership in order to unite against Omar al-Bashir regime. Sudanese Revolutionary Front (SRF), an umbrella body for the armed rebels, came out from the alliance. SRF rebel

forces has been actively operational in Blue Nile, North Darfur, North Kordofan, South Darfur, South Kordofan and West Darfur.

The Two Areas Track (Title 3, Chapter 1-4) bounded with the Juba peace deal was signed by SPLM/A-N SRF fraction while SPLM/A-N al-Hilu fraction preferred making a separate deal with Khartoum in Ethiopia's capital Addis Ababa. The agreement refers the Two Areas: Blue Nile state and South Kordofan/Nuba Mountains State but according to the explanation taken place in the Agreement two areas also include West Kordofan until it will be clear that whether South and West Kordofan regions merge as a one or stay separated.

Importantly, the Two Areas Track promulgates autonomy for the two states. It seems very crucial because the status of autonomy give rights of legislation for state/regional constitution. Legally, this article refers to 1973 Constitution and its amendment in 1974. The national government in Khartoum will assume power on executive and legislative affairs on the national affairs such as defense, security, foreign affairs, nationality, citizenship, national flag, anthem, economic planning, aviation, and postal services. And 60% of regional government's budget will be provided by the national government for a period of 10 years.

For economic recovery and eradicate economic marginality of the southern states, the agreement promises reconstruction of the region's economic activities via agricultural and industrial projects although these projects were not explained in details. Eliminate poverty in the region and improving infrastructure by connecting rural and urban centers are also agreed by the parties. Building irrigation schemes thanks to dams and reservoirs, providing access to electricity, eradicate environmental damage, rehabilitate hospitals and health care centers in the region and training health personnel are amongst the other provisions taken place in the agreement.

The agreement supports a new education policy caring ethnic, religious and cultural diversity of the region. Rehabilitation of school buildings and establishing new education institutions and vocational training centers in the region are amongst the priorities. Besides, promoting development of local media institution broadcasting/printing in local languages, to establish and rehabilitate institutes teaching local languages, culture and folklore are all pledged new policies embedded in the agreement. The agreement give the two areas people right to re-write Sudan history by recognizing different contributors and to name facilities and institutions in order to promote region's historic heritage in a way that promotes national unity and eradicate bad effects of discrimination and racism, including the era of slave trade.

Similar to the Darfur Track, the Two Areas Track also bring below mentioned new mechanism in order to manage effective monitoring and implementation processes: Commission for the voluntary return of IDPs and Refugees, Land Commission, Transitional Justice and Reconciliation Commission, The National Commission for Religious Freedoms, The Commission for the Development of the Nomad, Herders, and Farmers Sector, The Ministry of Peace and Human Rights, The Development and Reconstruction Fund.

5. Conclusion

As indicated in related literature by Anthony Birch (2003), integration of a nation combines three important layers: political field, economic field and society level. In this vein, it seems that the Juba peace deal also pledges new adjustments in all these 3 layers. By introducing new institutions and mechanisms, it aims to unite Sudan and provide peaceful co-existence nationally. In this regard, political integration of

armed groups into political process, economic integration of the regions via development projects and social integration of neglected cultural communities on the basis of recognition and respect are important steps to support Sudan's national integration.

The Juba Peace Agreement is presenting a fresh hope to integrate in peaceful and harmonious way Sudan's center and peripheral regions as one entity. For the sake of unity, the agreement is promising reconstruct Sudan with new national and regional adjustments. However, the Juba Peace Agreement compiling the agreement on national issues, the Darfur Track, the Two Areas Track, the Eastern Sudan Track, the Northern Track, the Central Track and the Third Front-Tamazuj is a complex strategic text pledging to shape Sudan as a federal, secular and democratic state. As stated by Zaid al-Ali (2021: 9) the agreement has a very complex nature and one may discover more about it after reading and rereading. This is also relevant for signatories as well.

According to Dame Rosalind Marsden's (2020) analysis from Chatham House, the agreement addressing fundamental problems of the country is a major first step creating a "New Sudan" based on peace, equal citizenship and social justice if it is implemented properly. However, this does not mean that there are not any limitations and challenges ahead of the peace process. Although it sounds idealistic, implementation seems key for its success. When we consider 1972 and 2005 peace deals of Sudan, it is understood that peace periods in Sudan is short. Like a vicious circle, Sudan arrives same crossroads again and again.

The clearest thing about the agreement is that implementation of it requires considerable amount of funding. Therefore, success of the Juba Peace Deal is not only depend on political stability of Sudan but also it depends on economic recovery. For instance funding the new mechanisms and rebels integration into the security sector requires important funding. In accordance with Marsden (2020) Sudan needs regional and partners to find the required resources to implement the agreement since cash-strapped government is far beyond to achieve it. Similarly, the Crisis Group (2021) considers international assistance vital in the implementation process and calls the EU, the US, the UK, the United Arab Emirates, Saudi Arabia and the UN agencies to provide Sudan finance and technical support in the implementation process.

To eradicate center-periphery dilemma, the transitional government body should strengthen ties between Khartoum and the regions on the basis of equal power-sharing, wealth-sharing and peaceful co-existence. In the 50s and 60s, Arabism ideology shaped Sudanese state and its nation with causing a devastating civil war. During Nimeiry era, socialist ideology redesigned Sudan by bringing peace and later the Second Civil War. In the 90s Islamist ideology interpreted Sudanese national affairs in the shadow of Islamic state and brought a peace and later Southern secession. Throughout all these experiments, it is understood that uniting Sudan peaceful and integration marginalized war-affected regions peacefully via ideological perspectives have all failed. Therefore, bringing lasting-peace for Sudan is not an easy task. It requires mutual understanding, respect, recognition, sacrifices and joint efforts in solving controversial issues.

In short, the Juba agreement promises constructing a civic nation by utilizing civic approach to complex problems of Sudan. However, presence of military elements in the transitional government body pose important challenges to arrive the target. Here in this conjunction, civic values and strong institutions for implementation processes gains importance. It becomes obvious throughout reviewing the agreement

that democratization, respect to human rights, rule of law, equal civic rights and mutual understanding seem vital concepts for Sudan's peace and unity.

Bibliography

- 1973 The Permanent Constitution of Sudan and Amendment (1975), <https://www.righttononviolence.org/mecf/wp-content/uploads/2012/01/Constitution-Sudan-1973--amendment-1975.pdf> (Access 20.06.2021)
- Abdelhay, A., at al. (2011). The sociolinguistics of Nationalism in the Sudan: the Politicisation of Arabic and the Arabisation of Politics. *Current Issues in Language Planning*, 12(4): 457-501.
- AfDB. (2018). Sudan Poverty Profile. https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/Brief-Sudan_Poverty_Profile_2014-2015_-_Key_Findings.pdf (Access 20.06.2021)
- Ahmad, A.G.M. (2010). Sudan Peace Agreements: Current Challenges and Future Prospects. CMI.
- Al-Ali, Z. (2021). The Juba Agreement for Peace in Sudan. IDEA. Stockholm.
- Anderson, B. (2014). *Hayali Cemaatler* (İ. Savaşır, Trans.; 7. Edition). İstanbul: Metis.
- Beshir, M. O. (1979). Diversity, Regionalism and National Unity, Report No: 54. Uppsala: The Scandinavian Institute of African Studies.
- Birch, A. H. (2003). *Nationalism and National Integration*, (2. Edition). London: Unwin Hyman.
- Bob, A. (1990). Islam, The State and Politics in the Sudan. *Northeast African Studies*, 12(2-3): 201-220.
- Connor, W. (1972). Nation-Building or Nation-Destroying? *World Politics*, 24(3): 319-355.
- De Waal, A. & Abdel Salam, A. H. (2004). Islamism, State Power and Jihad in Sudan. De Waal, A. (Ed.), *Islamism and Its Enemies in the Horn of Africa*, Addis Ababa: Shama Books, (71-112).
- Deng, F. (1995). *War of Visions: Conflict of Identities in the Sudan*. Washington: Brookings.
- Dieckhoff, A. (2010). Siyasal Milliyetçiliğe Karşı Kültürel Milliyetçilik mi? Dieckhoff, A. & Jaffrelot, C. (Ed.), *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek, Kuramlar ve Uygulamalar* (D. Çetinkasap, Trans.), İstanbul: İletişim, (83-102).
- Flint, J. & de Waal, A. (2009). *Darfur A New History of a Long War*. London: Zed Books.
- Gellner, E. (2013). *Uluslar ve Ulusçuluk* (B. Ersanlı & G. G. Özdoğan, Trans.; 3. Edition). İstanbul: Hil Yayın.
- Hamid, M. B. (1986). Devolution and National Integration in the Sudan. Abd Al-Rahim, M., vd. (Ed.), *Sudan since Independence: Studies of the Political Development since 1956*, Aldershot Hans: Gower.
- Hayes, J. H. C. (2010). *Milliyetçilik: Bir Din* (M. Çiftkaya, Trans.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Juba Agreement for Peace in Sudan between the Transitional Government of Sudan and The Parties to Peace Process (Official English Version), <https://constitutionnet.org/sites/default/files/2021-03/Juba%20Agreement%20for%20Peace%20in%20Sudan%20-%20Official%20ENGLISH.PDF> (Access 21.06.2021)
- Kalifa, M. A. (2003). *Ten Years of Peace Making in Sudan 1989-1999* (G. G. A. El-Julla & K. Y. Abduljabbar, Trans.). Khartoum: COFPA.

- Kohn, H. (1982). *Nationalism, Its Meaning and History*, (Expanded Edition). Robert E. Krieger: Malabar.
- Lesch, A. M. (1998). *Sudan: Contested National Identities*. Indianapolis: Indiana University Press.
- Mamdani, M. (2011). *Nation-Building and State Fracture in Sudan*. Moyo, S. & Yeros, P. (Ed.), *Reclaiming the Nation The Return of the National Question in Africa, Asia and Latin America*, New York: Pluto Press, (54-77).
- Marsden, D.R. (2020). *Is the Juba Peace Agreement a Turning Point for Sudan?*. Chatham House. <https://www.chathamhouse.org/2020/09/juba-peace-agreement-turning-point-sudan> (Access 25.06.2021)
- Mohamed, S. Y. (2007). *The Turkish Impact on the Changes of the Sudanese Socio-Cultural Life and Development*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, (489-509). <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/MOHAMMED-Suleiman-Yahia-THE-TURKISH-IMPACT-ON-THE-CHANGES-OF-THE-SUDANESE-SOCIO-CULTURAL-LIFE-AND-DEVELOPMENT.pdf> (Access 23.06.2021)
- Özkırmlı, U. (2016). *Milliyetçilik Kuramları*, (6. Edition). Ankara: Doğu Batı.
- Ronen, D. (1976). *Alternative Patterns of Integration in African States*. *The Journal of Modern African Studies*, 14(4): 577-596.
- Sudan Constitution of 2005, https://www.constituteproject.org/constitution/Sudan_2005.pdf (Access 15.06.2021)
- The Comprehensive Peace Agreement, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/SD_060000_The%20Comprehensive%20Peace%20Agreement.pdf (Access 15.06.2021)
- The Crisis Group. (2021). *The Rebels Come to Khartoum: How to Implement Sudan's New Peace Deal*. <https://www.crisisgroup.org/africa/horn-africa/sudan/b168-rebels-come-khartoum-how-implement-sudans-new-peace-agreement> (Access 26.06.2021)
- Weiner, M. (1965). *Political Integration and Political Development*. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 358: 52-64.

KÜRESELLEŞME ÇAĞINDA GÜNEY AFRIKA’NIN UBUNTU RUHU

SOUTH AFRICA’S UBUNTU SPIRIT IN THE AGE OF GLOBALISATION

Yıl 1, Sayı 2, ss.69-79.

Year 1, Issue 2, pp.69-79.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 20.05.2021

Submitted: 20.05.2021

Kabul Tarihi: 30.07.2021

Accepted: 30.07.2021

Atıf Bilgisi / Reference Information

Karadağ, E. (2021). Küreselleşme Çağında Güney Afrika’nın Ubuntu Ruhu, *Africana-İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 69-79.

Esmâ KARADAĞ

Doktora Öğrencisi, Cape Town Üniversitesi, Güney Afrika Cumhuriyeti

krdesm001@myuct.ac.za

ORCID ID: 0000-0002-3516-7260

Öz

Güney Afrika Cumhuriyeti ile özdeşleşmiş olan ubuntu ya da botho kavramı eski bir Afrika dünya görüşünü tanımlar. Temelinde sevgi, şefkat, saygı, paylaşma, birliklilik gibi değerleri barındıran ubuntu felsefesi farklı Afrika topluluklarının dillerinde farklı kelimelerle anılır. Yapılan çalışmalara göre kelime olarak ubuntu’nun 19. yüzyılın ikinci yarısı gibi nispeten yakın bir dönemde ilk defa kullanıldığını gösterse de, kelimenin sözlü kullanımının çok daha eskilere dayandığı tahmin edilir. Kavramsal olarak farklı dönemlerde farklı anlamlarda kullanıldığı düşünülen ubuntu kelimesi, günümüzde bazı kişilerce insanın ahlaki özelliklerini tanımlarken bu tanımdan yaklaşık bir asır sonra ortaya çıkan diğer bir tanıma ise toplumun birbirine bağlılığını ifade eder. Bu yönüyle kavram günümüzde, bir Nguni atasözü olan umuntu ngumuntu ngabantu, yani “kişi diğer kişiler aracılığıyla bir kişidir” prensibiyle iç içe geçmiştir. Ubuntu, Afrika’yı dünyaya tanımlama ve kıtayı dünyaya kendi öz değerleriyle anlatarak hiçbir dış baskı altında kalmadan oluşmuş olabilecek, yani doğal bir Afrika algısına ulaşabileme girişiminin bir parçasıdır. Diğer taraftan Afrikalıların yeni bir dünya vizyonu oluşturma girişiminde önemli bir araç olarak görülür. Bu yönüyle, Afrikalı bakış açısının temele aldığı ubuntu felsefesinin siyasi, sosyal ve eğitim gibi alanlarda kullanılması akademik çevrelerce oldukça tartışılmaktadır. Güney Afrika’nın iç ve dış siyasetini belirleyen temel yapı taşlarından biri olması yönüyle ubuntu ve önerdiği kardeşlik, sevgi ve şefkat gibi değerler, yeni ulus inşası hedefleri ve ülkedeki artan yabancı düşmanlığının önüne geçmek için uygulanmaya çalışılmaktadır. Öğretileri itibarıyla ubuntu felsefesinin ve diğer Afrika kültürlerindeki varyasyonlarının başta Afrika kıtası olmak üzere dünya barışına katkı sunacağı savunulur. Bunun yanında, Afrika kıtasının sosyo-ekonomik birleşmesini ifade eden Pan-Afrikanizm idealinin gerçekleştirilmesi için ubuntu’yu referans alan noktadan hareket edilebileceği iddia edilir.

Anahtar Kelimeler: Ubuntu, Botho, Afrika Merkezli Bakış Açısı, Komünalizm, Pan-Afrikanizm, Zenofobi, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (HUK), Afrika Çalışmaları

Abstract

The concept of ubuntu or botho, which is commonly used in South Africa, defines an ancient African worldview. The philosophy of ubuntu, which includes values such as love, affection, respect, sharing, and togetherness, is mentioned with different words in the languages of different African communities. Although studies show that the word ‘ubuntu’ was first

used for the first time in a relatively recent period, the second half of the 19th century, the philosophy is estimated to be much older. Conceptually, the word ubuntu, which is thought to possess different meanings in different periods, defines the moral characteristics of human beings. Another definition that emerged about a century after this, expresses the interdependence of society. In this respect, the concept is now intertwined with the principle of umuntu ngumuntu ngabantu, which is a Nguni proverb; “a person is a person through other persons”. Ubuntu is part of an attempt to define Africa to the world and to reach a natural perception of Africa, which could have been formed without any external pressure by explaining the continent to the world through its own values. On the other hand, it is regarded as an important tool to create a new world vision for Africans. In this respect, the use of ubuntu philosophy, which is based on an Afrocentric perspective, in areas such as politics, education, and greater society is highly debated by academic circles. As it is one of the basic building blocks of South Africa’s domestic and foreign policy, ubuntu and its values such as brotherhood, love, and affection are applied in an attempt for new nation-building goals and to prevent the increasing xenophobia in the country. It is argued that ubuntu philosophy and its variations in other African cultures in terms of its teachings will contribute to world peace, especially in the African continent. In addition, it is maintained that, by realising the Pan-Africanist ideal as socio-economic unification of the African continent, ubuntu could be taken as a reference point.

Keywords: Ubuntu, Botho, Afrocentrism, Communalism, Pan-Africanism, Xenophobia, Truth and Reconciliation Commission (TRC), African Studies

Structured Abstract

Defined as a moral theory in the South African context, ubuntu (or botho in Sotho languages) is an ancient African worldview and a progressive humanist philosophy. Ubuntu embraces everything based on humanity, sharing, respect, compassion, and associated values. It promotes human rights, social justice, love, empathy, and forgiveness. Ubuntu personality is a reference to the ideal person outlined in old ubuntu values. According to the ubuntu worldview, the ideal person who has the virtues of ubuntu can be defined as a kind, generous, harmonious, friendly, humble, helpful, and happy person.

The concept dates back to the pre-colonial period and is thought to be part of a long oral tradition. The first written use of the word goes back to 1846. Based on the principles of social cohesion, freedom, and self-confidence, ubuntu is found in many African cultures as a concept and is defined as the spiritual foundation of African societies. It is the core of African ontology and symbolises the backbone of African spirituality.

Ubuntu literally means “unifying vision” or “worldview”. The term ubuntu is canonised in the Zulu tradition with the principle of “umuntu ngumuntu ngabantu”, i.e., “a person is a person through other persons”. It is linked to “muntu”. Muntu (or any of its variants) means “person” or “human”. It can be said that ubuntu, an abstract name derived from it, therefore etymologically carries the idea of personality or humanity. The term muntu means “any person” regardless of ethnic origin or race. All people are included in its semantic content. Etymologically and semantically, it clearly refers to “the humanity of any human being”.

With its role in ensuring a happy and quality community life, ubuntu is about developing the social relationship and the spirit of brotherhood and sharing worldwide. It defines human relationships in terms of the universal brotherhood of all people. As a social and human life philosophy, it is, at its core, against all kinds of discrimination. A person who has internalised ubuntu is open and accessible to others, does not feel threatened when others are talented and successful, and has self-confidence that comes from knowing that he belongs to a larger whole. They feel humiliated when others are tortured or oppressed. Similarly, according to the principles of “asuwada” of West Africa, self-alienation (aisuwa) occurs when the common good is neglected. It is argued that by expressing respect and compassion towards others, ubuntu is a contribution to the world development of Africa and this gift can contribute to rebuilding our fragmented world.

The importance of using ubuntu in education has been emphasised by African intellectuals (i.e., Lumumba-Kasongo, 2018). In this context, there is a debate that ubuntu as an “inspiring” ideology can act as a tool through which a new educational model can be rooted. It is noted that it is important to embrace ubuntu if African governments and intelligentsia are to build a society based on social equality, women’s rights, and freedoms. Therefore, ubuntu must be a new utopianism inspired by the past and still intertwined in a disconnected part of African reality in the post-colonial era.

It is suggested that ubuntu is a deep-rooted corrective paradigm for African collective solidarity. According to some African thinkers such as Makgoba (1996), this paradigm is a secret force uniting Africans all over the world. Along with Pan-Africanism, it is argued that ubuntu constitutes the approaches and integrative political ideologies associated with the intended African governmental orders and social values. Both Pan-Africanism and ubuntu contribute to discourses about the unity and development of Africa. In a quest for alternative paradigms, ubuntu is part of the attempt to define Africa to the world and envision a new world for Africans.

Ubuntu has also been used as a call to Africans to stand up for independence from the bondage of white oppression. While South Africa’s discourse of ubuntu emphasises its African identity, considering the many European citizens living in the country, African nationalism does not marginalise whites, it embraces all the people of the world and is against all kinds of racism. The “new ideal of Pan-Africanism” creates an “authoritarian voice” to defend the rights of all people across the world who have been oppressed and discriminated against because of their ethnic origin, belief, gender, or lifestyle preferences. From this point of view, the Pan-African spirit of ubuntu offers a new ground and signal to future generations in the effort of all marginalised and disenfranchised people in the world to achieve salvation.

Ubuntu has been the centre of attention in the political arena during the transition period from white minority rule to black majority rule in South Africa and Zimbabwe (Gade, 2011). With the end of the Apartheid regime, ubuntu, which was systematically suppressed during the colonialist British domination and the Apartheid regime, now features prominently within the national agenda. Ubuntu’s function in “regaining an authentic African identity” plays a pivotal role in modern South African political thought. “Ubuntu diplomacy” has been a fundamental principle framing the politics of democratic South Africa. Ubuntu has also been used as a tool in the quest to re-establish Africa’s dignity.

It is argued that South Africa’s international relations will be built on the basis of ubuntu, multilateralism, and creating a Pan-African unity between the countries of the Global South (Edozie, 2017). “Ubuntu Diplomacy” supports active participation in global affairs while assisting the continent’s socio-economic and political development by building African unity. Edozie (2017) further claims that the South African government will use ubuntu-based practices at all levels of the state and society.

One of the basic philosophies of the Truth and Reconciliation Commission (TRC), established in the post-1994 period, was ubuntu, used to frame the settling of various of the painful memories of the past and to start the healing process of the society. Archbishop Desmond Tutu sought ways to rebuild a divided South African society and put forward the idea of returning to ideas embedded in people’s beliefs. The concept of ubuntu, together with the discourse of the Rainbow Nation, are considered discourses that can unite racial, ethnic, and cultural groups. These groups were separated from each other with sharp boundaries during the Apartheid edifice. According to ubuntu philosophy, the racist past of the country has been

regarded as a period to be rejected and this philosophy has been taken as a reference in the commitment of the new South Africa to rebuild a social and political future.

It is argued that Africa and especially South Africa should re-examine and use the traditional social and humanitarian life philosophy in the ideal of ubuntu to eliminate xenophobia and restore peace in the continent. In this context, it is clear that social solidarity and Pan-Africanism, which is emphasised by ubuntu, is against any form of racism, promoting these social values to help end xenophobic violence in the country.

In the post-1994 period, ubuntu, which was used to revitalise the social and political ethos in South Africa, has been one of the main policies in determining the domestic and foreign relations of the country. Individualism, selfishness, and competition, which are the outcomes of the modern world, have taken over our corporate and personal values, often resulting in hatred, crisis, conflict, genocide, racial cleansing, and wars. In terms of the values it defends, it is argued that ubuntu and its variations in other African cultures would bring peace to the world.

Giriş

“Afrikalıların ubuntu denen bir şeyi var. İnsan olmanın özü ile ilgili, Afrika’nın dünyaya vereceği hediyein bir parçası...”

— Desmond Tutu

Güney Afrika bağlamında ahlaki bir teori olarak tanımlanan ubuntu (veya Sotho dillerinde botho), insanlık, paylaşım, saygı, şefkat ve bunlarla ilişkili değerlere dayanan her şeyi kapsayan eski bir Afrika dünya görüşü ve ilerici bir hümanist felsefedir (Broodryk, 2002, s. 13; Metz, 2007). İnsan haklarını, sosyal adaleti, sevgiyi, empatiyi ve affetmeyi teşvik eder. Ubuntu kişiliği ise eski ubuntu değerlerinde ortaya konan ideal insana bir referanstır. Ubuntu dünya görüşüne göre, ubuntu’nun tüm bu erdemlerine sahip olan ideal insan, nazik, cömert, uyum içinde yaşayan, arkadaş canlısı, mütevazı, yardımsever, alçakgönüllü ve mutlu bir insan olarak tanımlanabilir (Okoro, 2015, s. 2).

Sömürge öncesi döneme uzanan kavramın, uzun bir sözlü geleneğin parçası olduğu düşünülür. Kelimenin ilk yazılı kullanımı 1846’ya kadar uzanır (Breda, 2019, s. 439; Gade, 2011, s. 303). Ubuntu terimi, Zulu, Xhosa, Swati ve Ndebele’yi içeren “Nguni dil ailesi” veya Güney Afrika Bantu dilleri ile sınırlı değildir. Aksine terim, Nijerya-Kamerun sınırından Afrika kıtasının güney ucuna kadar uzanan tüm Bantu dilleri yelpazesinde ortaktır (Mojolo, 2019, s. 22–3).

Sosyal uyum, özgürlük ve kendine güven prensiplerine dayanan ubuntu, konsept olarak birçok Afrika kültüründe bulunur ve Afrika toplumlarının manevi temeli olarak tanımlanır. Desmond Tutu’ya göre ubuntu, Afrika ontolojisinin çekirdeğidir ve aynı zamanda Afrika maneviyatının bel kemiğini sembolize eder (Okoro, 2015, s. 7). Bu bağlayıcı felsefe, farklı topluluklarda farklı isimler alır, ancak temel öğretisi her yerde aynıdır. Doğu Nijerya’daki Igbo halkı arasında, “ibuanyindanda”, Doğu Afrika halkı arasında “ujamaa”, Batı Afrika’da ise “asuwada” ile anılır (Okoro, 2015, s. 2; Akiwowo, 1986). Güney Afrika’da ubuntu ile anılan terim, Kenneth Kaunda’nın (1966) “Afrika hümanizmi” ve Julius Nyerere’nin (1968) “Afrika sosyalizmi” fikirlerine oldukça benzer (Lumumba-Kasongo, 2018, s. 43).

Ubuntu kelime olarak “birleştirici vizyon” veya “dünya görüşü” anlamına gelir. Ubuntu terimi Zulu geleneğinde, “umuntu ngumuntu ngabantu” yani “kişi diğer kişiler aracılığıyla bir kişidir” prensibiyle

kurumsallaştırılmıştır (Tutu, 1999, s. 34–5). Bugün çoğu yazar, ubuntu’yu bir insan niteliği, Afrika hümanizmi, bir felsefe, bir etik veya bir dünya görüşü olarak görüp görmediklerine bakılmaksızın, ubuntu’yu tanımlarken bu atasözüne atıfta bulunmaktadır (Gade, 2011, s. 302).

Ubuntu’nun değerler sistemi, “benim, çünkü biziz; biziz, çünkü benim” (I am because we are, and since we are, therefore I am) öğretisidir (Mbiti, 1969, s. 141). Bu açıdan ubuntu kavramı, Latince “*unus pro omnibus, omnes pro uno*” ve Fransızca’daki “*un pour tous, tous pour un*” (Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için) sloganlarına oldukça benzer. Bu bağlamda ubuntu, Afrika’nın topluluk yaşamı felsefesini tanımlar. Birbirine bağlılığı teşvik eden, aile odaklı bir felsefedir ve belirli bir topluluk içindeki kişinin bireyselliğinden ziyade toplumsal bütünlük fikrine dayanır. Bir kişinin tek başına hareket ederken bir bütünden daha az olduğunu vurgular.

Ubuntu, kolektif benliği savunmayı telkin ederken kendi öz varlığını da göz ardı etmemeyi öğütler (Lumumba-Kasongo, 2018, s. 44; Venter, 2004, s. 154). “Komünalizm”, ubuntu felsefesinin temel yapı taşlarından, çünkü bir birey toplumun ayrılmaz bir parçasıdır ve bir insan yalnızca komün olarak var olabilir. Bu felsefede bireycilik inkâr edilmez, ancak öncelenen şey, toplumun bireyden önce geldiği fikridir (Teffo, 1996, s. 103).

Ubuntu terimi “muntu” ile bağlantılıdır. Muntu (veya varyantlarından herhangi biri) “kişi” veya “insan” anlamına gelir. Ondan türetilen soyut bir isim olan ubuntu’nun bu nedenle etimolojik olarak kişilik veya insanlık fikrini taşıdığı söylenebilir. Muntu terimi, etnik köken veya ırktan bağımsız olarak “herhangi bir kişi” anlamına gelir. Tüm insanlar onun anlamsal içeriğine dahildir. Bazı yorumcular ubuntu terimini bir Bantu topluluğunun veya topluluklarının kişiliğiyle veya insanlığıyla sınırlandırır; ancak Mojolo, (2019, s. 23) ubuntu teriminin kapsayıcı olduğunu ve tüm insanlığı içerdiğini savunur. Etimolojik ve anlamsal olarak açıkça “herhangi bir insanın insanlığına” atıfta bulunur (Mojolo, 2019, s. 23).

Mutlu ve kaliteli bir toplum yaşamını temin etmedeki rolüyle ubuntu, toplumsal ilişkiyi dünya çapında kardeşlik ve paylaşım ruhu geliştirmekle ilgilidir (Okoro, 2015, s. 2–3). İnsan ilişkilerini tüm insanların evrensel kardeşliği açısından tanımlar. Sosyal ve insani yaşam felsefesi olarak özünde her türlü ayrımcılığa karşıdır (Okoro ve Nkama, 2018, s. 115). “Gerçek bir Afrikalı hümanist / sosyalist, bir insan sınıfını kardeşleri ve diğer sınıfı düşman olarak görmez. Kardeşleri olmayanların imhası için kardeşleriyle ittifak kurmaz, daha çok tüm insanları geniş bir ailenin üyeleri olarak görür” (Okoro, 2015, s. 4). Ubuntu’yu içselleştirmiş bir kişi, başkalarına karşı açık ve ulaşılabilir, başkaları yetenekli ve iyi olduğunda kendisini tehdit altında hissetmez, kendisinin daha büyük bir bütüne ait olduğunu bilmesinden kaynaklanan bir özgüveni vardır. Diğerleri işkence veya baskı gördüğünde kendisini aşağılanmış hisseder (Tutu, 1999). Benzer şekilde, Batı Afrika’nın “*asuwada*” ilkelerine göre, ortak yarar ihmal edildiğinde kendine yabancılaşma (*aisuwa*) ortaya çıkar (Akiwowo, 1986, p. 343). Tutu’ya göre başkalarına karşı bir saygı ve şefkat ifade eden ubuntu, Afrika’nın dünya gelişimine bir katkısıdır ve bu hediye, parçalanmış dünyamızı yeniden inşa etmeye katkı sağlayabilir (Okoro, 2015, s. 7).

Ubuntu’nun ontolojik öğretisi olan kişilerin birbirine bağımlılığının, Afrikalıların gelişmeleri için gerekli olduğu savunulur, çünkü bu bağımlılığın özü benmerkezciliğe dayanmaz. Ubuntu’nun bağımlılığının doğası, bölünmeyi getiren Batı tipi bireyselleşmeyle çelişen, “kültürel ve sosyal uyum” veya “sosyal dayanışma” değerlerine katkıda bulunur (Lumumba-Kasongo, 2018, s. 41). Bu bakımdan ubuntu terimi, Avrupalılaşılmaya ve dünyanın tek bir doğrusal konumdan tabi kılınmasına bağlanan sözde

uygarlaştırma misyonunun değerlerine ve politikalarına dayanan insanlığın evrenselciliğine atıfta bulunan genelleştirilmiş bir kavram değildir.

Modernizm ve küreselleşmenin, geleneksel Afrika öğretilerini ve Afrikalıların bugünkü yaşam biçimlerini etkilediği doğrudur; ancak Afrika temel değerleri, Afrika toplumlarında hâlâ geçerlidir ve Afrika kültürünün uygulamaları birçok yerde yaşamaktadır (Yenga, 2015). Dolayısıyla ubuntu Afrika toplumunda hâlâ çok önemli bir rol oynamaktadır ve ailelerin temel kültürel güçlerinden biri olarak kabul edilir. Bunun yanında ubuntu felsefesinin günümüzde, toplumun yaşanan felaketlere karşı tepkilerini şekillendirebildiği ile ilgili çalışmalar da mevcuttur (Breda, 2019, s. 439–40).

Afrika kökenli Güney Afrika halkı arasında ubuntu'nun günümüzdeki anlamı üzerine bilinen tek deneysel çalışmada (50'den fazla kişiden oluşan bir örnekleme), Gade (2012) iki farklı anlam kümesi bulmuştur. Ubuntu'nun ifade ettiği ilk anlam, cömertlik, empati, affetme ve düşünceli olma gibi bir kişinin ahlaki niteliklerine işaret eder. Bazıları ubuntu'ya tanrısal varlığın görünüşü olarak atıfta bulunur ve bu kişiyi kötü davranıştan iyiye doğru yönlendirir. İkincisi, ubuntu, insanlar arasında bir dünya görüşü veya felsefe biçiminde bir birbirine bağlılık örneğinin ifade eder. Gade (2012) yazılı belgelerden, bu ikinci ubuntu yapısının ilkinden yaklaşık bir asır sonra ortaya çıktığını ve Nguni atasözü umuntu ngumuntu ngabantu'nun 1993'te ilk kez ubuntu'yu tanımlamak için yazılı olarak kullanıldığını belirtir (Breda, 2019, s. 440).

Ubuntu felsefesinin eğitimde kullanılmasının önemi Afrikalı düşünürlerce vurgulanmıştır. Örneğin ders kitapları makul vatandaş yetiştirme noktasında çok önemli tahakküm etme araçlarıdır. Bu bağlamda, “ilham verici” bir ideoloji olarak ubuntu'nun, herkes için yeni bir eğitim modelinin kök salabileceği bir araç olarak hareket edebileceği noktasında günümüzde ciddi tartışmalar mevcuttur. Lumumba-Kasongo'ya göre (2018, s. 51–2), toplumsal eşitliğe, kadın haklarına ve özgürlüklerine dayalı bir toplum inşa etme inancımız varsa, “ütopyacılık” hâlâ gereklidir. Bu nedenle, ubuntu, geçmişten esinlenen ve sömürge sonrası dönemde Afrika gerçekliğinin bağlantısız bir bölümünde hâlâ iç içe geçmiş yeni bir ütopyacılık olmalıdır. Desmond Tutu ise ubuntu ilkelerinin tüm seviyelerde eğitim müfredatına aşılması ve barış eğitimcilerinin, ubuntu idealini eğitim müfredatının bir parçası yapmaları gerektiğini savunur (Okoro, 2015, s. 7).

Öte yandan ubuntu'nun ahlaki açıdan saygın ilkeleri ve değerleri olsa bile, ubuntu'yu merkeze alan Afrikalı bakış açısının siyasi, ahlaki, epistemolojik ve eğitimsel çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalacağı ve önemli hatalar yapacağı savunulur. Güney Afrika bağlamında, yalnızca insanın karşılıklı bağımlılık ilkesi olan ubuntu'nun uygun bir demokratik model sağladığı ve diğer demokratik modellerin Afrika kültürü ve kimliğine zarar vereceği tezi eleştirilir (örneğin Horsthemke, 2005).

Pan-Afrikanizm ve Ubuntu

Ubuntu'nun, Afrika kolektif dayanışması için köklü bir düzeltici paradigma olduğu önerilir (Lumumba-Kasongo, 2018, s. 43). Bazı Afrikalı düşünürlere göre bu paradigma, tüm dünyada Afrikalıları birleştiren gizli bir güçtür (Makgoba, 1996, s. 23). Pan-Afrikanizm ile birlikte ubuntu'nun amaçlanan Afrika yönetim düzenleri ve sosyal değerler ile ilişkili yaklaşımlar ve bütünleştirici politik ideolojiler olduğu savunulur. Hem Pan-Afrikanizm hem de ubuntu kavramları, Afrika'nın birliği ve gelişimi hakkındaki söylemlere katkıda bulunur (Lumumba-Kasongo, 2018, s. 36–8). Alternatif paradigmalarda arayışta ubuntu, Afrika'yı dünyaya tanımlama ve Afrikalılar için yeni bir dünya tasavvur etme girişiminin bir parçasıdır (Lumumba-Kasongo, 2018, s. 41).

Pan-Afrikanizm ile birlikte ubuntu'nun tüm insanları kucakladığı söyleminden hareketle, Güney Afrika'nın iktidar partisi Afrika Ulusal Kongresi'nin (ANC), yalnızca Güney Afrikalılar için değil, Afrika kıtasındaki tüm insanların özgürlüğü için var olduğu vurgulanır (History MTT, 2018, s. 48). Bu bağlamda parti, Apartheid'a karşı verdiği mücadele sırasında kolonyal dönem öncesine işaret eden "Mayibuye i Union of South Africa" (Güney Afrika, geri dön!) sloganı yerine kıta olarak Afrika'nın kurtuluşuna vurgu yapan "Mayibuye i Africa" (Afrika, geri dön!) sloganını kullanmıştır. Ayrıca partinin ismi, 1923 yılında "Güney Afrika Ulusal Yerli Kongresi" (South African Native National Congress) gibi dar bir ifadeden "Afrika Ulusal Kongresi" (African National Congress) ismine dönüştürülmüştür.

Apartheid sonrası Güney Afrika hükümeti, 2011'de yayınlanan "Daha İyi Bir Dünya Oluşturmak: Ubuntu'nun Güney Afrika Dış Politikası Üzerine Beyaz Kitap Diplomasisi" isimli raporla ubuntu ilkelerini dünyaya duyurmuştur. Rapor, Güney Afrika'nın, kendisini Afrika kıtasının ayrılmaz bir parçası olarak kabul ettiğini ve bu nedenle ulusal çıkarlarının özünde Afrika'nın istikrarı, birliği ve refahıyla bağlantılı olduğunu açıklar (Edozie, 2017, s. 74).

Ubuntu, Afrikalılara beyaz baskının esaretinden bağımsızlık için ayağa kalkma çağrısı olarak da kullanılmıştır. Güney Afrika'nın ubuntu söylemi, Afrika kimliğini öne çıkarırken (ülkede yaşayan birçok Avrupa kökenli vatandaşı da hesaba katarak) Afrika milliyetçiliğinin aslında beyazları ötekileştirmedeğini, tüm dünya insanlarını kucakladığını ve her türlü ırkçılığa karşı olduğunu vurgular. Bu bakış açısı, "Pan-Afrikanizmin yeni ideali" olarak adlandırılmıştır (Eze, 2013, s. 671). Bu anlayışa göre, modern Pan-Afrikanizm anlayışında siyahlar beyazları, beyazlar da siyahları boyunduruk altına almaz. Bunun yerine, tüm dünyada etnik kökeni, inancı, cinsiyeti veya yaşam tarzı tercihleri nedeniyle ezilmiş ve ayrımcılığa uğramış tüm insanların haklarını savunmak için "otoriter bir ses" yaratır. Bugün, tasavvur edilen Pan-Afrikanizm, ırk bilincine indirgenmemiş; ancak "insan tecrübesinin paylaşılan evrenselliği" üzerine hem tarihsel hem de metafizik bir yaklaşımı kapsar. Bu bakış açısına göre Ubuntu'nun Pan-Afrika ruhu, dünyadaki tüm marjinalleştirilmiş ve kötü muamele gören insanların kurtuluşa ulaşma çabasında gelecek nesillere yeni bir zemin ve işaret sunar.

Siyasi Bir Araç Olarak Ubuntu

Ubuntu, Güney Afrika ve Zimbabve'de beyaz azınlık yönetiminden siyah çoğunluk yönetimine geçiş döneminde siyasi alanda ilgi odağı olmuştur (Gade, 2011, s. 302). Sömürgeci İngiliz hakimiyeti ve akabinde ırk ayrımına dayanan Apartheid rejimi dönemlerinde sistematik olarak baskılanan ubuntu anlayışının, Apartheid rejiminin son bulmasıyla birlikte, başta eğitim olmak üzere birçok alanda uygulanması tartışmaları gündemde yerini almıştır. "Ubuntu diplomasisi" demokratik Güney Afrika'nın siyasetini çerçeveleyen temel bir prensip olmuştur (Maris, 2020, s. 308; Edozie, 2017). Ubuntu'nun "otantik bir Afrika kimliğini yeniden kazanmadaki" işlevi, modern Güney Afrika siyasi düşüncesinde çok önemli bir rol oynamaktadır (Maris, 2020, s. 308). Ubuntu aynı zamanda, Afrika'nın ezilmiş olan itibarını kazanma arayışında bir araç olarak kullanılmıştır (Gade, 2011, s. 303).

Güney Afrika'nın uluslararası ilişkilerinin ubuntu politikası, ubuntu'nun bir getirisi olan çok taraflılık ve Küresel Güney ülkeleri arasında Pan-Afrika birliği oluşturma zemini üzerine inşa edileceği belirtilir (Edozie, 2017, s. 74). "Ubuntu Diplomasisi," Afrika birliğini inşa ederek kıtanın sosyo-ekonomik ve politik kalkınmasına yardımcı olurken, küresel meselelere de etkin bir katılımı destekler. Güney Afrika hükümetinin devletin ve toplumun tüm katmanlarında ubuntu merkezli uygulamaları kullanacağını tartışır. Sonuç olarak Güney Afrika'nın iktidar partisi olan Afrika Ulusal Kongresi (ANC) hükümeti, Afrika ile bir

iş birliği söz konusu olduğunda kıtanın karşı karşıya olduğu sorunların ele alınmasındaki rolünü vurgulayarak Güney Afrika'nın Afrika Birliği'ndeki temsilini güçlendirmeye çalışır (Edozie, 2017, s. 76).

1994 sonrası dönemde geçmişin acı dolu hatıralarıyla hesaplaşmak ve tüm etnisiteleri kapsayacak şekilde toplumun iyileşme sürecini başlatmak amacıyla kurulan Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun (Truth and Reconciliation Commission) temel felsefelerinden birisi ubuntu olmuştur. Apartheid'a karşı yürüttüğü mücadele sonucu 1984 yılında Nobel Barış Ödülü alan Başpiskopos Desmond Tutu, bölünmüş bir Güney Afrika toplumunu yeniden kurmanın yollarını ararken, doğru kavramı oluşturmak için halkının inançlarına gömülü fikirlerle geri dönülmesi fikrini öne sürmüştür. Yine Tutu'nun fikir babası olduğu ve Nelson Mandela'nın da yeni Güney Afrika'nın oluşumundaki prensiplerinin bel kemiğini oluşturan Gökkuşuğu Milleti (Rainbow Nation) söylemi ile birlikte ubuntu kavramı, Apartheid döneminde birbirinden keskin sınırlarla ayırmaya çalışılmış grupları bir araya toplayabilecek bir söylem olarak ele alınmıştır. Ubuntu felsefesine göre ülkenin ırkçı geçmişi, reddedilmesi gereken bir zaman dilimi olarak addedilmiş ve bu felsefe yeni Güney Afrika'nın sosyal ve politik bir gelecek inşa etme taahhüdünde referans olarak ele alınmıştır (Ogude, 2019, s. 1–2). Venter (2004, s. 159), ubuntu felsefesinin hoşgörüyü benimsemesinden dolayı, çatışma sonrası bir toplum olan Güney Afrika'da politika olarak uygulanması durumunda ülkenin uzlaşma ve ulus inşası arayışlarında başarılı olmasına katkı sağlayacağını söyler.¹

Zenofobiye Engellemede Ubuntu'nun Rolü

“Rasyonel” olarak “kişisel ekonomik çıkarlara” ve “irrasyonel” olarak “grup içi üyeler için insan tercihine” dayanan zenofobi, Güney Afrika'ya göçmen akışıyla birlikte 1994 sonrası dönemden beri sürekli artmaktadır. Güney Afrika bağlamında Afrofobi olarak tanımlanabilecek olan Zenofobinin (Tshaka, 2016), en büyük ölçüde patlak verdiği Mayıs 2008'de yabancılarla karıştırılma talihsizliği yaşayan 21 Güney Afrikalıyla birlikte 41 göçmen, öfkeli kalabalıklar tarafından öldürülmüştür. Ubuntu söylemi, (genel olarak göç her ne kadar daha yüksek ekonomik büyüme oranlarıyla sonuçlansa da) toplumun en alt basamaklarındaki işçilerin kıt ekonomik kaynaklar için birbirleriyle rekabet etmek zorunda kalmaları neticesindeki yabancı düşmanlığını azaltmak için bir araç olarak kullanılmaya çalışılmıştır (Caromba, 2015, s. 295–6).

Demokratik Güney Afrika'nın ikinci başkanı Thabo Mbeki (görev süresi 1999–2008), Mayıs 2008'de Güney Afrika'da yaşanan zenofobik şiddete ilişkin konuşmasında, Güney Afrikalıların dikkatini ubuntu'ya çekmiştir. Mbeki, Güney Afrika toplumuna, yüzyıllar boyunca silah zoruyla dayatılan ırkçılığa rağmen,

¹ Öte yandan şunu da belirtmek gerekir ki, Apartheid mirasını devralan demokratik Güney Afrika, eski ve yeni arasında günümüzde hâlâ devam eden bir savaş yaşamaktadır. Apartheid döneminde dezavantajlı durumda olan guruplara meslek edindirmek amacıyla “Sonuç Odaklı Eğitime” (Outcome Based Education) geçilmiş ve müfredat büyük ölçüde seyreltilmiştir. Bu da tarih eğitiminin içerik odaklı yaklaşımdan çıkmasına ve daha geniş bir sosyal bilimler kategorisine indirgenmesine sebep olmuştur.

Bazı araştırmacılar: “Bu tür bir tarihe sahip olmaktansa hiçbir tarihe sahip olmamak daha iyidir” fikrinden hareketle yeni ders kitaplarının yazılmaması ve dağıtılmamasının hükümetin, beyaz ve beyaz olmayan halk arasındaki gerginliği yatıştırmak ve çatışmayı azaltmak için bilinçli bir çabası olduğunu savunmuştur. (Engelbrecht, 2006, s. 77; Polakow-Suransky, 2002, s. 3–4). Bu yolla geçmişin sorgulanarak yarıların tekrar kanatılmasının önüne geçmek amaçlanmıştır. Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun yeni Güney Afrika'nın “ulus inşası” sürecinde siyasi bir araç olarak şekillendirildiği yaygın olarak kabul edilmektedir (Bam, 2000, s. 5). Bu yüzden Güney Afrika'da Apartheid sonrası tarih eğitimi eleştirel bilincin, bilhassa tarihsel bilincin bastırılmasına yol açmıştır (Bam, 2000, s. 2). Campell (2002) Apartheid'in hemen sonrasında yeniden şekillenen Güney Afrika'nın bu durumunu, “geçmişle yüzleşmek için kamusal bir ritüelden geçen bir toplumun aynı anda sınıflarında tarih eğitimini kaldırdığı paradoksal bir durumunuz vardı” sözleriyle açıklar (Polakow-Suransky, 2002, s. 4).

Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, geçmişi yok sayma pahasına suçunu itiraf edenlerin hiçbir ceza almadan affedildiği için de oldukça eleştirilmektedir. Mamdani (2019), 1996 yılında, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu tarafından oluşturulan bir komiteye kurum içi eleştirmen olarak davet edildiğinde sıyah bir katılımcının anlattığı bir hikayeyi aktarır. “Tom ve John komşuydu. Bir gün Tom, John'un bisikletini çaldı. İki komşu, Tom'un elini John'a uzatıp, ‘uzlaşalım’ dediği güne kadar yıllarca konuşmadılar. John, ‘Peki bisikletim ne olacak?’ diye sordu. Tom ‘Bisiklet olayını unut, artık dost olalım’ dedi”. Hikaye Apartheid'in ülkeye bıraktığı sosyal ve ekonomik mirası en net özetleyen menkıbelerden biridir.

siyah ve beyaz tüm halkının, yabancı ziyaretçileri bir dostluk ve şefkatle karşılamaları gerektiğini söyler. Sömürgecilik ve Apartheid tarafından yaratılan dürtülerin, insan dayanışmasına yönelik kişisel içgüdüyü tahrip etmesine rağmen, Güney Afrika halkının hala, ziyaretçilere su, yiyecek ve sığınak sağlamak için ubuntu'nun uygulamalarına riayet ettiğini ifade eder. Güney Afrika halkına, Tiyo Soga, J.G. Xaba ve Pixley Seme gibi kendi düşünce adamları tarafından tasarlanan Afrika birlik ve dayanışması vizyonunun varisleri olduklarını hatırlatan Mbeki konuşmasında, bugün o Afrikalı entelektüellerin utanç içinde başlarını eğmiş olarak burada toplandıklarını belirtir; çünkü Güney Afrika halkından bazı kişiler, ubuntu'nun değerlerine karşı bir tavır sergileyerek sadece sığınak aramak için ülkemize gelen masum insanları katletmişlerdir. Mbeki, Madagaskar halkının, “evi ısıtan şöminedeki ateş değil, iyi geçinen insanlar” atasözünü hatırlatar (Polity, 2008).

Kimi akademisyenler, esasında zenofobinin Afrika kültürüne yabancı olduğunu ve Afrika'ya girişinin çeşitli koşullardan ilham aldığını savunur. Özellikle, Güney Afrika'daki yabancı düşmanlığı ülkedeki sosyo-politik ve ekonomik koşullara bir tepkidir. Bu nedenle, ubuntu'nun çıkış yeri olan Afrika ve özellikle Güney Afrika'nın kıtadaki yabancı düşmanlığını ortadan kaldırması ve barışı sağlaması için ubuntu idealindeki geleneksel sosyal ve insani yaşam felsefesini yeniden incelemesi ve kullanması gerektiği savunulur (Okoro ve Nkama, 2018, s. 115). Ülke, 2008 sonrasında yeni bir şiddet patlaması henüz görmemiş olsa da ulusal bir kriz oluşturan zenofobik saldırıların istikrarlı bir ritmini yaşamaya devam etmektedir (Caromba, 2015, s. 296). Bu bağlamda, ubuntu ile vurgulanmak istenen toplumsal dayanışma ve Pan-Afrikanizmin özellikle siyah Afrikalıları hedef alan zenofobiye (ya da Afrofobiye) karşı olduğu açıktır. Bu toplumsal değerleri yükseltmek, yabancı Afrikalı düşmanlığını sona erdirerek zenofobik şiddetin bitmesine yardım edebilecektir.

Sonuç

1994 sonrası dönemde Güney Afrika'da toplumsal ve siyasi düzlemde yeniden canlandırılmaya çalışılan ubuntu, ülkenin iç ve dış ilişkilerini belirlemedeki temel politikalarından biri olmuştur. Buna rağmen Güney Afrika Cumhuriyeti dünyada suç oranı en yüksek olan ülkelerden biri durumundadır. Güney Afrika 2020 yılında yapılan bir araştırmaya göre 144 ülke arasında en tehlikeli beşinci ülke konumundadır. Raporda Güney Afrikalıların korku içinde yaşadıkları ve yerel makamlara pek güvenmedikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Örneğin, Güney Afrikalıların yalnızca yüzde 29'u yalnız yürürken kendilerini güvende hissediyorlar. Bunun yanında, istatistiksel olarak Güney Afrika'da günde 55 kişi öldürülüyor. (Gallup, 2020; Writer, 2020).

Bu durum ubuntu felsefesinin ruhu ile son derece çelişiyor gibi görünse de mevcut suç oranları, Güney Afrika toplumunun yüzyıllar boyunca tecrübe ettiği “sistemik ırkçılık” neticesinde günümüzde var olan ekonomik eşitsizlik ve buna bağlı yoksulluğun bir neticesi olduğu söylenebilir. Öyle ki özünde herkesin eşit fırsatlara sahip olduğu ve eşit kaynak paylaşımı olan ubuntu ruhu, Avrupa sömürgeciliğinin benmerkezci felsefesiyle taban tabana zıttır.

Modern dünyanın bir sonucu olan bireycilik, bencillik ve rekabet kurumsal ve kişisel değerlerimizi devralmış ve bu durum zaman zaman nefret, kriz, çatışma, soykırım, ırksal temizlik ve savaşlarla sonuçlanmıştır. Savunduğu değerler açısından ubuntu'nun ve diğer Afrika kültürlerindeki varyasyonlarının tüm dünyaya barış getireceği savunulur.

Kaynakça

- Akiwowo, A. A. (1986). Contributions to the sociology of knowledge from an African oral poetry. *International Sociology*, 1(4), 343–358. <https://doi.org/10.1177/026858098600100401>
- Bam, J. (2000). Negotiating history, truth and reconciliation and globalisation: An analysis of the suppression of historical consciousness in South African schools as case study. *Mots Pluriels*, 13. <https://motspluriels.arts.uwa.edu.au/MP1300jb.html>
- Breda, A. D. (2019). Developing the notion of ubuntu as African theory for social work practice. *Social Work/Maatskaplike Werk*, 55(4), 439–450. <https://doi.org/10.15270/55-4-762>
- Broodryk, J. (2002). Ubuntu: Life lessons from Africa. *Ubuntu School of Philosophy*.
- Caromba, L. (2015) [Review of the Book *Imagined Liberation: Xenophobia, Citizenship and Identity in South Africa, Germany and Canada*, by H. Adam & K. Moodley] *Politikon*, 42(2), 295–298. <https://doi.org/10.1080/02589346.2015.1057676>
- Edozie, R. K. (2017). “Pan” Africa Rising – The cultural political economy of Nigeria’s Afri-Capitalism and South Africa’s ubuntu business. *Palgrave*. <http://dx.doi.org/10.1057/978-1-137-59538-6>
- Engelbrecht, A. (2006). Textbooks in South Africa from Apartheid to post-Apartheid: Ideological change revealed by racial stereotyping. In E. Roberts-Schweitzer (Ed.), *Promoting Social Cohesion through Education, Case Studies and Tools for Using Textbooks and Curricula* (s.71–80). The World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-6465-9>
- Eze, M. O. (2013). Pan Africanism: A brief intellectual history. *History Compass*, 11(9), 663–674. <https://doi.org/10.1111/hic3.12074>
- Gade C. B. N. (2011). The historical development of the written discourses on ubuntu. *South African Journal of Philosophy*, 30(3), 303–329. <https://doi.org/10.4314/sajpem.v30i3.69578>
- Gade, C. B. N. (2012). What is ubuntu? Different interpretations among South Africans of African descent. *South African Journal of Philosophy*, 31(3), 484–503. <https://doi.org/10.1080/02580136.2012.10751789>
- Gallup. (2020). Global law and order. <https://www.gallup.com/analytics/322247/gallup-global-law-and-order-report-2020.aspx>
- Horsthemke, K. (2005). Redress and reconciliation in South African education: The case for a rights-based approach. *Journal of Education*, 37, 169–187. https://hdl.handle.net/10520/AJA0259479X_159
- Lumumba-Kasongo, T. (2018). Ubuntu and Pan-Africanism: The dialectics of learning about Africa. In E. J. Takyi-Amoako & N. T. Assié-Lumumba (Eds.), *Re-Visioning Education in Africa – Ubuntu-Inspired Education for Humanity* (s. 35–54). *Palgrave*. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-70043-4>
- Makgoba, M. W. (1996). In search of the ideal democratic ideal for South Africa. *Sunday Times*, October 27.
- Mamdani, M. (2019). Why South Africa can’t avoid land reforms. *The New York Times*, Haziran 17. <https://www.nytimes.com/2019/06/17/opinion/south-africa-land-reform.html>
- Maris, C. M. (2020). Philosophical racism and ubuntu: In dialogue with Mogobe Ramose, *South African Journal of Philosophy*, 39(3), 308–326. <https://doi.org/10.1080/02580136.2020.1809124>

- Mbeki, T. (2008). Address of the president of South Africa, Thabo Mbeki at the National Tribute in Remembrance of the victims of attacks on foreign nationals, Tshwane, <https://www.polity.org.za/article/sa-mbeki-national-tribute-in-remembrance-of-xenophobic-attacks-victims-03072008-2008-07-03>
- Mbiti, J. S. (1969). *African Religions and Philosophy*. Praeger.
- Mojolo, A. O. (2019). Ubuntu in the Christian theology and praxis of Archbishop Desmond Tutu and its implications for global justice and human rights. In J. Ogude (Ed.), *Ubuntu and Reconstitutions of Community* (s. 21–39). <https://doi.org/10.2307/j.ctvh4zgdk>
- Ogude, J. (2019). Introduction. In J. Ogude (Ed.) *Ubuntu and the Reconstitution of Community* (s. 1–20). Indiana University Press.
- Okoro, N. K. (2015). Ubuntu ideality: The foundation of African compassionate and humane living. *Journal of Scientific Research & Reports*, 8(1). <https://doi.org/10.9734/JSRR/2015/16982>
- Okoro, N. K. & Nkama, C. L. (2018). Ubuntu ideality: The solution to xenophobic practices in South Africa, *World Journal of Research and Review (WJRR)*, 6(3).
- Polakow-Suransky, S. (2002, Nisan 1–5). Historical Amnesia? The Politics of Textbooks in Post-Apartheid South Africa. Annual Meeting of the American Educational Research Association, New Orleans, LA, ABD.
- Republic of South Africa (RSA), Department of Basic Education (DBE). (2018). Executive summary of the History Ministerial Task Team.
- Teffo, L. J. (1996). The other in African experience. *South African Journal of Philosophy*, 15(3).
- Tshaka, R. (2016, Kasım 15). Afrophobia versus xenophobia in South Africa. Unisa. <https://www.unisa.ac.za/sites/corporate/default/News-&Media/Articles/Afrophobia-versus-xenophobia-in-South-Africa>
- Tutu, D. (1999). *No Future Without Forgiveness*. Doubleday.
- Venter, E. (2004). The notion of ubuntu and communalism in African educational discourse. *Studies in Philosophy and Education*, 23(2–3). <https://doi.org/10.1023/B:SPED.0000024428.29295.03>
- Writer, S. (2020, Kasım 20). South Africa ranked among unsafest countries in the world – as citizens live in fear. *Business Tech*. <https://businesstech.co.za/news/lifestyle/450267/south-africa-ranked-among-unsafest-countries-in-the-world-as-citizens-live-in-fear/>
- Yenga, J. A. (2015). The spirit of ubuntu. <http://www.jackyenga.com/the-spirit-of-ubuntu/>

**BURKİNA FASO'DA THOMAS SANKARA DÖNEMİ (1983 - 1987):
POSTKOLONYAL TEORİ ÇERÇEVESİNDEN BİR DEĞERLENDİRME**

**BURKINA FASO UNDER THOMAS SANKARA (1983 - 1987):
AN ASSESSMENT WITHIN THE FRAME OF POSTCOLONIAL THEORY**

Yıl 1, Sayı 2, ss.80-95.

Year 1, Issue 2, pp.80-95.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 30.05.2021

Submitted: 30.05.2021

Kabul Tarihi: 29.06.2021

Accepted: 29.06.2021

Atf Bilgisi / Reference Information

Büyüktavşan, H.Z. (2021). Burkina Faso'da Thomas Sankara Dönemi (1983-1987): Postkolonyal Teori Çerçevesinden Bir Değerlendirme, *Africana-Inönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, 1 (2) , 80-95.

Hatice Zehra BÜYÜKTAVŞAN

TİKA-Mali Hizmetler Uzmanı, Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Bölge Çalışmaları Enstitüsü Afrika Çalışmaları

hzbuyuktavsan@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2667-5351

Öz

II. Dünya Savaşı'nın sonrasında uluslararası alanda güç dengeleri değişmiş ve geçmişte koloni olan birçok Asya, Afrika ve Amerika ülkesi birer birer bağımsızlıklarını kazanmaya başlamıştır. Bu süreç sonunda kolonyalizmin sona ermesi ile birlikte Postkolonyal Teori ortaya çıkmış ve kolonyalizmin, kolonize edilmiş ülkelerde bıraktığı mirası sorgulama çabasına girmiştir. Fransa'dan 1960'ta bağımsızlığını kazanan Burkina Faso, eski adı ile Yukarı Volta da bu ülkelerden birisidir. 1983-1987 yılları arasında iktidarda olan Thomas Sankara sömürülmüş, alt tabaka olarak sınıflandırılmış Burkina Faso'da sınırlı kurumsal kapasite ve elindeki az kaynak ile kendi araçlarını kullanarak Postkolonyal bir tutumla ülkedeki sömürgeci Fransa'nın izlerini silmeye ve bağımsız bir ulusal kimlik ve kültür inşa etmeye çalışmıştır. Bu süreç boyunca Sankara ülkede ekonomi, kültür, sağlık, eğitim, alt yapı, ordu vb. alanlar başta olmak üzere birçok alanda ülkenin kalkınması ve kendi kendine yeten bağımsız bir ulus olması adına sayısız reform yapmıştır. Bu çalışma kapsamında başta Burkina Faso hakkında genel bilgilere değinilmiş ve akabinde çalışmanın teorik çerçevesi ve Thomas Sankara ile ilgili kısa bir bilgi verilmiştir. Sonrasında Postkolonyal Teori perspektifinde 1983 darbesi, Thomas Sankara iktidarı (1983-1987) ve 1987 darbesine giden yol genel hatları ile ele alınmıştır. Hazırlanan bu çalışma ışığında ayrıca, Postkolonyal düşünce de kullanılarak Sankara'nın sömürgeci Fransa döneminden ayrışma çabaları araştırılmaya çalışılmıştır. Yürütülen bu çalışma sonucunda, koloninin kolonize üzerinde etkisini yitirmesinin ardından koloninin ülkesini her alanda geliştirme ve özgürleştirme girişimlerine rağmen bu sürecin sonunda bu gayretin yetersiz kalması durumu farklı açılardan ele alınarak literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afrika Çalışmaları, Burkina Faso, Thomas Sankara, Blaise Compaoré, Postkolonyal Teori, Fransa, Koloni, Kolonize.

Abstract

After the Second World War, the balance of power in the international arena changed and many Asian, African and American countries that were colonies in the past began to gain their independence one by one. At the end of this process, with the end of colonialism, Postcolonial Theory emerged and tried to question the legacy left by colonialism in colonized countries. Burkina Faso, formerly known as Upper Volta, which gained its independence from France in 1960, is one of these countries. Thomas Sankara, who was in power between 1983-1987, tried to erase, with a Postcolonial attitude, the traces of colonial France and build an independent national identity and culture in Burkina Faso, which had been exploited and classified as lower rank, using his own tools with limited institutional capacity and few resources. Throughout this process, Sankara made numerous reforms in the country, especially in areas such as economy, culture, health, education, infrastructure and military, in order for the country to develop and become a self-sufficient independent nation. Within the scope of this study, general information about Burkina Faso was mentioned and then brief information about the theoretical framework of the study and Thomas Sankara was given. Afterwards, in the perspective of Postcolonial Theory, the 1983 coup, the Thomas Sankara power (1983-1987) and the way to the 1987 coup were discussed in general terms. In the light of this study, it has also been tried to investigate Sankara's efforts to separate from the colonial France period by using Postcolonial thought. With this study, it is aimed to contribute to the literature by considering the situation of the inadequacy of the effort at the end of the process, despite the attempts to develop and liberate the colonized country in every field after the colonist lost his influence on it.

Key Words: African Studies, Burkina Faso, Thomas Sankara, Blaise Compaoré, Postcolonial Theory, France, Colony, Colonized.

Structured Abstract

In the "Theoretical Framework and Literature" section of the study, Postcolonial Theory was discussed in general terms. Especially in this section, it was aimed to create the theoretical framework of the study by explaining the Postcolonial perspectives and concepts that will be used in explaining the Thomas Sankara period in Burkina Faso.

In the second part of the study, Thomas Isidore Noël Sankara's family, life, education and the formation process of the idealist mentality against the colonial order were mentioned briefly. This section is also important to see the effects of his past life in order to understand Sankara's efforts to erase the traces of the colonial order in his country as long as he was in power.

In the section on "1983 Coup", the overthrow process of the Western-leaning Ouédraogo government with a military coup, which was staged as a result of the party-backed student organizations' and Libya's supporting the uprising of the officers at the Po military base in Nahouri state under the leadership of Sankara's friend Compaoré, was explained. And at the end of this process, the appointment of 33-year-old Thomas Sankara as the President of the Republic on August 4, 1983 was mentioned. In addition, Sankara's idea of building the state not on his own initiative, but as a result of wider participation of the people: "with the people" was especially emphasized.

In the section titled "Thomas Sankara Power (1983-1987)", which forms the essence of the study, the process of establishing a fair order with a determined and radical approach to ensure the welfare of the people of Burkina Faso and the institutional transformation of the state after Thomas Sankara, who realized the harms of colonialism from an early age, came to power in 1983 was explained in general terms.

One year after Sankara came to power, he replaced Upper Volta, the geographical name given to his country by France, with "Burkina Faso", which means the country of free, honest, honorable and upright people. He also designed a new flag for his country and composed a new national anthem. At this point, he tried to erase the traces left by colonial France in his country with a Postcolonial approach and tried to create a national identity that would unite his country with one heart. He also made sure that news on television was presented not only in French, but also in Moore and other languages.

In his country, which he took over in great economic difficulties, he made an effort, with an idealistic attitude, to make a number of reforms, by using new tools, to ensure a fair distribution of national income, to fight corruption, to develop the country and to ensure economic growth. He expropriated all the lands held by these feudals and distributed them to the peasants, fought desertification by organizing campaigns to protect trees and lands, and made the country self-sufficient within four years by making agricultural reforms.

Thanks to the "National Revolutionary Council" (Conseil National de la Révolution) he founded in the field of economy, he put into effect a four-year "Social Development Plan" and led every region in the country to set their own goals and strive to reach those goals. He avoided waste and cut spending in many areas for economic growth. In particular, to encourage cotton production, weaving, and the use of domestic goods, he prohibited civil servants from using imported fabrics and required them to wear traditional clothes made from local fabrics.

Sankara, who also made important reforms in the field of health, organized nationwide vaccination campaigns to combat polio, yellow fever and meningitis and ensured that approximately 2.5 million Burkina Faso children were vaccinated in two weeks. He also made great efforts to increase the literacy rate in the country, and by launching a mobilization in this area, he increased the literacy rate in the country from 13 percent to 73 percent in a short time.

Another innovative aspect of Thomas Sankara is that he is the first African leader to place great emphasis on women's rights and draw attention to women's rights. In this context, he enacted various laws for women to prevent early marriage and female genital mutilation. Women's right to contraception, consensual divorce, and the right of widows to inherit were promoted by the government and bride price was prohibited. He also supported women in entering the army, working life and education.

Sankara, who also made reforms in the military field, formed another military unit to balance the power of the army. Thomas Sankara, who wanted to eliminate the country's infrastructure deficiencies, provided the construction of a railway and dam completely with the support and hand power of the people, without any foreign aid from any international organization such as the World Bank.

In addition, Sankara's speeches had a great impact in the international arena. In this framework, he became the first African leader to describe the functioning of the United Nations as "anti-democratic". Again on the IMF and the World Bank, saying: "They impose on us models of development, all of which have failed." he took a courageous stance against Africa's foreign debt. Thus, Thomas Sankara tried to give Third World countries the subjective value they deserve with these effective speeches in the international arena.

In the last part of the study titled "The Way to the 1987 Coup", the wide opposition in the country against Sankara despite the successful and rapid reforms made by him for the development of the country, was mentioned. It was also mentioned that these opposing attitudes against the Sankara government were closely followed and supported in the outside world. Despite all this, it was also emphasized that Thomas Sankara ignored these opposing attitudes towards him in the outside world and pave the way for the overthrow of his power. For as much as, during the military intervention led by Compaoré on October 15, 1987, Sankara and his 12 men were killed in the middle of their meeting. The power of Thomas Sankara, which started in 1983, ended with this coup, which the USA and especially France supported from behind the scenes and Liberia and Ivory Coast participated in the organization.

As a result, no matter how much postcolonial societies try to create their own values, it is very likely that they will encounter destruction at the end of this process. In this context, although Thomas Sankara demonstrated a great rebellion against the colonial order and was largely successful in Burkina Faso, a postcolonial society, he could not completely erase the traces left by colonialist France in his country. Sankara suffered a great destruction and was killed in a military coup organized as a result of the military domination of France in Burkina Faso. Had Thomas Sankara not been killed, he would have been an important symbol of liberation for Africa during the Cold War Era. However, a series of positive results that Sankara would bring for Africa were noticed by the West and soon the hope that was growing for African nations was destroyed.

Giriş

Burkina Faso yaklaşık 21 milyon nüfuslu Batı Afrika’da yer alan ve denize kıyısı bulunmayan bir kara ülkesidir. Sınır komşuları Benin, Mali, Nijer, Gana , Togo ve Fildişi Sahili’dir. Birçok etnik grubun birleşiminden oluşan ülkenin en büyük ve en etkili etnik grupları Mossi ve Bobo’lardır. Onları Gurunsi, Senufo, Lobi, Mande ve Fulani takip eder. Hem coğrafi konumu hem bölgedeki/ülkedeki kuraklık, çölleşme, sınırlı ekilebilir arazi ve doğal kaynaklar hem de her geçen gün artan nüfustan dolayı ekonomik olarak dezavantajlı bir ülkedir. Burkina Faso, geçmişte özellikle ucuz işgücü rezervi elde etmek isteyen Fransa tarafından sömürülmüştür. Ülkenin adı 1984’te “Dürüst İnsanlar Ülkesi” anlamına gelen Burkina Faso olarak Sankara tarafından değiştirilene kadar; sömürge döneminde Fransızlar tarafından verilen “Yukarı Volta” olarak bilinmektedir.

Ülkede 11. yüzyıldan itibaren bir devlet geleneği oluşmuş olsa da bu gelenek yeterince güçlü ve merkezi bir siyasal yapıya dayanmadığı için 1896’da başlayan girişimlerin ardından Fransız sömürgesi olması ile birlikte tamamen etkisizleşmiştir. 5 Mayıs 1960’ta Fransa’dan bağımsızlığını kazanmasının sonrasında ise ülkede siyasal istikrar ve kurumsallaşma süreci kişilere bağlı bir iç ve dış politika ile birlikte yürütülmüştür (Bayram, 2019: 741). Bu süreç beraberinde ülkeye darbelerle dolu bir siyasi yapı getirmiş ve Afrika’nın “darbe başkenti” olarak anılmasına yol açmıştır (Sawo, 2018: 1). Düşük rütbeli askerler tarafından sık yapılan darbeler sonucu ülkede oluşan istikrarsız siyasi ortam, ülkeyi her anlamda olumsuz etkilemiş; özellikle ekonomik gelişimi, kalkınma sürecini ve demokratik bir yönetim sisteminin kurulma çalışmalarını büyük sekteye uğratmıştır. Askerler sivillere dönüşmüş, devletin başı ve ülkenin yönetiminin hayati kurumları olmuştur. Birçok devlet başkanı da amaçlarına ulaşabilmek için orduyu kullanmıştır (Sawo, 2017: 15-16).

Burkina Faso, 1960’ta bağımsızlığını kazanmasının ardından üst üste yaşadığı darbelerin sonrasında; 1983’te Thomas Sankara’nın iktidara gelmesi ile birlikte farklı bir ideolojik düşünce ile yönetilmeye başlanmıştır. Makalenin teorik çerçevesini büyük ölçüde Postkolonyal Teori oluşturmuş ve idealist politikaları ile Fransız sömürgeciliğine kafa tutan Thomas Sankara’nın Fransa’nın ülkesinde kurduğu egemenliği ve bu egemenliğin yarattığı etkileri sorgulaması ve bu egemenliğin izlerini kendi araçları ile silmeye çalışması Postkolonyalizm ile anlatılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede Burkina Faso, 1983 ile 1987 yılları arasında Thomas Sankara tarafından yapılan devrim sayesinde eski etnik yapısına kavuşmasının yanında yeni bir toplum inşa etmek için de fırsat bulmuştur (Williamson, 2013: 51). Yine Postkolonyal Teori’nin bünyesinde barındırdığı normatif yapı kapsamında Thomas Sankara’nın uluslararası alanda yaptığı konuşmalar ile Batılı ülkeler tarafından “Üçüncü Dünya Ülkeleri” olarak ötekileştirilen Afrika ülkelerine hak ettiği öznesel değeri kazandırmaya çalışmasına değinilmiştir. Ayrıca makalenin son bölümünde Burkina Faso’da sömürgeci Fransa’nın Compaoré aracılığıyla perde arkasından askeri

tahakkümünü devam ettirmesi üzerinde de durulmuştur. Zira Postkolonyal eleştiriciler, analizlerinde her ne kadar sömürge ülkesinden çekilmiş olsalar bile sömürgeci ülkenin sömürge üzerinde askeri, sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel alanlardaki tahakkümlerini devam ettirdiklerini vurgulamıştır (Öztürk, 2019: 9).

Yapılan bu çalışma kapsamında, kolonici gücün kolonize üzerinde etkisini kaybettikten sonra vuku bulan kendini yeniden inşa eden, hareketli, bilinçli, çalışkan insan yapısına rağmen aslında bu sürecin sonucunda bu evrilmeye gücü yetmeyecek insanlığın durumu, Postkolonyal düşünce çerçevesinde Thomas Sankara özelinde çeşitli yönleriyle incelenerek literatüre katkı sunulması gaye edinilmiştir. Yürütülen bu çalışma sonucunda ise koloni düzeninden kurtulan ülkelerde hızlı bir dönüşüm ve toparlanma sürecinin gerçekleştirilebilmesi için idealist bir liderin yanı sıra halkın da yürütülen politikalara büyük destek vermesinin önemi ortaya çıkmıştır. Bu çalışma ile yapılan değerlendirmeler, deskriptif, eleştirel ve açıklayıcı bir yöntem ile yer yer araştırmaya özgünlük katacak kişisel görüşler dile getirilerek kaleme alınacaktır.

Çalışmanın “Teorik Çerçeve ve Literatür” kısmında Postkolonyal Teori genel hatları ile ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci kısmında Thomas Isodore Noël Sankara’nın ailesine, hayatına, eğitime ve sömürgeci düzene karşı oluşturduğu idealist düşünce yapısının oluşma sürecine kısaca değinilmiştir.

“1983 Darbesi” konulu bölümde ise Nahouri eyaletinde bulunan Po askeri üssündeki subayların Sankara’nın dostu Compaoré öncülüğünde ayaklanması ve bu ayaklanmanın parti destekli öğrenci örgütleri ve dışarıdan da Libya tarafından desteklenmesi sonucunda yapılan bir askeri darbe ile Batı eğilimli Ouédraogo hükümetinin devrilme süreci anlatılmıştır.

Çalışmanın özünü oluşturan “Thomas Sankara İktidarı (1983-1987)” adlı bölümde ise küçük yaşlardan itibaren sömürgeciliğin zararlarının farkına varan Thomas Sankara’nın 1983’te iktidara geldikten sonra Burkina Faso halkının refahını ve devletin kurumsal bir şekilde dönüşümünü sağlamak için kararlı ve radikal bir yaklaşım ile adil bir düzen kurma süreci genel hatları ile anlatılmıştır.

Çalışmanın “1987 Darbesine Giden Yol” başlıklı son bölümünde ise Sankara’nın ülkenin gelişimi için yaptığı başarılı ve hızlı reformlara rağmen kendisine karşı ülkede oluşan geniş muhalefete değinilmiştir. Yine Sankara iktidarına karşı yapılan bu karşıt tutumların dış dünyada da yakından takip edilmesi ve desteklenmesi üzerinde durulmuştur.

Teorik Çerçeve ve Literatür

Postkolonyal Teori

II. Dünya Savaşı sonrasında 1947 yılında Güney Asya’da başlayan bağımsızlık hareketlenmelerinin ardından 1955 yılında yapılan Bandung Konferansı’nda kolonize edilmiş devletler, bu koloni düzeninden kurtulmak istediklerini resmi bir şekilde dile getirmiştir. Akabinde kolonize edilmiş devletler birer birer bağımsızlıklarını kazanmaya başlamış ve böylece kolonyalizme tepki olarak Postkolonyal Dönem ve Postkolonyal Teori ortaya çıkmıştır (Gözen, 2014: 448). Postkolonyal Teori, geleneksel Uluslararası İlişkiler teorilerinin merkezlerine Batı’yı koymalarını ve sömürgeci geçmişe sahip dünya düzenini görmezden gelmelerini büyük oranda eleştirmiştir (Kardaş ve Balcı, 2014: 269). Bu kapsamda Postkolonyalizm çerçevesinde yapılan çalışmalarda: koloncilik sonrası dönemde ortaya çıkan ekonomik konular, güç, ırk, cinsiyet, hegemonya, dil ve din değişiklikleri, sınıfsal sistem, göç, kölelik, baskıcılık, ulus

ve kimlik inşası, melezlik ve yeni sömürgecilik gibi pek çok konu ve kavram irdelenmiştir (Kara, 2020: 77; Tepeciklioğlu, 2013: 80-81).

Postkolonyal Teori temel olarak “kolonyalizm sonrası dönemin teorisi” anlamına gelmektedir. Bu ifade belirli bir dönem kolonyalizm politikalarına maruz kalmış Afrika, Asya ve Amerika ülkeleri ile bu ülkelere bu politikayı uygulamış Batı ülkeleri arasındaki tarihsel ilişkiyi ve bu ilişkinin günümüzdeki yansımalarını anlatmaktadır. Aynı zamanda Postkolonyalizm terimi genel olarak literatürde, çok sayıda sömürge ülkesinin bağımsızlıklarını kazanmasının ardından modern çağda ırk, kültür, etnisite ve insan kimliğinin nasıl tanımlandığı anlamına da gelmektedir. Bu noktada Postkolonyal düşünce kolonileşme sürecinin günümüze kadar uzanan kimliksel ve kültürel etkilerini sorunsallaştırmaktadır (Gözen, 2014: 441; Şafak, 2014: 357). Yine Postkolonyal eleştircilere göre koloninin siyasi, askeri, sosyal, kültürel ve ekonomi gibi birçok alandaki tahakkümü, koloni kurduğu bölgeden çekildiğinde bile kolonize edilen üzerinde devam etmektedir (Öztürk, 2019: 9).

Bu akımın en önemli temsilcileri Edward Said, Homi Bhabha, Gayatri Spivak, Frantz Fanon, Aimie Cesaire, Foucault, Albert Memmi ve Dipesh Chakrabarty 'dir. Madun, ötekileştirme, taklitçilik, müphemlik, kalıp yargı, hibridite, kimlik ve şarkiyatçılık gibi kavramlar ise Postkolonyal Teori'de sıklıkla kullanılan kavramlardır. Homi Bhabha madun kavramını: “çoğunluğun kendisini tanımlaması için varlığı elzem olan ezilmiş azınlık gruplar” şeklinde tanımlamıştır (Bhabha, 1996: 209-210). Ayrıca Postkolonyal öğretisi ile kavramsallaşan madunluk ifadesinden yoksunlar, diğer bir anlatımla sistemin yadsıdığı sömürülenler, göçmenler ve kadınlar gibi ötekileştirilmiş insanlar vurgulanmaktadır (Dastarlı, 2020: 89). Ötekileştirme kavramı ise Spivak tarafından sömürgeci güçlerin güç temelli söylemleri vasıtasıyla kendi “ötekilerini” oluşturdukları süreç olarak ifade edilmektedir (Spivak'tan aktaran Ashcroft ve diğerleri, 1998; 171-172). Yine Bhabha'ya göre taklit kavramı: Aydınlanma Dönemi'ndeki medeniyet anlayışı ile bu anlayışın sömürülen tarafından bozuk bir şekilde içselleştirilmesi arasındaki durumun anlatılması için kullanılmıştır. Müphemlik ise Bhabha'nın çalışmalarında sömürgeleştirilenin sömürgeciye asla tam anlamıyla karşı koyamaması sonucu oluşan durumu ifade etmek için kullanılmıştır ve kalıp yargı kavramının temelini oluşturur. Hibridite kavramı ise sömürgeleşme süreci boyunca sömürge ve sömürgeci arasındaki etkileşim sonucu kültürlerin birbirleri ile entegre olup üçüncü bir alan içerisinde karışması durumunu ifade etse de Bhabha'nın analizlerinde sömürgeciye karşı mücadele etme aracı olarak da görülmektedir (Bhabha, 1994:173). Fanon ve ardından Memmi ise kimlik kavramını vurgulamış ve sömürgecinin, sömürülenin kimliğini oluşturduğunu ifade etmiştir (Aktaran Tepeciklioğlu, 2013: 82-83-84; Aktaran Gözen, 2014:451-456). Şarkiyatçılık kavramı ise Batı'nın üstünlüğü ile Şark'ın aşağılığı arasındaki silinemeyen ayrılık ve ikisini bir arada veren fikrî bir birlikteliği ifade etmektedir (Said, 1995: 51).

Postkolonyal öğretisi ayrıca kolonizelerin Batılı güçlerin koloni kurdukları bölgelerde oluşturdukları gerçeklik yerine kendi gerçekliklerinin farkına varmalarını ve karşılaştıkları sorunlar ile kendi araçlarını kullanarak mücadele etmeleri gerektiğinin önemini vurgulamaktadır (Young, 2001: 66-67). Diğer bir taraftan da Batı'ya öykünen ve sömürgeci gücü taklit eden sömürge ülkesi, tam anlamıyla sömürgeci ülke gibi bir görünüme kavuşamayacağı için arada melez bir kimlik oluşturulmaktadır. Bu melez kimlik ise sömürgecinin sömürge üzerindeki gücünü sınırlamaktadır (Kardaş ve Balcı, 2014: 274).

Thomas Sankara

Thomas Isidore Noël Sankara, 21 Aralık 1949 yılında Yukarı Volta'nın Yako şehrinde dünyaya gelmiştir. Silmi-Mossi etnik grubundan gelen ve bir jandarma olan Joseph Sankara'nın oğlu olan Thomas Sankara, babasının mesleğinden ötürü sömürge altında olan birçok farklı yerde bulunmuş ve erken yaştan itibaren sömürgeci yönetimin adaletsizliğinin farkına varmıştır. Katolik olan ve aldığı misyonerlik eğitimi sonucu ailesinin rahip olmasını istemesine rağmen tıp doktoru olmayı tercih etmesi sebebi ile Bobo Dioulasso şehrindeki Ouezzin Coulibaly lisesine başlayan Sankara, liseyi tamamlamadan Ouagadougou'da bir sınavı kazanıp askeri okula başlamıştır (Hasch, 2014: 7; İbrahim, 2018, Salh, 2020: 788).

Sankara, Ouagadougou'da askeri eğitim gördüğü sırada Albay Sangoule Lamizana tarafından gerçekleştirilen darbeye tanık olmuştur. Bu süreçte aynı zamanda tarih ve coğrafya dersleri alan Sankara, bağımsızlık temelli düşünceleri ile bilinen akademi rektörü Adama Toure'nin öğrencisi olmuştur. Bu dönemde Toure'den öğrendiği devrimcilik, sosyalizm, anti-emperyalizm gibi fikirler Sankara'nın ideolojik düşünce yapısında büyük yer etmiştir (Hasch, 2014: 9-10). Sonrasında ise 1969'da Madagaskar'da bulunan Antsirabé Askeri Akademisi'nde hem subaylık eğitimi hem de zirai eğitim, 1970'lerin sonunda ise Fransa'da paraşütçülük eğitimi almıştır. Bu dönemde Karl Marx ve Vladimir Lenin'in eserleri ile tanışan Sankara, Marksist ve Leninist öğretiden büyük oranda etkilenmiştir. Ayrıca bu dönemde Madagaskar'da yaşanan devrimde (1971-1972) askerlerin üslendiği önemli role şahit olmuş ve bu durumdan çok etkilenmiştir (Sawo, 2017: 9; İbrahim, 2018). Politik ve sendikacı militanlar ile birlikte genç askerlerin başarılı bir şekilde gerçekleştirdiği bu ayaklanma sonucu, Fransa'nın da dolaylı olarak destek verdiği Madagaskar rejimi yıkılmıştır (Boumama, 2016: 267).

Eğitimlerinin ardından 1972'de asteğmen olarak Yukarı Volta'ya dönen Sankara, yurttaş hak ve görevlerini de kapsayan yeni askeri formasyon anlayışı ile dikkat çekmiştir (Boumama, 2016: 267). Ülkesinin 1974'te Mali ile yaşadığı "Bande d'Agacher" sınır çatışmasında teğmen olarak başarılı bir görev yürütmüş ve hem askerlerin hem de halkın gözünde büyük saygınlık kazanmıştır. Bu başarısının sonucunda 1976'da Po kentinde bulunan Komando Eğitim Merkezi'ne atanan Sankara, sömürgecilik döneminden kalmış ordunun yeni subaylarının komutanı olmuştur. Aynı yıl Fas'ta yaptığı staj esnasında daha sonra öldürülmesine sebep olacak olan yol arkadaşı Blaise Compaoré ile tanışmıştır (İbrahim, 2018). 1981'de ise Albay Saye Zerbo iktidarında Enformasyon Bakanı olarak görev almış ancak hükümetin işçi ve emek karşıtı politikalarını gerekçe göstererek 1982'de istifa etmiştir. Aynı dönemde Jean-Baptist Boukery Lingani, Henri Zongo ve Blaise Compaoré ile birlikte "Komünist Subaylar Grubu" nu kurmuştur (Bayram, 2019: 748).

1983 Darbesi

7 Kasım 1982'de yapılan bir askeri darbe sonucu askeri tıp doktoru Jean-Baptiste Ouédraogo iktidara gelmiş ve 1983'te Thomas Sankara'yı başbakanlığa atamıştır. Kendisi gibi Marksist öğretiyi benimseyen kişiler ile birlikte bir hükümet kuran Sankara, o dönem Batı karşıtı tutumları ile dikkat çeken Libya lideri Muammer Kaddafi ile yakın ilişkiler kurmuş ve özellikle sömürgecilik ve emperyalizm karşıtı konuşmalar yaptığı mitingler düzenlemiştir. Sankara'nın bu muhalif tutumları, bu süreçte iktidarı ayakta tutabilmek için Afrika kıtasının güçlü ülkeleriyle ve Fransa ile olan ilişkilerini kuvvetlendirmeye çabalayan devlet başkanı Ouédraogo ve ayrıca Çad üzerinden Libya ile çatışan Fransa tarafından hoş karşılanmamıştır. Sankara'nın Kaddafi ile yakınlaşmasını bitirmek isteyen Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterand, Afrika'dan sorumlu olan danışmanı Guy Penne'yi 16 Mayıs 1983'te Yukarı Volta'ya göndermiş ve bu ziyaretin

ardından Askerî Konsey Sekreteri Jean-Baptiste Lingani ve Thomas Sankara görevden alınarak tutuklanmıştır (Bayram, 2019: 748).

Sankara'nın tutuklanması yeni bir darbeyi beraberinde getirmiş ve serbest bırakılması yönünde lise öğrencileri, köylüler ve bazı sendikacıların da aralarında olduğu büyük bir vatandaş grubu tarafından birçok gösteri düzenlenmiştir. Bu kitlesel tepkiler üzerine Sankara ve arkadaşları ev hapsine alınmıştır. Akabinde 4 Ağustos 1983'te Nahouri eyaletinde bulunan Po askeri üssündeki subayların Compaoré öncülüğünde ayaklanması ile birlikte parti destekli öğrenci örgütlerinin kalkışmasını da Libya'nın dışarıdan desteklemesi sonucu oluşan büyük bir grup ile bir askeri darbe düzenlenmiştir. Ayaklanmanın ardından Batı yönelimli Ouédraogo hükümeti devrilmiş ve yerine devlet başkanlığı görevine 4 Ağustos 1983'te 33 yaşındaki Thomas Sankara getirilmiştir. Sankara hemen sonrasında yaptığı ilk konuşmada devleti kendi inisiyatifıyla değil, halkın daha geniş katılımı sonucu "halk ile birlikte" inşa edeceğini vurgulamıştır. Akabinde Sankara liderliğindeki yeni rejim, devrimi yönetmek ve devrimin hedeflerinin mesajlarını köylerde, kentsel mahallelerde, işyerlerinde, okullarda vb. daha birçok alanda yaymak için "Ulusal Devrim Konseyi"ni (CNR) kurmuştur (Sawo, 2018: 49; Harsch, 2013: 361; Harsch, 2017: 49-50). Bu süreçte Batı'ya öykünen Sankara, halkın da desteğini alarak sömürgeci Fransa'dan ayrışma çabalarına girmiştir.

Thomas Sankara İktidarı (1983-1987)

Küçük yaşlardan itibaren sömürgeciliğin zararlarının farkına varan Thomas Sankara, fikir dünyasında Che Guevara'yı, Fidel Castro'yu ve Gana'nın askeri lideri Jerry Rawlings'i örnek almıştır. Bu etkiler sayesinde Sankara, 1983'te devletin ve hükümetin başkanı olduğu askeri darbeyi "Demokratik ve Halkçı Devrim" olarak nitelendirmiştir. Yine 1983 yılının Ekim ayında yaptığı bir konuşmada devrim ideolojisinin temelini anti-emperyalizm olarak ifade etmiştir (Keleş, 2016: 9-10; Degbotse, 2016: 2). Bu kapsamda 1983'te iktidara geldikten sonra Burkina Faso halkının refahını ve devletin kurumsal bir şekilde dönüşümünü sağlamak için kararlı ve radikal bir yaklaşım benimseyen vizyoner Sankara, kendisini daha adil bir düzen kurmaya adanmıştır. Bu düşüncelerle hızla politika ve projeler üretmeye başlayan Sankara, bu sürece halkın da topyekün katılımını teşvik ederek, Postkolonyal bir tutum ile yeni sömürgeci gelişme modellerinden, baskıcı kapitalist ekonomik uygulamalardan ve Batı ile ülkesinin arasında olan müphem ilişkilerden kopmaya çalışmıştır (Murrey, 2019: 194).

İktidara geldikten 1 yıl sonra ülkesine Fransa'nın verdiği coğrafi ad olan Yukarı Volta'yı, ülkede en çok konuşulan iki yerel dil olan Mossi ve Dyula dillerindeki iki kelimeyi bir araya getirerek hür, dürüst, onurlu ve başı dik insanların ülkesi anlamına gelen "Burkina Faso" ile değiştirmiştir (Sawo, 2017: 2). Ayrıca ülkesine yeni bir bayrak tasarlamış ve genç yaştan itibaren müzikle de ilgilenen gitarist Sankara, yeni bir ulusal marş bestelemiştir. Thomas Sankara'nın yaptığı bu değişimlerin pratikte büyük bir önemi olmasa da simgesel anlamı çok büyüktür (Ouedraogo, 2018: 8). Fanon, sömürgecinin sömürge kimliğinden özgürleşebilmesi için kendine has ulusal bir kültür/bilinç oluşturması gerektiğini vurgulamıştır. Bu perspektiften ele alındığında, Fransız sömürgeciliğinin verdiği ad olan Yukarı Volta (Volta Nehri'nin üst kısmı) önemsiz bir coğrafi bölgeyi, hatta değersiz ve belirsiz bir toplumu simgelemektedir. Sankara, ülkesinin adını "Dürüst İnsanlar Ülkesi" olarak değiştirerek, yeni bir bayrak tasarlayarak ve ulusal marş besteleyerek ülkenin insanlarına milli bir kimlik, kültür ve duruş kazandırmıştır (Kardaş ve Balcı, 2014: 271; Keleş, 2016: 10; Ouedraogo, 2017: 8). Ayrıca Edward Said Şarkiyatçılık (Oryantalizm) kavramı bağlamında Batı'nın bazı söylem ve yöntemler ile Üçüncü Dünya ülkelerini, dolayısıyla da kendisini tanımladığını ve temsil ettiğini vurgulamıştır. Said'e göre bu temsil ile Batı kültürünün Üçüncü Dünya ülkeleri üzerinde bir güç ilişkisi oluşturması ve bu ülkelerin kimliksel yapılarını şekillendirmesi sebebi ile

Batı'nın sömürge ülke üzerindeki etkisinin devam ettiğini belirtmiştir (Said'den aktaran Gözen; 2014: 453). Bu noktadan incelendiğinde Sankara'nın ülkesinin adını değiştirmesi, ülkesine yeni bir bayrak tasarlaması ve yeni bir ulusal marş bestelemesi Şarkiyatçılık'a karşı bir duruş sergilediğinin göstergesidir.

Leila Gadhi'ye göre koloni sonrası dönemde kolonize devlet, kolonyal geçmişi unutmak amacıyla belli başlı kültürel ve siyasi amaçlar belirlemiş ve bu bağlamda harekete geçmiştir (Gözen, 2014: 448). Benzer bir motivasyonla harekete geçen Sankara, ülkedeki Fransız izlerini silmeye ve kendi ülkesinin kültürünü oluşturmaya çalışmış ve bu kapsamda televizyonda haberlerin sadece Fransızca değil, aynı zamanda Moore dilinde ve başka dillerde de sunulmasını sağlamıştır. Ayrıca Burkina halkının çok azının evinde televizyon olması sebebi ile radyo yayınlarına da büyük önem veren Sankara, 11 yerel dilde radyo yayını yapılmasını teşvik etmiştir (Harsch, 2013: 364).

Memmi'ye göre kolonize kolonici tarafından ekonomik, siyasi, kültürel ve ahlaki gibi alanlarda sömürüldüğünü anladığı anda kendini kolonize gibi görmeye başlar. Bu kolonizelerin bazıları koloniciye karşı milli birliğin uyandırılması için eyleme geçerek, kolonize halkı teşvik edebilir (Gözen, 2014: 451). Küçük yaşlardan beri acımasız sömürge düzeninin farkına varan Sankara da büyük ekonomik sıkıntılar içerisinde devraldığı ülkesinde idealist bir tutumla milli gelirin adil dağılımını yapmak, yolsuzlukla mücadele etmek, ülkeyi kalkındırmak ve ekonomik büyümeyi sağlamak için yeni araçlar kullanarak hızla bir takım reformlar yapma çabasına girmiştir (Salh, 2020: 787-788). Böylece öğrencilik yıllarında farkına vardığı sömürgeci sistemin mirası olan yoksul halk ve yozlaşmış, verimsiz siyasi elit arasındaki sınıfsal sistemi silmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla fakirlik ile mücadeleye öncelik vermiş, efendi-köle ilişkisini bitirmek için feodallerin elinde bulunan tüm toprakları kamulaştırıp köylülere dağıtmış ve köylülerin işbirliği ile tarım alanında uygulanan reformlar sayesinde Burkina Faso, gıda alanında ilk kez dış desteğe ihtiyaç duymamıştır (Williamson, 2013: 47; Bayram, 2019: 749). Hatta temel gıda ürünleri dış ülkelere ihraç edilmeye başlanmıştır (Emeç, 2020). Özellikle pamuk ve buğday yetiştiriciliğine öncelik veren Sankara, bu tarımsal reformları uygularken üniversite yıllarında eğitimini aldığı zirai bilgilerin de büyük faydasını görmüştür. Ağaçları ve toprakları koruma kampanyaları düzenleyerek çölleşme ile mücadele etmiştir. Bu kapsamda tüm aile kutlamalarında ve kamu törenlerinde ağaç dikme organizasyonları yaparak yaklaşık 10 milyona yakın ağaç dikimini teşvik etmiş ve orman yangınları ile mücadele politikaları geliştirmiştir. (Boumama, 2016: 274; Salh, 2020: 790). Sankara, ayrıca halka yağmur suyu ile ekim yapma tekniklerini öğretmek kuraklığın etkilerinden kurtulmaya çalışmış ve 1984'te 220.000 ton ithal tahıl ile tahıl ihtiyacını karşılayan ülkeyi, dört yıl içerisinde kendi kendine yeten bir düzeye çıkarmıştır (Boumama, 2016: 272).

Ekonomi alanında kurduğu "Ulusal Devrim Divanı" (Conseil National de la Révolution) sayesinde dört yıllık bir "Toplumsal Kalkınma Planı" yürürlüğe koyan Sankara; ülkedeki her bölgenin kendi hedeflerini belirlemesine ve o hedeflere ulaşmak için çabalamasına öncülük etmiştir (İbrahim, 2018). Ekonomik büyüme için birçok alanda israftan kaçınmış ve harcamaları kısmıştır. Bu kapsamda hükümet üyelerinin ellerindeki Mercedes arabaları satışı çıkarıp onlara dönemin en ucuz arabası olan Renault 5 marka araçları tahsis etmiştir (Leshoele, 2019: 19). Ayrıca bürokratların görevli sıfatı ile özel şoför ve 1. sınıf uçak bileti kullanma gibi ayrıcalıklarına son vermiştir. Özellikle pamuk üretimini, dokumacılığı ve yerli malının kullanımını teşvik etmek için devlet memurlarının ithal kumaşlar kullanmalarını yasaklamış ve onların yerel kumaşlardan yapılan geleneksel kıyafetleri giymelerini zorunlu kılmıştır (Harsch, 2013: 371). Thomas Sankara'nın Batı tarzı kıyafetler yerine, geleneksel kıyafetlerin giyilmesini teşvik etmesi; Postkolonyal bir bakıştan değerlendirildiğinde yerel kültürü güçlendirmek istediğinin bir göstergesidir.

Yine kendi maaşı da dâhil olmak üzere bakan, üst yönetici ve tüm devlet memurlarının maaşlarını büyük oranda azaltmıştır. Bu kapsamda öncü olmak için 450\$ tutarında cüzi bir miktarda başkanlık maaşı almış, tüm servetini 3 gitar, 4 motosiklet, 1 buzdolabı ve 1 bozulmuş buzluk ile sınırlandırmış, mütevazı ve şeffaf bir hayat sürmüştür (Williamson, 2013: 46; Keleş, 2016: 10) Hatta halkı kullanamadığı için makam odasında klima kullanmayı bile reddetmiştir. Ayrıca ordunun ucuz alışveriş yaptığı marketi ülkedeki ilk süpermarkete çevirmiş ve halkın kullanımına açmıştır (Leshoele, 2019: 21). Daha önce de belirtildiği üzere Postkolonyal öğretilerde ülkenin kendi gerçeklerinin farkına vararak kendi araçları ile sömürgeci düzenle mücadele etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu noktada Sankara'nın ülkeyi daha ileri, daha ideal bir düzene kavuşturmak için ülkenin kendi araçları ile yaptığı bu reformlar halk tarafından büyük oranda olumlu karşılanmış olsa da: iktidardan saf dışı kalan muhaliflerin bu durumdan rahatsız olduğu da görülmüştür.

Sağlık alanında da önemli reformlar yapan Sankara, çocuk felci, sarıhumma ve menenjit ile mücadele etmek için ülke çapında aşı kampanyaları düzenlemiş ve yaklaşık 2,5 milyon Burkina Fasolu çocuğun iki haftada aşılmasını sağlamıştır (Murrey, 2019: 195-196). Ayrıca Sankara, ülke çapında AIDS hastalığına dikkat çekmek için halka temel sağlık eğitimi verdimiş ve böylece Burkina Faso AIDS'e karşı kitlesel mücadele başlatan ilk ülke olmuştur. Sağlıklı yaşama da önem veren Sankara, başkan olmadan önce de yaptığı gibi zaman zaman işe bisikletle gitmiş, halkı spora teşvik etmek amacıyla hentbol ve futbol gibi toplu spor faaliyetleri düzenlemiştir. Sankara'nın sağlık alanında yaptığı bu reformlar halkın üzerinde sömürgeci dönemden kalmış olan "madunluk" duygusundan kurtulmak için bir adım olarak görülebilmektedir.

Bir başka reform düzenlenen alan da eğitim olmuştur. Sankara ülkedeki okuma-yazma oranını artırmak için de büyük çaba sarf etmiş ve bu alanda seferberlik başlatmıştır. Thomas Sankara, özellikle kırsal alanda okuma-yazma ve aritmetik öğretmeyi amaçladığı "Alfa Okuryazarlık Komandoları" adlı sosyal proje ile ülkedeki okuma-yazma oranını kısa sürede yüzde 13'ten yüzde 73'e çıkarmıştır. (Murrey, 2019: 197). Yine 1986'da 3 ay gibi kısa bir zaman diliminde Devrimi Savunma Komiteleri'nin de (CDRs) yardımı ile dokuz yerel dilin kullanımını teşvik eden ve yaklaşık 35 000 kişinin dâhil olduğu bir başka okuma-yazma kampanyası da yapılmıştır. Bu projede etnik değerlere önem veren Sankara, okullarda Afrika dillerinin kullanımını teşvik ederek bu dillere Fransızca ve İngilizce karşısında saygınlık kazandırmayı ve ulusal kimliği ve kültürü şekillendirmeyi amaçlamıştır (Leshoele, 2019: 24). Ayrıca bu iki proje de halkın üzerinde sömürge döneminden kalmış olan madunluk duygusunun etkilerinden kurtulmak için başka bir teşvik olarak da görülebilir.

Thomas Sankara'nın bir başka yenilikçi yönü ise kadın haklarına büyük önem veren ve kadın haklarına dikkat çeken ilk Afrikalı lider olmasıdır. Sankara'nın, "Devrim ve kadınların kurtuluşu bir arada. Kadının özgürlüğü, devrimin başarıya ulaşabilmesi için en temel şarttır." sözleri kadın haklarına büyük önem attığının göstergesidir. Bu kapsamda kadınlara yönelik okuma yazma sınıfları açılması, her köyde özellikle kadınlar için temel sağlık birimlerinin kurulması, kadınların kurduğu kooperatiflere ve derneklere destek olunması başta olmak üzere 'kadın yanlısı' birçok program geliştirilmiştir. Yine bu bağlamda çok eşliliğin, küçük yaşta evlendirilmenin ve kadın sünnetinin yapılmasının engellenmesi için çeşitli yasalar çıkarılmıştır. Kadınların doğum kontrol hakkı, anlaşmalı boşanma ve dul kadınların miras alma hakkı hükümet tarafından teşvik edilmiş ve başlık parası yasaklanmıştır (Harsch, 2013: 366; Emeç, 2020, Salh: 2020; 791). Ayrıca Sankara, kadınların, orduya, çalışma ve eğitim hayatına girmelerini desteklemiş ve güvenliğini sağlamak için sadece kadınlardan oluşan motosikletli bir kadın muhafız birliği kurmuştur. Sankara bu çerçevede yaptığı bir diğer eşsiz reform sayesinde ise bakanlar kuruluna kadın bakan atayarak

tarihe geçen ilk Afrikalı lider olmuştur (Keleş, 2016: 10). Ev işlerinde kadınların erkekler ile eşitsiz paylaşımına da dikkat çekilmek istenmiş ve bu kapsamda “erkeklerin alışveriş günü” ilan edilmiştir. Hatta “yaşamsal ücret” adı altında, kocanın ücretinin bir kısmını eşine ayırması yönünde bir uygulama hazırlanmış; ancak bu uygulama hayata geçirilememiştir (Boumama, 2016: 275).

Sankara bu noktada sorunun yine kadınların liderliği ile çözülebileceğini ifade ederek, “Kurtuluş, her özgürleşme gibi verilmez alınır. Ve kadın taleplerini dile getirmek ve bunları gerçekleştirmek için mücadele etmek de bizzat kadınlara düşer.” sözlerini sarf etmiştir (Boumama, 2016: 275). Sankara, kadın haklarını geliştirmeye yönelik kullandığı öncü araçlar sayesinde ülkesine Afrika’daki ülkeler arasında yeni bir kimlik ve ayrıca uluslararası alanda farklı bir boyut kazandırmıştır. Yine Sankara’nın kadının özgürleşmesini temel sosyal ve politik hedeflerinden biri olarak vurgulaması, postkolonyal öğretilerde irdelenen bir kavram olan cinsiyet açısından bakıldığında, toplumda daha önce yeteri kadar değer verilmeyen kadın cinsiyetine halk nezdinde önem kazandırılmak istendiğinin göstergesidir. Ayrıca postkolonyal teorinin madun kavramının öznesi kadın olduğunda yönetimde temsil edilemezdir ve susturulması daha derindir (Kardaş ve Balcı; 2014: 273). Bu noktanın aksine Thomas Sankara, kadınlara yönelik yaptığı reformlar sayesinde kadının yönetsel alanda hak ettiği değere erişmesini ve iktidarda söz sahibi olmasını sağlamıştır.

Askeri alanda da reformlar yapan Sankara, ordunun gücünü dengelemek için bir başka askeri birlik daha oluşturmuştur. Bu kapsamda “Demokratik Halk Devrimi” hedefini gerçekleştirmek ve Ulusal Devrim Konseyi (CNR)’nin çalışmalarını kolaylaştırmak için sıradan vatandaşlardan oluşan “Devrimi Savunma Komiteleri (CDRs)”ni kurmuştur (Sawo, 2018: 49). Ve daha sonrasında ise gönüllülerden oluşan bu komiteyi silahlandırmıştır. Postkolonyal düşüncede kolonicinin kolonize üzerinden elini çekse bile; askeri, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel vb. alanlardaki tahakkümlerini kolonize üzerinde devam ettirdiği daha önce vurgulanmıştı. Bu açıdan bakıldığında Sankara, askeri alanda bu çalışmaları yaparken Fransa’nın ülkesinde bıraktığı askeri tahakkümü kırmaya çalışmıştır.

Ülkenin altyapı eksikliklerini de gidermek isteyen Thomas Sankara, Dünya Bankası gibi hiçbir uluslararası kuruluştan dış yardım almadan tamamen halkın desteği ile el gücünü kullanarak demiryolu ve baraj yapımını sağlamıştır. Böylece Batılı güçlerin yardım bahanesi ile ülkede yeni bir sömürge düzeni kurması engellenmiş ve geçmişte var olan etkilerinin yeniden canlanmasının önüne geçilmeye çalışılarak bağımsız bir ulus inşa edilmek istenmiştir. Bu kapsamda ülkenin tek demiryolu hattı, “Rayların Savaşı” adlı proje ile aralarında öğrencilerin, köylülerin ve yöneticilerin de olduğu büyük bir halk topluluğu ile manganez madencilikini de kolaylaştıracak şekilde kitlesel bir emek yoluyla genişletilmiştir. Yine Ouagadougou gibi büyük şehirlerde gecekondulaşmayı bitirmek ve kentsel dönüşümü gerçekleştirmek amacıyla halkın büyük desteği ile geniş çaplı konut projeleri gerçekleştirilmiş ve binlerce ev inşa edilmiştir (Leshoele, 2019: 20). Sankara’nın bu tür altyapı projelerinde halkın aktif katılımını sağlaması, Burkina halkının sömürgeci dönemden üzerinde kalmış olan kötümserlik ve güçsüzlük temelli duyguyu içeren ve aynı zamanda Postkolonyal bir kavram olan madunluktan kurtulması için önemli bir adım olmuştur (Murrey, 2019: 196). Postkolonyalizm sadece yapıbozum yapmakla ve çözüm oluşturmamakla eleştirilmiş olsa da Postkolonyalizm’in Batı haricindeki ülkeleri, sömürge ve sömürgeci arasında oluşan asimetrik ilişkiye karşı direniş alanı oluşturmaya teşvik ettiği de düşünülmektedir. Ayrıca Postkolonyal Teori’nin Batı’nın sömürge üzerinde bıraktığı tahakkümlerine yönelik sömürgeci direniş motivasyonunu güdülemek gibi bir işlevi olduğu da düşünülmektedir (Kardaş ve Balcı; 2014: 277). Bu noktadan bakıldığında Thomas Sankara’nın altyapı eksikliklerini giderirken hiçbir dış yardım almadan tamamen halkın çabaları ile projeler

gerçekleştirmesi, Batılı kuruluşların tahakkümlerine karşı direniş gösterdiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir.

Sankara'nın konuşmaları uluslararası alanda da büyük ses getirmiştir. Bu çerçevede Birleşmiş Milletler'in işleyişini "anti demokrat" olarak nitelendiren ilk Afrikalı lider Thomas Sankara'dır. Yine IMF ve Dünya Bankası hakkında, "Bize hepsi de başarısızlığa uğramış kalkınma modellerini empoze ediyorlar." diye konuşarak Afrika'nın dış borcuna karşılık cesaretli bir tutum sergilemiştir (Harsch, 2013: 362). 1987 yılının Haziran ayında OUA Zirvesi'nde mevkidaşlarına yaptığı başka bir konuşmada ise geçmişten gelen haksız ve yasadışı borçlara karşı tarihe geçecek şu konuşmayı yapmıştır:

"Borç, önce kökeniyle birlikte analiz edilir. Borcun kökenleri sömürgeciliğin kökenlerine dayanıyor. Bize borç para verenler bizzat bizi sömürgeleştirenlerdir. Devletlerimizi ve ekonomilerimizi yönetenlerdir (...). Borç, sömürgecilerin teknik yardımcıları (aslında "teknik katiller" demem gerekiyordu) sayesinde kendisini dönüştürdüğü yeni sömürgeciliktir. Ve bize mali kaynak önerenler onlardır (...). Bize çekici mali dosyalar sundular. 50, 60 yıllığına belki de daha uzun bir süre için borçlandık. Yani bizi 50 ya da 60 yıl boyunca halkımızı sıkıntıya sokmaya sürüklediler. Borç bugünkü biçimiyle büyüme ve gelişmenin bize tamamen yabancı olan ölçütlere göre gerçekleşmesi için bilinçli olarak hazırlanmış yeni bir "Afrika'yı fetih" planıdır. Her birimizin mali bir köle olması, yani fırsatçı, hileci ve dolandırıcıların kölesi olması için ödenmemiz istenen bir bedeldir (...). Biz borç ödemeyeceğiz, çünkü ödeyecek hiçbir şeyimiz yok. Biz borç ödemeyeceğiz, çünkü başkalarının bize borcu, hiçbir zaman değer biçilemeyecek büyük bir zenginlik borcu, yani kan borcu vardır. (...). Borcu hiçbir zaman ödemeyeceğini söylememiz, bizim ahlak, saygınlık ve sözünde durma gibi değerlere karşı olduğumuz anlamına gelmez. (Çünkü) Biz başkaları ile aynı ahlak anlayışını taşımıyoruz. Zengin ve yoksul aynı ahlak anlayışına sahip olamaz." Ayrıca konuşmasının sonunda şu kehanette bulunmuştur: "Eğer Burkina Faso borç ödeme tavrında yalnız kalırsa ben bir dahaki konferansta olmayabilirim." (Boumama, 2016: 276).

Postkolonyal teorinin önemli bir noktası da normatif bir yapıya sahip olmasıdır. Yani Postkolonyalizm, Batı tarafından Üçüncü Dünya olarak görülen ülkelere öznel bir değer kazandırmayı amaçlamaktadır (Gözen, 2014: 459). Bu çerçeveden bakıldığında Thomas Sankara'nın uluslararası alanda yaptığı bu etkili konuşmalar ile Üçüncü Dünya ülkelerine hak ettiği öznel değeri kazandırmaya çalıştığı görülmüştür. Zira Fanon'a göre de Üçüncü Dünya Ülkeleri kendini sadece önceki değerler ile değil; kendilerine özgü tarz, yöntem vb. belirleyerek tanımlamaya odaklanmalıdır (Fanon, 1994: 102).Yine Thomas Sankara'nın uluslararası arenada çok ses getiren bu çarpıcı konuşması, tamamen sömürgeciliğin etkilerinin devam etmesine bir tepki olarak Postkolonyal temelli bir tutum sergilediğinin göstergesidir.

1987 Darbesine Giden Yol

Yapılan başarılı ve hızlı reformların yoğunluğu her ne kadar halkın büyük bir çoğunluğu tarafından memnuniyetle karşılanmış olsa da Sankara'ya karşı geniş bir muhalefet oluşmasının önüne geçememiştir. Kadın sünnetinin, çok eşliliğin ve başörtüsünün yasaklanması gibi uygulamalar bazı gelenekçileri ve bazı muhafazakâr Müslüman halkı rahatsız etmiştir. Kırsal alanlarda yaşayan bazı kadınlar çok eşliliği günlük ev işlerinin paylaşılması açısından olumlu görürken, bazı kadınlar da kadın kimliklerinin oluşabilmesi için kadın sünnetini gerekli görmüştür (Murrey, 2019: 201). Siyasi parti ve sendikaların yasaklanması,

demokratik bir şekilde yapılan seçimlerin olmaması, Sankara iktidarının en önemli eksikliklerinden biri olup yönetim içinde muhalif bir grubun oluşmasını tetiklemiştir. Devrimi Savunma Komiteleri'ne (CDRs) katılımı genişletmek ve halk ile iktidar arasında köprü kurmak isteyen Sankara, bu komitelere halkın katılımını büyük oranda teşvik etmiş; ancak bu durum sonrasında komitelerin düzensiz çalışması halkı rahatsız etmiştir (Murrey, 2019: 203). Yine neredeyse savunma hakkının olmadığı mahkemelerin kurulması ve devrim karşıtları ile yolsuzluk yapanların yargılanması, hatta Sankara'ya karşı düzenlenen grevde muhalif 1380 öğretmenin işten atılması bu muhalif grubun yaygınlaşmasına ve ülkede gergin bir ortamın fitilinin ateşlenmesine yol açmıştır.

Thomas Sankara iktidarına karşı yapılan bu karşıt tutumlar, dış dünyada da yakından takip edilmiştir. 1985 yılının Aralık ayında öğrenci eylemleri ile zor günler yaşayan ve aynı zamanda Burkina Faso'ya savaş açan Mali yönetimi, Sankara iktidarına karşı muhalif tutum sergileyen Burkinalıları bir araya toplayan Fildişi Sahili ve ayrıca Liberya da bu süreci yakından takip etmiştir (Boumama, 2016: 279). Yine Fransa ve müttefiki Fildişi Sahili, Sankara'nın Gana ve Libya ile yakın ilişkiler geliştirmesinden ve Burkina Faso'daki başarılı reformların ve yönetim anlayışının bu bölgede de yayılma ihtimalinden büyük endişe duymuştur (Bayram, 2019: 751). Ancak Thomas Sankara, kendisine karşı dış dünyada oluşan bu karşıt tutumları göz ardı etmiş ve iktidarının devrilmesine gidecek yolu açmıştır (Degbotse, 2016: 4).

Esnek olmayan ideolojik tutumları ile hem iç hem de dış dünyada kendine düşmanlar oluşturan ve bu sürecin sonunda da giderek yalnız kalan Thomas Sankara'ya son darbeyi iktidarın ikinci adamı, dostu, yoldaşı ve silah arkadaşı Blaise Compaoré vurmuştur. Blaise Compaoré, daha sonra kendisini Devlet Başkanı olarak görevlendirecek Jean-Baptiste Lingani ve Bakan Henri Zongo ile birlikte Thomas Sankara'yı devirmek için bir darbe planlamıştır (Sawo, 2017: 11). 15 Ekim 1987 tarihinde Compaoré liderliğinde düzenlenen askerî müdahale sırasında Sankara ve 12 adamı yaptıkları toplantının ortasında öldürülmüştür. ABD ve özellikle Fransa'nın perde arkasından desteklediği, Liberya ve Fildişi Sahili'nin örgütlenmesine katıldığı bu darbe ile 1983 yılında başlayan Thomas Sankara iktidarı son bulmuştur (Bayram, 2019: 751). Fransa'nın perde arkasında olması postkolonyal çerçeveden ele alındığında, Fransa'nın askerî tahakkümünü hâlâ Burkina Faso üzerinde devam ettirdiğini göstermektedir. Burkina Faso bağımsızlığını kazanmış olsa da Fransa'nın özellikle askerî alandaki baskıcı ve zorba tutumu görünmez bir şekilde devam etmiş ve Fransa ülkenin tam bağımsızlığına sekte vurarak gücü elinde tutmayı başarmıştır. Bhabba'nın çalışmalarında yer alan sömürgeleştirilenin sömürgeci ülkeye tam anlamı ile karşı koyamaması sonucunda sömürgeleştirilen ile sömürgeci devlet arasında "müphem" bir ilişki ortaya çıktığı vurgulanmıştır (Tepeciklioğlu, 2013: 84). Müphemlik kavramı açısından değerlendirildiğinde Burkina Faso, Fransa'ya bağımsızlığı noktasında tam olarak karşı koyamamıştır. Diğer bir deyişle Fransa'nın el altından Burkina Faso'ya hükmetme girişimleri sonucu iki ülke arasında belirsiz bir ilişki oluşmuş ve Burkina Faso tam anlamıyla özgürlüğünü elde edememiştir.

Sonuç

Postkolonyal Teori, 1947'de başlayarak sömürge devletlerinin birer birer bağımsızlıklarını kazandıkları sürecin sonunda ortaya çıkmıştır ve bu bağlamda Postkolonyalizm sömürge sürecinde ve sonraki dönemde iki taraf arasında yaşanan sorunları ve bu sorunların ilerleyen dönemlerdeki yansımalarını incelemektedir. Bu kapsamda Postkolonyal düşünce, sömürge ile sömürgeci arasındaki hâkimiyet yarışının sömürge sonrası süreçte de devam ettiğini vurgulamakta ve sömürge döneminde kurulmuş olan askerî, kültürel, siyasi, sosyal, ekonomik ve kimlikli ilişkileri, sömürgecinin gözünden değerlendirmeye ve sorunsallaştırmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda sömürgecinin sömürge ülke üzerinde bıraktığı etkileri

anlamak için oluşturulmuş olan Postkolonyal Teori, bu çalışma kapsamında Thomas Sankara'nın kendi araçları ile Burkina Faso'nun gelişim ve modernleşme süreci için yaptığı yenilikleri anlamlandırmak için kullanılmıştır.

Bu perspektifte bir Üçüncü Dünya Ülkesi'nden çıkan ve sömürgeci düzenin adaletsizliğini iyi özümseyen Thomas Sankara'nın ülkesinde oluşturduğu siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal alanlar ile sağlık, eğitimdeki dönüşüm süreci ve bununla birlikte ülkenin kimliksel ve kültürel öz benliğini kurma çabası postkolonyalist bir tutumla değerlendirilmiştir. Thomas Sankara, bu kapsamda Fransa'nın Burkina Faso'da bıraktığı mirasa tepki göstermiş ve birçok alanda bir dizi reform yapmıştır. Bu süreçte Sankara, ülkesine destek olmak amacıyla Batılı güçlerin dışarıdan yönlendirdiği ekonomik yardımları reddetmiş ve yaptığı projelerde halkın aktif katılımını sağlayarak halkını sömürgeci dönemden kalan madunluk duygusundan kurtarmaya çalışmıştır. Ancak Sankara, halkın desteği ile de tüm bunları başarılı bir şekilde gerçekleştirirken farkında olmadan kendi sonunu getirmeye engel olamamış ve "dostum, yol arkadaşım" dediği Compaoré tarafından düzenlenen ve ayrıca Fransa ile bozulan ilişkilerinde gerekçe gösterildiği acımasız bir darbe sonucu öldürülmüştür.

Sonuç olarak, postkolonyal toplumlar her ne kadar kendi değerlerini var etmeye çalışsalar da bu süreç sonunda yıkımla karşılaşmaları çok büyük olasılıktır. Bu kapsamda postkolonyal bir toplum olan Burkina Faso'da Thomas Sankara, sömürge düzenine karşı büyük bir başkaldırı göstermiş ve büyük oranda başarılı olmuş olsa da, sömürgeci Fransa'nın ülkesinde bıraktığı izleri tam olarak silmeyi başaramamıştır. Sankara, Fransa'nın Burkina Faso'da bıraktığı askeri tahakkümün de etkisi sonucunda düzenlenen askeri bir darbe ile büyük bir yıkım yaşamış ve öldürülmüştür. Böylece Burkina Faso, 1960'da Fransa'dan bağımsızlığını kazanmış ve Thomas Sankara tarafından yapılan çalışmalar sonucu sömürge etkilerinden büyük oranda kurtulmuş gibi görünse de diğer pek çok sömürge ülkesinde olduğu gibi Burkina Faso'nun kaderinde de değişen pek bir şey olmamıştır. Eğer Thomas Sankara öldürülmeseydi Soğuk Savaş Dönemi'nde Afrika için önemli bir kurtuluş sembolü olabilirdi. Ancak Sankara'nın Afrika için getireceği bir dizi olumlu sonuç Batı tarafından fark edilmiş ve çok geçmeden Afrika ulusları için yeşeren umut yok edilmiştir.

Kaynakça

- Ashcroft, B. ve diğerleri. (1998). *Post-Colonial Studies the Key Concepts in Second Edition*. London and New York: Routledge Press.
- Balcı, A. ve Kardaş, Ş. (Ed.). (2014). *Uluslararası İlişkilere Giriş*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Bayram, M. (2019). Burkina Faso Siyasetinde İdeoloji ve Pragmatizm. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74(3), 739-757. DOI: 10.33630/ausbf.536170
- Bhabha, H. K. (1994). *The Location of Culture*. New York: Routledge Press.
- Bhabha, H. K. (1996). *Unpacking My Library...Again*. (ss. 199-211). Iain Chambers ve Lidia 1996, Curti (der.). *The PostColonial Question: Common Skies Divided Horizons*. Routledge Press.
- Boumama, S. (2016). *Afrika Devriminin Figürleri Kenyatta'dan Sankara'ya*. Ş. Ünsaldı (Çev.). Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Dastarlı, E. (2020). Kimlik, Madun, Öteki... Postkolonyal Teoriler Bağlamında Çağdaş Sanatı Tartışmak. *DergiPark. Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5(8), 85-104. DOI: 0000-0002-4033-9055

- Degbotse, K. (2016). An Analysis of Thomas Sankara a Former President of Burkina Faso as a Leader. ResearchGate. <https://www.researchgate.net/publication/316660395>
- Emeç, A. (2020, 20 Kasım 2020). Thomas Sankara: Afrika'nın "Che"si, "Onurlu İnsanların Ülkesi"nin Kurucusu. Stratejik Ortak. <https://www.stratejikortak.com/2020/04/thomas-sankara-afrikanin-chesi-onurlu-insanlarin-ulkesinin-kurucusu.html>
- Frantz, F. (1994). Yeryüzünün Lanetlileri. Ş. Süer (Çev.). İstanbul: Versus Kitap.
- Gözen, R. (Ed.) (2014). Uluslararası İlişkiler Teorileri. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Harsch, E. (2017). Burkina Faso: A History of Power, Protest, and Revolution. London: Zed Books Ltd.
- Harsch, E. (2013). The Legacies of Thomas Sankara: A Revolutionary Experience in Retrospect. Review of African Political Economy, 40(137), 358-374. DOI:10.1080/03056244.2013.816947
- Harsch, E. (2014). Thomas Sankara an African Revolutionary. USA: Ohio University Press. <http://libgen.rs/book/index.php?md5=3A441DC05507A22BE893717CCAA00FA9>
- İbrahim, G. (2018, 20 Kasım 2020). Sömürgeciliğe Direnen Devrimci: Burkina Faso'nun lideri Thomas Sankara. Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği (ORDAF). <https://ordaf.org/somurgecilige-direnen-devrimci-burkina-fasonun-lideri-thomas-sankara/>
- Kara, Ş. (2020). Postkolonyalizm ve Afrikalı Amerikalılar Kimlik Sorunsalı. Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi. ResearchGate. DOI: 0000-0002-6048-3644 <https://www.researchgate.net/publication/339567756>
- Keleş, M. (2016). Burkina Faso'nun Sosyo - Politik Kültürel Yapısı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Leshoele, M. (2019). Pan-Africanism and African Renaissance in Contemporary Africa: Lessons from Burkina Faso's Thomas Sankara. Yayınlanmış Doktora Tezi. Güney Afrika Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Murrey, A. (2019). The Palgrave Handbook of African Political Economy. S. O. Oloruntoba & T. Falola (Ed.). A Political Thought "Rich with a Thousand Nuances": Thomas Sankara and a Political Economy of Happiness. Palgrave Publisher. ResearchGate. DOI: 10.1007/978-3-030-38922-2_10 <https://www.researchgate.net/publication/331207182>
- Ouedraogo, L. (2017). Mediated Sankarism: Re-Inventing a Historical Figure to Reimagine a Future. Africana Studies Student Research Conference. 2. https://scholarworks.bgsu.edu/africana_studies_conf/2017/002/2
- Öztürk, H. (2019). Postkolonyal Teori Çerçevesinde Mısır'ın Demokratikleşme Sorunu. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi. Orta Doğu ve İslam İlimleri Araştırmaları Enstitüsü.
- Salh, M. A. (2020). The Warrior of Corruption and Colonialism: The Thomas Sankara Model 1949-1987. ResearchGate. <https://www.researchgate.net/publication/346007799>
- Said, E. W. (1995). Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sawo, A. (2018). Burkina Faso'da Askeri Darbeler ve Rejimler: 1980-2015. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Sawo, A. (2017). The Chronology of Military Coup D'états and Regimes in Burkina Faso: 1980-2015. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 48, 1-18. DOI: 10.1501/Intrel_0000000310
- Şafak, Z. (2014). Edward Said'in Şarkiyatçılık Eseri Çerçevesinde Postkolonyalizm'e Bir Bakış. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 355-367.
- Tepeciklioğlu, E. E. (2019). Postkolonyal Kuram Uluslararası İlişkileri Dekolonize Etmek. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 80-97.
- Young, R. J. C. (2001). *Postcolonialism in Historical Introduction*. UK: Blackwell Publishing.
- Williamson, B. J. (2013). *From Upper Volta to Burkina Faso: a Study of the Politics of Reaction and Reform in a Post-Colonial African Nation-State, 1960-1987*. Graduate Theses and Dissertations. University of South Florida. <http://scholarcommons.usf.edu/etd/4612>